IACOBI SCHEG-KII SCHORNDORF-FENSIS PHILOSOPHI ET MEdici clarissimi, ad æquum Lectorem Præfatio.

SOCRATES, (Authore Aristotele) primus & præcipuus fuit, qui Philosophiam moralem seu Ethicam docendo & disputando excoluit: quod ipsum etiam Platonicis dialogis & Xenophontis manifestum est. Arbitratus est enim ille Philosophus, nihil vtilius aut fructuosius esse, quàm vt suum quisque bonum, quod est virtus & fœlicitas, procuraret, cognosceret, & adipisceretur: sine quo bono reliqua omnia quæ in mundo essent fortunæ & naturæ bona, non tantùm mala nobis, sed etiam pernitiosa existerent. Fuerunt autem omnibus temporibus multæ & variæ dissensiones de fine & summo bono humano, in quibus tamẽ opinionum diuortijs, Socrati præ cæteris omnibus authoritas veritatis, omnium ferè consensu concessa fuit: vt is præ cæteris verissimè rectissimèque de summo bono disseruisse, visus fuerit. Paulò post secutus illum fuit Aristoteles, qui quæ sparsim de virtutibus & summo bono hominis disseruerat Socrates, methodo quadam Analytica, complexus est, omnem-

que scientiam & doctrinam de moribus plenius explicuit, cuius quidem scripta Ethica in praesentia recensere non necessarium esse videtur. Inprimis autẽ Ethica ad Nicomachum perfectissimè & elaboratissimè sunt perscripta, quæ vt perfectissima sint, & omni eruditione exculta, tamen propter brevitatem orationis, & exquisitionem & subtilitatem argumẽtorum, obscuriora sunt, quàm vt à rudioribus intelligi queant, vt omnino ys sit opus interprete quodam eximiè docto, & in scriptis Aristoteleis optimè versato. Docendi autem ratio & explicandi modus Aristotelis scripta, non vnus & simplex vsurpatur. Nã quæ subtilius disputantur & accuratius, non nisi ab eruditissimis apprehenduntur, & ab exercitatissimis in Philosophia intelliguntur. Quando autem tyrones & inexercitati, cum in hac Philosophiæ parte, tum in reliquis etiam instituuntur, proponenda sunt illis omnia ad captum ipsorum magis accommodata, & vt prouerbio dicitur, Pinguiore Minerua, ducenda sunt rudimenta, nempe vt Græci loquuntur ἀμαθήματα γυμνάσματα. Rudimenta hæc, vulgò appellantur Compendia τὰ ἐπιτόμια, & Græci propria appellatione Synopsin nominant. Sunt autem quibus multa paucis comprehenduntur, & obscurius proposita, argumentisq; multifariam demonstrata, in brevem summam contrahuntur definitionibus & divisionibus in disciplina cognoscendis. Quod genus methodi compendiariam, in Physicis multi hactenus vtiliter nobis exhibuerunt. Idipsum etiam noster amicus M. SAMVEL HEILANDVS in Ethicis docendis præstandum

dam sibi esse putauit, propter fidelem auditorum suorum institutionem, qua rudibus & tyronibus in Ethicis etiam bene consultum esse voluit. Contulit autem in breues & perspicuas quæstiones, quæ decem libris Ethicorum fusissimè & copiosissimè ab Aristotele sunt tradita, oratione facili & populari mentem Aristotelis ita declarans, vt nec in verbis, nec rebus ipsis vlla insit obscuritas & intelligendi difficultas: sequutus ὁριστικὴν μέθοδον seu διδασκαλίαν, quæ ex tribus διδασκαλίαις à Galeno reliquis præponitur, vt quæ ad intelligendam διεξοδὸν, & ad memoriam comprehendendarum rerum disciplinis maximè facit. Itaq; hoc nomine inprimis commendatam sibi habere velint, candidi lectores, operam huius viri doctissimi, & in Ethica scientia eruditissimi, vt qui multos iam annos eius Professor apud nos fuerit, & singulari fructu & profectu suos instituerit auditores: & a quo vix etiam impetrari potuit, vt huius libelli æditionem, auidissimè desideratam & expectatam, Ethicas illas quæstiunculas tandem in lucem euulgaret: non quod inuideret alijs quoque communicare, quæ prodesse ipsis possent, sed quod ingenuo pudore & verecundia non satisfacturum se expectationi multorum putabat. Tandem assidua flagitatione, quodammodo studiosi ipsi extorserunt, vt scripti huius fructu & vtilitate potirentur. Quamobrem iniquus sit oportet & maleuolus, qui, vt vulgo dicitur, Theonino dente arrodere scriptum illud molitus fuerit, cùm ipse interim meliora præstare nequeat. Vale æquissime lector.

GEORGIVS LIEBLERVS, PHILOSOPHICI COLLEGij Decanus, Samuelì Heilando. S.

LEgi libellum tuum Ethicum: & legi diligenter: & cum Aristotele conferi. Dignus mihi omninò videtur, qui publicetur: magnamq; ex eo ad studiosos huius partis Philosophiæ redituram spero utilitatem. Nam sententiam Aristotelis perspicuè & breuiter explicas: multisq; in locis plus præstas, quam nonnulli Græci & Latini prolixi commentarij; ita vt non tam Epitome Ethicorum Aristotelis hic tuus libellus, quàm breue & dilucidum eorundem commentariolum dici mereatur. Id quod experientur ij, qui & Aristotelem ipsum legere, & eius interpretes adhibere, & tuum libellum adiungere voluerint. Eamq; ob rem ego numerum capitum, in quæ Aristoteles ab interpretibus distinctus est, in tuo quoque libello signare volui: quam rem studiosis nec inutilem, nec ingratam futuram spero. Erunt fortasse, qui plus ornatus requirent. Sed hoc genus scriptorum, tale est, vt nonnem ornatum penitus respuat: contentum sermone Latino & Grammatico: & etiam Ciceronis eloquentiæ à Philosophis non admodum flagitat. Vale.

OP-

OPTIMÆ SPEI IVVENIBVS ILLVSTRISSIMI PRINCIPIS AC DOMINI, DOmini Ludouici, Ducis Wirtembergici, &c. Domini sui clementissimi Stipendiarijs, Tubingæ, sacris literis, & Philosophiæ operam nauantibus, discipulis suis charissimis.

SAMVEL HEILAND. S.

CVM Aristotelis libros Ethicos ad Nicomachum scriptos auditoribus meis ante annos complures Erotematis quibusdam explicuissem: rogauêre me interim non semel moralis Philosophiæ studiosi: vt cùm plæraque exemplaria, tyronum descripta manibus, mendosa reperiant: ipsos describendi labore subleuare, eâque typis mandare vellem. Quorum quidem preces hactenus ideò neglexi, quòd vidi in illos libros iam dudum extare doctissimorum virorum commentaria: quibus vniuersa, quæ studiosi in illis requirere possent, adeò doctè & disertè sunt exposita: vt præ illis rudis hic meus & puerilis labor facilè contemni possit. Scripseram enim tantum pro iunioribus, & imprimis propter nostros, tum modò philosophari incipientes nouitios: quos cùm in priuatis examinibus deprehendissem, aut minus assequutos, quæ publicè docueram, aut ritè quidem percepta, parum aptè referre posse: ipsis hoc modo adumbrare volebam, rudem quandam respondendi formulam: nunquam futurum putans, vt ab alijs quoque, præsertim adultioribus, expererentur. Veruntamen cùm audiam nunc illa passim in studiosorum versari manibus: iamq; eorum æditionem, non illi solum efflagitent: verum etiam viri docti hortentur, vt iuuenibus hoc officiolũ petentibus gratificer: diutius differendum non putaui, quin

ea iam ante quasi publica, in lucem emitterem. Idque maxime vestra gratia, qui primatim curæ filiæque meæ commissi estis: propter quos illustrissimus clementissimúsque Princeps noster, non super solum, verùm etiam dudum voluit, vt ad maturandum vestrum in studijs profectum: & quæ ceterijs posthac ad sacra studia capescenda prodesse: Philosophiæ præcepta quam breuissimis vobis exponi, vestraque studia, iuxta Aristotelis explicationem, compendijs quoque adiuuari. Quod quidem in hoc libello tanta fide ac studio præstiti, vt breuius euadere non potuerim: nisi plane obscurus euadere voluissem. Quæ enim ad Aristotelis textum explicandum non summè necessaria duxi, ea vniuersa prætermisi: solamque illa complexus, quæ ad disciplinam Ethicam addiscendam omitti non poterant. Ex quibus etiam difficiliora, præsertim argumenta variis inuolutis probationibus, ad dialecticas reuocata formulas, legentium oculis plane nuda exposui. Faciliora verò, ac vbi author vnam eandemque tam multis argumentis confirmat, breuissime & paucis tantum verbis pertractata, plane curto incultoque sermonis genere vsus. Propositum enim mihi fuit, vniuersa exponere: id tamen eo modo, quo studia vestra nusquam remorarer, sed potius expedirem: illa docendi ratione, cursum vestrum gnauiter adiuuarem. Interim & vos & reliquos omnes, qui has quæstiones legere volent, peramanter rogans, vt inter legendum eas cum Aristotelis textu conferant. Tum enim patebit, quæ obiter legentibus forte vel inepte vel ociosè scripta videri possent, singula vsum suum habere: nec quicquam a me sine causa esse positum. Cæterùm vobis honestissimi charissimique iuuenes, libellum hunc ea conditione dedicarim volo: vt siue in hac, siue alia Aristotelicæ Philosophiæ parte versabimini, sacra illi studia semper coniungatis, & ad ea reliqua omnia reuocetis, tanquam ad vnicum studiorum vestrorum scopum certò persuasum habentes, quemadmodū ad sacram Theologiam addiscendam, Aristotelica Philosophia mirificam vtilitatem affert: ita vicissim hanc ab illa perfici & absolui, & fine ea omnem Philosophiam plane inanem & inanem esse non solum Apostolo teste, verum ipso quoque Cice-

rone, qui licèt quod Deus in terris diuinissimum addidit, ignorauerit: Philosophiam tamen non tam humanarum, quàm diuinarum rerum cõtemplatione, definiendam putauit. Aristoteles verò in ea quoq; collocasse videtur summum hominis bonum: dum supremam fœlicitatem in sapientiæ studijs ac diuinarum rerum contemplatione positam, vltimo Ethicorum aliquot argumẽtis confirmat. Vt autem in vtroq; studiorum genere diligentes & assidui sitis: excitare vos imprimis debet, clementia & benignitas Illustrissimi, clementissimíque nostri Principis, cui Collegij nostri Oeconomia quotannis tot millibus florenorum constat: nec aliam Celsitudo eius pro summa hac beneficentia sibi gratiã referri postulat: quàm vt in istis disciplinis diligentes sitis: ijsq; aliquando probè exculti, in Scholis & Ecclesia eo maiore cum fructu doceatis. Cuius etiam exempla præclara hactenus præbuêre, qui ante vos summo hoc beneficio sunt vsi, qui cum studijs hisce gnauiter incubuissent eruditionem inde nequaquam contemnendam consequuti sunt, nunc passim in Ecclesijs Scholísque celeberrimis magna cum laude docentes. Cumq; anno superiore è Collegio nostro ad Ecclesiæ Ministerium euocati essent amplius quinquaginta iuuenes, pleriq; omnes Philosophiæ Magistri: vt etiam metus esset, ne propediem deficerent, quibus Ecclesiarum nostrarum cura commendaretur: ea tamen interim fuit sodalium vestrorum in studijs alacritas & diligentia, ísq; per Dei gratiam profectus: vt si maiores nunc totidem ad Ministerium poscerentur: eos satis instructos exhibere, nobis nequaquã difficile foret. Quæ vos iuniores, qui Philosophiæ adhuc operã datis, mouere excitaréq; debent: vt illorum vestigijs gnauiter insistentes, summo caueatis studio, ne vlla in parte sodalibus vestris inferiores reperiamini. Ita enim non solùm Illustrissimo clementissimóq; Principi nostro vos commendare: verùm etiam in Ecclesijs ac Scholis aliquando pari cum fructu ac laude doceretis: ac tandẽ veram illam & supremam fœlicitatem, à qua tot Philosophi aberrauêre, certò sperare poteritis. Valete. Tubingæ è Museo meo, Idibus Decembris, Anno Salutis 1578.

ORNATISSIMO VIM. SAMVELI HEILANDO, ETHICÆ in Academia Tybingensi Professori, Stipendiique illustris Præfecto, Compatri suo charissimo, S.

Μέχρι τὸ κρύπτεις σὴν ἠθῶν, κλεινὸ, σύνοψιν;
Ἤδη δηθὰ ποθεῖ φιλομαθὼν ὀχορός.
Ἀμβάλλη, σφετεροζόμενος μέχρις ἄλλος ἀνεκδῷ;
Ἄλλα θεὸς τίσαιθ', ὅς κ' ἀχάριστος ἔῃ.
Ἔκδοθι, σὺς χάματος πὲλ Ἀριστοτέλειος ὁδ' εἱρμός.
Ἢ μάλα τοῦδ' ὄφελος, παμπολέεσσι μέγα.

Quando venit tandem tua morum docta Synopsis?
Expetit hanc cupidè gens studiosa diu.
Expectas, alius tribuens sibi dum prior edat?
Qui male gratus, eum puniat ira Dei.
Da. Tuus est hæc nexus Aristotelea catena.
Proderit hæc multis; spondeo, crede mihi.

Martinus Crusius, vtriusque linguæ Professor.

ERHAR-

ERHARDVS CEL-

LIVS, ACADEMIÆ TV-

bingensis Professor. L. S.

EThica, quæ morum formam complectitur, omnes
Æquiparat partes, Philosophia, tuas.
Aut etiam superat, siue excellentia cordi
Vtilitas cordi siue sit ampla tibi,
Manat & in terras hæc latè effunditur omnes:
Quælibet ipsius commoditate vigent.
Omnis ope ipsius Respublica surgere cœpit,
Hac seruata fuit, hac stabilita fuit.
Sola hæc omnigenis exordia præbuit equis
Legibus, hac vires obtinuere suas.
Hæc peperit cunctis ingentia commoda regnis:
Disciplinarum hæc sustinet omne genus.
Est reliquis in eam spectantibus omnibus vnam
Dignior, & reliquis plus ea laudis habet.
Mens etenim reliquis quasi facta paratior, inde
Aptior est studijs Ethica celsa tuis.
Ecquid & hæc hominis non est vel summa creati,
Vt ratione animal sit sociale sua.
Vt ratione loquens faxit noua fœdera, firmet
Antiqua: & vitam conuenienter agat.
Vt vitijs pulsis, animum virtutibus ornet
Semper, & ex omni parte beatus agat.
An non moralis docet hæc doctrina Sophiæ?
An non hoc opus est Ethica dia tuum?
Hæc si vera, velut longè verissima, quanto
Ornandi studio sunt & honore viri:
Ethica voce graui qui pandunt scripta diserte:
Qui simili euulgant Ethica scripta stylo.
Quem reor? Heilandum, cui vis est inclyta mentis,
Cui pietas ingens, cui bene nota fides.
Cuius inoffenso procedit tramite vita,

Qui

Qui grauis, humanus, vir bonus, atque pius.
Cui doctrina fluit ductu producta perenni
Omnibus ex riuis, Philosophia tuis.
Hic aliquot quanto docuit modò lustra paratu
Ethica? qua officio functus hic arte suo?
Qua, quod Aristoteles docta breuitate locutus,
Ingenij explicuit dexteritate sui?
Ille Tubingeæ ne tantùm commoda pubi
Ferret, in hac viua voce docendo Schola:
Verùm alijs etiam passim foret vtilis oris,
Insignem hunc magna fecit ab arte librum.
Ecce preces tandem hanc & plurima vota & Synopsin
Extorsêre, bonis vota peracta viris.
Hactenus vt cupidè magno quæ scripta labore,
Nunc maiore typi commoditate legas.
Ethica quàm doctè liber hic quàm tradit apertè,
Aptè, perspicuè, quàm tibi cuncta bene?
Ergo virum obserua, colito, venerator, honora,
Omnibus afficito laudibus ergo virum.
Et sis grata Deo, puber studiosa, datori:
Omniáque Heilando fausta precare tuo.

LIBER

LIBER PRIMVS ETHICORVM BREuibus & perſpicuis Quæſtionibus expoſitus.

CAP. I.

Quid eſt Philoſophia?

EST doctrina, *ex qua vniuerſa diſcimus: quæ Deus in toto Mundo nobis vel contemplanda, vel ad vitam benè tuendam agenda propoſuit.*

Quot partes habet Philoſophia?

Vulgò in duas diuiditur: quarum alteram, Græcè θεωρητικὴν ſeu γνωστικὴν, alteram verò, πρακτικὴν vocant. Et hæc quidem, nobis rerum cognitionem aperit: & ſuam cuique cauſam aſſignare docet. Illa verò, oſtendit, qua ratione mores ad virtutem componendi: ac in rebus gerendis ipſum bonum ſit apprehendendum.

Quotuplex eſt Philoſophia Practica?

Triplex. Nam eius vna pars, Practicæ Philoſophiæ fundamenta tradit, & ex iis oſtendit, qualis debeat eſſe vir bonus: Græcè generis nomine ἠθικὴ dicta. Altera verò, explicat boni Oeconomi officium,

&

& modum ordinandæ & administrandæ rei familiaris: quam οἰκονομίαν vocant. Tertia, boni Principis munus, Reip. pub. constituendæ ac tuendæ rationem exponit: quæ πολιτικὴ dici solet.

Quid est Philosophia ηθικὴ?

Est disciplina morum, generalem quandam omnibus, & singulis, bene beateq; vivendi rationem præscribens.

Circa quid versatur hæc scientia?

Circa mores hominum: unde & nomen habet. Hoc enim, ingenium hominis, habitum & mores significat. Mores autem hominum instituit ad virtutem: ex qua sola, quod bonum est, in vita consequimur.

Quid vocas Bonum?

Veteres bonum esse dixere, quod omnia appetunt: idq; non inepte. Omnes enim artes, omneq; disciplinæ, actiones item & conatus universi mortalium, semper ad aliquod bonum tendunt. Cùm autem hinc pateat, boni causa cuncta fieri: cuius verò causa aliquid fit, id finis eius dicatur: recte hinc colligi puto, bonum nil aliud esse, quàm cuiuslibet rei finem.

Estné finium delectus aliquis?

Maxime. Quemadmodum enim artium aliæ, propter alias expetuntur: ut ars frænorum, propter Equestrem: hæc, propter Militarem: et hæc ipsa denique, propter Imperatoriam: inter quas ea semper, propter quam aliæ expetuntur, superior est, & optatior: ita quoque ipsarum finis; alij subinde propter alios expeti solent: et propterea alij alijs superiores sunt,

sunt, ideoq; meliores et exoptatiores.

Num perpetuò finis alius, propter alium exoptatur: an verò tandem aliquis occurrit, qui non propter alium, sed per se sit exoptabilis? Cap. II.

Certè, nisi talis aliquis esset: in quo appetitus noster, tanquam in summo bono, conquiesceret: fieret, vt aliud ex alio petendo, progrederetur in infinitum: et ita tandem irritus, et inanis euaderet.

Iste verò, cuius scientiæ finis est?

Cùm finis hic supremus sit, summumq; hominis bonum: oportet, vt eius scientia sit, quæ præstantissima est, et cæteris dominatur. Talis autem videtur esse ipsa πολιτικὴ. Nam cæteris artibus & scientijs præest: statuens, & præscribens, quas in ciuitate esse, & quas quenque discere, et quousque eas exercere, oporteat. Præterea, vtitur honoratissimarum scientiarum (quæ quidem in rebus gerendis versantur) operâ: Imperatoriæ, Oeconomicæ et Oratoriæ. Necesse igitur est, eius fine reliquarum artium fines contineri, eumq; summum bonum esse.

Cùm ergo Politicæ scientiæ fundamenta ex Ethica discenda sint: cupio, eam prius mihi tradi: & primùm explicari: qualibus illa demonstrationibus doceri possit? Cap. III.

Quandoquidem in explicandis disciplinis, docendi Methodus proposita materiæ accommodanda est: videtur scientia hæc non exquisitis tradenda demonstrationibus: sed docenda modo plano, et populari. Habet enim materiam non necessariam: sed contingentem, et pro circumstantijs mutabilem. Qualia

sunt,

non tantùm externa bona, circa quæ agendo versamur: verùm etiam interna, vt quæ honesta & iusta vocamus: secundùm quæ, mores informandi sunt. Illa enim, tam varia sunt, tamq; incerta: vt videantur consuetudine solùm, non natura, constare. Itaque si probabiliter tantùm explicabuntur: idoneus & eruditus auditor, ad hanc scientiam discendam, maius acumen non desiderabit.

An non quiuis huius scientiæ idoneus auditor est?

Aristoteles quidem iuuenem excludit: tum quod putet, ipsum rerum ciuilium, de quibus hic disputatur, & vnde demonstrationum sumuntur principia, rudiorem esse: tum etiam, quod ad virtutem, quæ hic docetur, consequendam, videatur ineptior propter animi perturbationes, & affectus, quibus ipse indulget. Vbi tamen manifestum est, ipsum iuuenes definire, non ætate, & annis: sed ingenio, & moribus: quales esse possunt complures adulti: cùm contra multi reperiantur honesti iuuenes, qui præceptorum monitis adiuti, & de ciuilibus rebus iudicare aliquid possunt, & affectus suos ratione, & consilio moderari.

CAP. IIII.

Quâ Methodo in hac arte vtendum est? Num à principijs faciendum initium, an ad illa progrediendum?

Quemadmodum omnes disciplinæ, initium faciunt à notioribus, ex quibus posteæ, quæ ignota adhuc sunt, tradere ac docere solent: ita & in hac scientia, incipiendum ab ijs puto, quæ notiora sunt, et ea quidé nobis cotiora, qualia sunt in Rebusp. bene constitutis,

legitima

legitima, vsu recepta, approbata publicè. Itaque huius disciplinæ studiosum bene educatum esse oportet, ac in ciuilibus quodammodo versatum: si cum fructu eius præcepta audire velit.

Ab his vero incipere non possumus: cùm opiniones de summo bono, inter se discrepent: nec sciam, quæ potissimum sequenda sit.

Opportunè mones. Etsi enim de summi boni appellatione plerique consentiunt (Nam & docti, & literarum rudes, ipsum, εὐδαιμονίαν, id est fœlicitatem, vocant. τὸ ζῆν autem, & εὖ πράττειν, id est, bene viuere, & bene agere, idem, quod beatum esse, putant) in eo tamen describendo, ac definiendo, multùm inter se discrepant. Vt enim alias opiniones taceam: vulgus id putat esse aliâs voluptatem corporis: aliâs, opes & diuitias. Ciuilium verò alij, id honoribus definiunt: alij, virtute. Platonici autem, collocant in quodam per se bono, quod bonorum Ideam vocant. Quarum opinionum cùm nullam nobis sequendam putem: eas ante omnia breuissimis refutabo.

CAP. V.

Cur ergo putas, fœlicitatem non in corporis voluptate ponendam?

Quia fœlicitas viros longè optimos efficit: qui autem corporis voluptates admirantur, euadunt seipsis deteriores, mancipijsq; persimiles. Præterea, fœlicitas, proprium hominis bonum est: voluptate verò corporis, solus homo non fruitur. Est enim ipsi communis cum brutis: quæ illa magis fruuntur, & frequentius. Itaque pecuinum potius, quàm humanum bonum di-

tenda est.

Cur non in honoribus?

Quia fœlicitas videtur bonum esse, quod in nostra potestate sit positum, nec facilè possit eripi: honor autem, est in potestate honorantis: qui, quem obtulerat honorem, pro libitu rursum potest detrahere. Cumq; fœlicitas per se semper exoptetur: honor expetitur propter aliud quiddam. Gaudent enim honorari viri ciuiles: vt inde confirment conscientiam propriæ virtutis: & sibi fidere ausint, se viros bonos esse. Et propterea opinione illorum, virtus potiùs summum bonum dici posset.

Cur ergo non virtute summum bonum definis?

Quia fieri potest, vt virtutem habens, viuat per omnem vitam ociosus: nec quicquam præclarè gerat: aut etiam maximis prematur calamitatibus. Ignauum autem terenti ocium, aut infortunato, fœlicitatem nemo tribuet: nisi velit singulare quoddam παράδοξον defendere.

Cur non opibus, & diuitijs?

Quia vita opibus cumulandis dedita, vita plerunque violenta est. Parantur enim opes vt plurimùm vi & iniurijs aliorum. Quod autem violentum est, id beatum vocare, absurdum videtur. Cúmq; beatitudo per se semper expetatur, nec vnquam ob aliud: videmus, pecuniam, & opes ob aliud expeti: nimirum, vel ad vitæ vsus necessarios, vel ad voluptates perfruendas, vel etiam ad virtutem exercendam.

Quid

Quid est idea: & qui sunt, qui in ipsa summum bonum posuêre?

Opinionis huius authores fuêre, Socrates, & Plato. Vocârunt autem Ideas, formas quasdam separatas, simplices, aternas, & diuinas: ex quibus, & quarum participatione, cuncta hæc inferiora, & sint, & intelligi possint.

Num ergo non rectè summum bonum in Idea posuerunt?

Si rerum Ideas posuerunt in ipso Deo: & summum bonum, Deum ipsum esse putauerunt: erroris accusari non possunt. Est enim Deus fons & author bonorum omnium: & in ipsum, tanquam in summum bonum, cuncta creata contendunt. Sin autem, (quod magis credimus) per Ideas intellexere communes quasdam individuorum formas, seu naturas extra Deum: ad quarum imaginẽ, ipse hæc visibilia creauerit: facilè probari potest, bonorum omnium communem Ideam, nec dari posse: nec si daretur, eam summi boni loco habendam.

Cur bonorum Idea communis dari non potest?

Primùm, quia ipsi Platonici dicunt: in quibus sit prius & posterius: illorũ cõmunem Ideã dari nõ posse. At in bonis, prius et posterius esse patet: cũ & in substantia sit, & in qualitate, & in relatione. Semper autem substantia accidentibus, & quod per se est, eo quod ad aliud refertur, prius habetur. Deinde, quæ in diuersis Prædicamentis sunt: illorum communem Ideam esse non posse, per se planum est: bona verò in

singulis Prædicamentis reperies: vt in substantia, Deum & mentem: in qualitate, virtutem: in quantitate, mediocre: idemq; in cæteris. Præterea, si bonorum esset vna quædam Idea: esset etiam eorum vna quædam scientia: videmus autem, bonorum plures esse scientias: & eorum quidem, quæ sunt in vno Prædicamento. Tum etiam notum est, quodlibet bonum, habere proprium esse, propriamq; definitionem, Idea verò, quam illi τὸ αὐτοάγαθον vocant, nil aliud est, quàm cuiuslibet rei esse, & ratio, definitione expressa. Itaque cuiuslibet boni propriam quoque Ideam esse oportet.

Videris mihi minus candidè illorum explicare sententiam. Non enim omnium, sed tantùm per se bonorum, communem Ideam esse dixerunt.

Quæ autem, obsecro, per se bona dicent? Num videre, sapere, honores, & voluptates aliquas? Si enim hæc per se bona esse negabunt: certè alia per se bona dare non poterunt: & ita nec illorum Idea, locus erit. Sin autem ea, per se bona esse fatebuntur: tum communem illis Ideam communemq; boni definitionem esse, planum facere cogentur: quod tamen ipsi probare non poterunt.

Non ignoro, à te dissentire quosdam viros doctos: Itaque hoc solum nunc dicas: cur, si talis Idea dari posset: in ea non putes summum bonum esse collocandum?

Causa est, quòd in hac Philosophia, tale quærimus bonum: quod hominis industria comparari possit: aut cuius cognitio ad vitam bene tuendam prosit. Sed

Idea

Idea ista Platonica, nec comparari à nobis potest, cùm separatum bonum sit: nec etiam contemplatio eius, nobis ad fœlicitatem aliquid conducit. Si enim conduceret: eius etiam ars aliqua, aut disciplina inuenta esset: ex qua illam addisceremus. Etsi verò artes complures inuentæ sunt, ad vitam tuendam facientes: huius tamen scientiam, hactenus ab omnibus neglectam cernimus.

CAP. VII.

Fœlicitas ergo, quale tibi bonum videtur?

Videtur mihi bonum perfectiss.mum: tum quia supremus hominis finis est: qui per se semper expetitur, nec vnquam ob aliud: cætera verò cuncta, propter ipsum exoptamus: tum etiam, quia est bonum αὐτάρκες, id est, sepso contentum. Nam per se solùm facit vitam exoptabilem, nec re vlla indigentem. Etsi enim cæteris bonis coniunctum, fiat exoptatius, cùm fiat bonorum quædam σύνοχή: attamen etiam sine illis semper est nobis exoptatissimum.

Cum vero nec in honore, nec in voluptate, nec in ipsa quidem virtute, sit posita fœlicitas: in quo tandem rerum genere ipsam collocabis?

Arbitror, ipsam rectissimè poni in functione, seu opere hominis. Nam cuicunque opus aliquod est: in eo bonum atque perfectio eius posita esse videtur. Homini verò proprium aliquod opus esse, manifestum est. Si enim faber & sutor, & quiuis artifex, proprium aliquod munus habet: homo certè, quatenus homo est, illo non destituetur. Et, si quodlibet eius mem-

brum, propriam functionem habet: verisimile est, eam quoque hominis partem, qua homo dicitur, propriam functionem, proprium q; opus, obtinere.

Quod nam est illud proprium opus hominis?

Est functio eius facultatis, qua vulgò rationalis dicitur. Nec enim vel sentientis, vel vegetantis esse potest: cùm illa, nobis communis sit cum brutis: hac verò, etiam cum plantis & stirpibus. Cùm autem rationalis potentia, dupliciter accipiatur: aliàs quidem, vt rationem habens: aliàs verò, vt illi obtemperans: quarum illa, Mens: hac verò, appetitus, dicitur: fit, vt etiam propria hominis functio, duplex sit: quarum altera, contemplatio, altera verò, actio, nominatur.

Num in quauis contemplatione aut actione hominis, fœlicitatem collocas?

Non. Vt enim aliud est, cithara canere: & aliud, bene canere: ita quoque hominis opus, aliud, qualitercunque sit: aliud verò, bene fit. Est q; inter ea ingens discrimen, cùm illud cuiuslibet hominis sit: hoc non, nisi viri boni, & virtute praediti. Vt enim quilibet res sua virtute perficitur; ita & hominis functio. Ea ergo sola functione, definitur fœlicitas, quæ cum virtute coniuncta est.

Dic ergo tandem, quid est Fœlicitas?

Est animi functio, secundum virtutem optimam & perfectissimam: id q; in vita perfecta. Dico autem, in vita perfecta: quia vt vna hirundo, non facit ver, nec vna dies: ita hominem beatum efficit, nec vna actio,

actio, nec breue tempus: sed oportet, vt per omnem vitam, perpetuo quodam tenore, virtutem colat.

Num verò id sentiunt etiam cæteri Philosophi?

Consentiunt certè huic definitioni plærique veteres. Cùm enim tria faciant bonorum genera: externa, corporis, & animi: postrema, dicunt esse optima. Præterea, communis inter illos opinio est, finem hominis esse functiones & actiones quasdam: quarum gratia natus ipse sit. Item, fœlicem εὖ ζῆν, *& εὖ πράττειν: id est, bene agere & bene viuere. Quibus certè singulis, definitio nostra conuenit: cùm dicit, hominis finem supremum, seu bonum optimum, esse animi functionem, quam virtus bonam efficiat. Iam verò cuncta, quæ veteres ad fœlicitatem requirunt, definitione hac comprehensa videntur. Alij enim, eam virtute definiunt, alij, prudentia, alij, sapientia: & hisce, vel horum alicui, alij voluptatem coniungunt: alij, externa bona. Quæ tamen vniuersa, hac definitione contineri puto.*

Cur autem in virtutis vsu seu functione potiùs, quàm ipsa virtute, fœlicitatem collocas?

Quia fieri potest, vt virtutem habens, nil boni agat: vt, qui somno, morbo, vinculis, aliisq; causis impeditus, viuit otiosus. Quemadmodum autem in Olympicis ludis coronabantur, non fortissimi: sed qui fortissimè pugnabant, & vincebant: ita res bonas & præclaras consequuntur, non qui optimi sunt, ac summis præditi virtutibus: sed qui summas, optimasq; virtutes exercere solent.

Cur modo negabas, in voluptate fœlicitatem collocandam esse?

Ibi sermo erat de voluptate corporis: animi autem voluptatem, quæ sola vera voluptas est, adeò non excludo: vt statuã, eam ipsi ineſſe per ſe, nec aliunde accerſendam. Tribuimus enim fœlicitatem ys tantum, qui virtuti ſtudent: Cui verò quis ſtudet, quodq; amat, id illi iucundum eſt. Huic accedit, quod virtus & actiones honeſtæ, ſua natura delectant. Cùm enim quæ vulgò iucunda videntur, interdum moleſta ſint: hæc oblectant perpetuò. Tum ſecundum noſtrã definitionem, fœlices dicuntur, tantùm viri boni. Qui autem honeſtis ſtudijs ac virtute non delectantur: eos nemo bonos dixerit. Taceo nunc, quòd fœlicitas, ex modo dictis cauſis, optimum eſt pulcherrimumq; bonum. Quæ autem huius generis ſunt, voluptatem in ſeipſis habẽt: nec illa, vt appendice quadam, indigent.

Sed externorum bonorum in definitione tua nulla eſt facta mentio.

Attamen ex ipſa definitione patet, illa ad fœlicitatem requiri. Ponimus enim eam, in functione ſecundum virtutem: id eſt, in honeſtis actionibus. Vt autem honeſta agas: bonis externis eſt opus. Sunt enim ex illis quædam rerum gerendarum adiumenta: vt amici, opes, ciuilis potentia. Quædam verò, ſi maxime nil iuuant, dempta tamen, fœlicitatis ſplendorem obſcurant: vt generis nobilitas, ſoboles proſpera, forma corporis. Itaque licet de fœlicitatis eſſentia non ſint: attamen, vt eius vel inſtrumenta, vel ornamen-

gamenta, adiungenda sunt.

CAP. IX.

Hoc ergo bonum, Deine donum est: an nostra paratur iuduſtria, an vero fortuitò nobis obtingit?

Si fœlicitatem Deo acceptam ferendam putas, tanquam cauſæ primæ: verè, ac piè ſentis. Qui enim cætera largitur bona: multò magis dabit id, quod eſt optimum. Cùm autem ſua largiatur, non immediatè (vt vocant) ſed per cauſas ſecundas: circa quas noſtra verſatur Philoſophia: puto, aliam huic ſecundam cauſam aſſignari non poſſe: quàm hominis induſtriam, vel ob hoc ipſum, quod diuinum bonum eſt. Quæ enim noſtra parantur induſtria: diuina videntur: tum, quia noſtræ virtutis præmia ſunt: tum, quia communicantur cunctis ad colendam virtutem non ineptis. Et huic aſtipulatur etiam eius deſcriptio, prius poſita: qua dicta eſt animi functio, ſecundum virtutem: deinceps enim planum fiet, virtutem noſtra induſtria comparari. Tum ab initio dictum eſt: Fœlicitatem eſſe finem, ſeu opus ciuilis ſcientiæ. Videmus autem, bonos principes, vt ciues ſuos fœlices faciant, maximam adhibere diligentiam: vt viri boni fiant, & ad res præclarè gerendas idonei. Iam verò, qui tantum, tamq; excellentem bonum fortunæ aſcribunt: planè inepti ſunt. Manifeſtum enim eſt, fortunam eſſe cæcarum omnium ignobiliſſimam, Rem verò præſtantiſſimam, ignobiliſſimæ cauſæ tribuere, abſurdum eſt.

Num vniuerſa animalia huius boni ſunt capacia?

Quandoquidem consistit in actionibus virtuti cõsentaneis: videntur id bruta consequi non posse: quia propter rationis defectum, secundum virtutem agere nequeũt. Eademq; de causa, nec eius capaces sunt pueri: licèt propter spem, quam de se præbent, aliquando beati vocentur. Propterea, opus est ad bonum hoc, non solùm virtute perfecta: verum etiam, qua illi adhuc carent, perfecta vita. Sunt enim in vita casus varij: quibus etiam hodie fortunatissimus, in senio tandem poterit in calamitates incidere.

CAP. X.

Fortassis ergo satius esset, in hac vita neminem beatum dicere: sed secundum Solonem, extremum vitæ finem expectare?

Qua Solonis sententia fuerit: non satis assequor. Si enim putauit, hominem post mortem modò beatũ esse: tueri sententiam suam non potuit: cùm priùs modò probauerimus, fœlices esse, qui virtutem exercent: in morte verò, virtus exerceri non possit. Si autem sensit, post mortem modò dici posse: quòd in vita beatus fuerit: quia tum extra malorum pericula sit cõstitutus: refutari nullo negotio poterit. Vt enim viuentibus, quamuis nescientibus sæpe, & bona & mala accidũt: ita & mortuis multa adhuc accidere possunt, tam aduersa, quàm prospera: veluti honor & ignominia: liberorum item & omnino posterorum, res prospera & aduersa: quæ certè ad illos pertinent. Præterea, absurdum videtur, quòd enim in vita fœlicem negabat, quem tamen post obitum fœlicem fuisse fatebatur, seipsum quasi erroris arguens. Multòverò

absur-

absurdior huius erroris causa. Verebatur enim virũ fœlicem dicere, propter aduersorũ casuum pericula, quibus hominis vita sit obnoxia. Si enim fortunæ casus posset fœlices, aut miseros facere: oporteret in illis esse positam benè & malè viuendi rationẽ. Patet autẽ ex suprà dictis, eam consistere tantùm in virtutẽ exercitio. Fortunæ verò bona, tantùm vt instrumenta quædam requiri, quibus virtutes ritè exerceas.

Num ergo hominem in hac vita fœlicem dicendum putas?

Maximè. Nam secundum definitionem fœlicitatis, suprà probatam, qui vitam suam transigit, virtutem vel exercendo, vel meditando: is vere fœlix est: vir bonus autem id facit per omnem vitam. Virtutes enim adeo altas in eius animo radices egerunt, vt ipsis quo3 scientijs diuturniores sint, & firmiores, propter perpetuum ipsarum studium. Atq3 hanc ob causam, fortunæ casus omnes laudabiliter, ac decenter feret: vt viri boni nomen perpetuò tueatur.

Num autem fortunæ casus, vitam fœlicis mutare nequeunt?

Etsi conditionem eius ex parte mutant: miserum tamẽ non faciunt. Omnes enim illi, aut magni, aut leues sunt: & vtriq3, aut prosperi, aut aduersi. Et leues quidẽ, siue prosperi, siue aduersi sint, in neutram partẽ momentum afferunt. Magni autem, si prosperi sunt, possunt eum reddere beatiorem: cùm ipsi & ornamẽto, & ad virtutem adiumento sint. Aduersi vero, si premant grauiùs: ledere quidem possunt: (Nam & dolorẽ illi afferunt, & in virtute colenda impediũt:) eius tamen animum nunquam ita percellunt, vt vel impro-

improba, vel odio digna, suscipiat. Omnes enim casus, decenter, & honeste fert: imò & in aduersis, virtutem colit. Et quemadmodum bonus sutor, ex quibuslibet pellibus calceum conficit quam pulcherrimum: ita ex ijs, quæ quouis tempore suppetunt: ipse semper res pulcherrimas gerit: vt si maximè non possit perfectè beatus dici, attamen nec miser aut infœlix vtrè appelletur.

Cum tamen in magna calamitate cesset ex parte fœlicitas: fateri oportebit, eam aut mutabilem, aut certè, secundum Solonem, in hac vita nullam esse?

Hîc meminisse te velim, nos loqui de fœlicitate, quæ cadit in hominem: quam etiam humano modo stabilem dicimus: vt si maximè graui quodam infortunio minuatur, firma nihilominus dici possit. Immutabile enim, in rebus humanis dicitur, non, quod omnino non mutatur: sed, quod difficulter mutari potest. Fœlicitas autem, non ita facilè mutatur. Labefactat enim eam, non quauis calamitas: sed ea tantum, quæ multa sunt, quæ magna & atroces. ex quibus, qui semel fœlicitatem perfectam amiserit: non nisi longo temporis interuallo, cum magna quadam, & præclara consecutus fuerit, eam recipiet. Itaque si dixerimus, beatum esse, qui externis bonis mediocriter instructus, secundum virtutem viuit, ac ita victurus est: spero, nos & in hac vita fœlicem hominem appellare, & absurdũ illud mutabilis boni, quod Solon adeò horrebat, euitare posse.

CAP. XI.

Cùm

Cum autem antea dixeris, posterorum casus etiam ad mortuos pertinere: scire cupio, num etiam ijs lædi possint?

Quod ad ipsos pertineant, negari non potest. Esset enim hoc non solum à sensu communi: verùm ab omni planè humanitate alienum: puto tamen, eos inde, nec miseros effici, nec ladi posse. Nam quæcunque posteris accidunt: aut per se levia sunt, & nullum momentũ habentia: aut sanè ipsis mortuis levia. Quod enim viventi calamitosum est: id in mortuo vix dici potest calamitatis vmbra. Aut, si mortuis quædam magna sunt: certum tamen est, quod illis non communicent. Itaque, licet tales posterorum casus ad mortuos fœlicet pertineant: eos tamen, nec miseros facere, nec ladere possunt.

CAP. XII.

Fœlicitas, in laudabiliumne an honorandorum numero, habenda est?

In laudabilibus bonis habenda non est: quia videtur bonum optimum: laus verò, optimis non competit. Quæ enim laudantur: ea referũtur ad aliquid: id est, docentur ad aliquid prodesse, quod sit ipsis melius. Optima verò, ad aliud se melius, referri nequeunt. Atque hinc est, quod Deos hominesq; diuinos, non laudamus. Et Eudoxus hoc ipso probare voluit: voluptatem summum bonum esse: siquidem cùm bonum sit, non laudetur. Videtur autem esse potius bonum honorandum, & tanquam diuinum quiddam, suspiciendum. Est enim principium & causa bonorum omnium: imo omnium nostrorum operum, & principium,

principium, & finis. Quod autem tale est: id merito diuinum & honorabile appellamus.

CAP. XIII.

Cum fœlicitas definiatur animi virtutibus: dic mihi, quas partes seu facultates, habet hominis animus?

Animus hominis duas partes habet: quarum altera λογικὸν, idest, ratione prædita: altera vero, ἄλογον, & rationis expers, dicitur. Et λογικὸν quidem, ea facultas est: qua tum res, per causas suas cognoscimus: tum de rebus vel agendis, vel faciendis, deliberamus. Quæ autem ἄλογος dicitur, eius altera parte, homo nutritur, augetur, & sibi simile procreat, quam φυτικὴν nominant: cuius quidem virtus, non est hominis propria. Fungitur. n. suo munere maxime in somno: vbi hominis mens, & virtus, plane cõticet, & bonus ab improbo non internoscitur. Altera vero parte, res vel mente vel sensu perceptas, aut prosequimur, aut fugimus: quæ vocatur Græce ὀρεκτικὴ: quæ, quia rationis quodammodo particeps sit: virtus eius, propria hominis est, & ad fœlicitatem pertinet, hisq; libris nobis explicanda est.

Mirum videtur, τὸ ὀρεκτικὸν, rationis expertem esse: & tamen eius compotem posse fieri?

Quod à ratione diuersa sit, negari non potest: cum ratione enim sæpissime pugnat: quemadmodum continentibus accidit & incontinentibus. In illis enim, cùm recta ratio sit: & hortetur semper ad optima: appetitus tamen illi reluctatur: & instar paralytici membri,

membri, perpetuo fertur in contrarium. Quod autem rationis particeps fieri possit: manifestum est in continentibus, & magis in temperantibus. In his enim, appetitus rationi consentit. Patet etiam id ex admonitionibus, obiurgationibus, & exhortationibus: quibus languentem appetitum excitamus: ijs enim moueri, & flecti se non pateretur, nisi eas perciperet. Videtur autē rationis dictamen percipere, non vt Mathematicus Conclusiones suas intelligit: sed quemadmodum discipulus præceptoris sui, aut filius parentis mentem tenet. Quid enim sibi velit, percipit: cur autem & quo consilio id præcipiat, assequi non potest.

Animi ergo virtutes, quotuplices sunt?

Ex modo posita animi diuisione, videntur esse duplices. Quædam enim, mentis virtutes sunt, & vocantur vulgo διανοητικαὶ: vt sapientia, prudentia, intelligentia. Quædam vero, ad appetitum referuntur, & voluntatem: vt liberalitas, temperantia, fortitudo: quas ἠθικὰς, id est morales appellamus: siquidem de moribus alicuius rogati, eas referre solemus.

Li-

Liber ſecundus.

Cap. I.

Virtus naturáne ineſt, an doctrina aliqua, vel potius conſuetudine comparari poteſt?

Virtutes quidem, quas διανοητικὰς appellauimus: magna ex parte ortum, incrementumq; ſuum habent à doctrina: ἠθικαὶ verò, quas morales vocamus, vſu parantur, & aſſuefactione: vnde & nomen habent. Dicuntur enim ἠθικαὶ, quaſi ἐθικαὶ: quod ἔθος id eſt, à more, & conſuetudine profectæ ſint.

Num ergo morum virtutes natura non inſunt?

Ita videtur. Quæ enim natura nobis inſunt, conſuetudine mutari nequeunt: morum autem habitus, conſuetudine mutantur, tam ad bonum, quàm ad malum. Et, quæ natura inſunt, eorum potentias prius habemus, quam functiones aliquas edimus. Prius enim accipimus ambulandi facultatem, quàm ambulamus. Circa virtutem verò, priùs edimus actiones: ac poſtquam diu egerimus, virtutem modo accipimus. Quod autem conſuetudine potius comparetur: teſtantur Legumlatores, qui ciues ſuos conſuetudine conantur bonos, ac iuſtos efficere.

Num vero ad virtutem natura nil confert?

Etſi virtutis habitum non largitur: attamen habilitatem quandam tribuit, ad eum accipiendum. Eius enim quædam principia ſuggerit, ac δυνάμεις, quas conſue-

consuetudo deinde perficit, & absolvit.

Num ergo circa res honestas ac iustas me gnauiter exercendo, virtutem consequar?

Si quidem id rectè feceris. Quemadmodum enim in artibus addiscendis, & boni, & mali fiunt artifices: pro vt se quisq; in iis exercuerit: ita quoque in virtutis studio. Ex eadem enim militia, alij fortes euadunt, alij, timidi: & ex iisdem contractibus, alij, insti, alij, iniusti. Qui enim honesta, & iusta agit: virtuti assuescit: qui autem mala agit crebriùs: cauere non potest, quin vitium contrahat.

CAP. II.

Quomodo autem actiones instituendæ sunt: vt per eas virtutem accipiam?

Primum hoc, & generale præceptum esto: vt constituantur secundum rectam rationem. Hæc enim sola est, per quam homo se digna gerit: & rebus à se gestis, virtutis laudem, & commendationem consequitur.

Quid præcipit recta ratio?

Iubet actiones nostras esse moderatas: hoc est, quæ nec excessu laborent, nec defectu: sed medium teneant. Quemadmodum enim exercitationes, vel graviores, vel remissiores, corporis vires debilitant: ita in virtutis studio, quod vel plus in actionibus, vel minus est, virtutem hebetat, & corrumpit. Qui enim pertimescit omnia, nec vllum subit periculum, timidus efficitur. Qui verò nullo planè terretur: audax euadit. Mediocritas verò est, quæ fortes, & in genere

honestas, & iustas actiones efficit: ex quibus virtus gigni, confirmari, & augeri potest.

CAP. III.

Quoties honesta, aut iusta agenda sunt, vt virtutem consequar? aut vnde conijciam, me virtutem iam consecutum esse?

Certus actionum numerus præscribi non potest. Virtutis autem per eas acquisitæ coniecturam capies ex voluptate, & dolore, quæ ipsas comitantur. Qui.n. eius habitum nondum adeptus est: honestis, & iustis actionibus adhuc discruciatur, & dolet. Qui verò virtutem iam est consecutus: exercet eas non modò sine molestia: verùm etiam maxima cum delectatione. Virtutis enim proprium munus est, vt animum nostrum, ritè & dolere & gaudere faciat.

Putásne, virtutem circa voluptates & dolores occupari?

Quod circa illa propriè versetur, multis probari potest. Primum enim, quod homines corrumpit, ac improbos efficit: in eo videtur præcipuè requiri virtutis opera. Voluptate autem, & dolore, hominem corrumpi cernimus. Nam propter voluptatem, improba agimus: propter dolorem, ab honestis abstinemus. Manifestum est etiam, virtutem versari circa actiones, & affectus hominum. Sunt autem actionum affectuumq; nostrorum, voluptas & dolor, indiuidui comites. Virtus porrò videtur occupari circa vitiorum medelas: Vitijs autem mederi solemus voluptate & dolore: quemadmodum Legumlatores faciunt, præmijs ac pœnis adhibitis. Cumq; omnis habitus ex

eo,

eo, vel melior fiat, vel deterior, circa quod ipse occupatur: patet, voluptate, ac dolore virtutem & corrumpi & adaugeri. Adde nunc, quòd, cùm virtus & vitium versentur circa res expetendas & fugiendas, voluptas & dolor in iis principem locum tenent: sunt q; omnibus expetendis & fugiendis communes. Deniq; planum est, virtutem versari circa actiones hominum. Actiones autem metiri solemus voluptate ac dolore. Vt non ineptè sentiant, qui virtutem circa voluptatem & dolorem versari asserunt.

Circa vtrum horum, virtus magis suo munere fungitur?

Circa voluptatem. Nam virtus omnis, quemadmodum & ars, versatur circa difficilius. Voluptatem verò moderari, multò difficilius est, quàm decenter perferre dolorem. Est enim difficilius, illi resistere, quàm vel ipsi irae: quae tamen omnium animi perturbationum vehementissima esse putatur.

CAP. IIII.

Miror autem, quòd dicis, oportere iusta agendo, iustum fieri. Putabam enim, iusta agentem, iam antè iustum esse: quemadmodum, qui Grammaticum aliquod, aut Musicum opus praestat: iam Grammaticum & Musicum esse oportet?

Primùm nego, quicunq; Grammaticum aut Musicum opus edit: esse Grammaticum, aut Musicum: possunt enim talia fieri etiam casu, aut alio suggerente. Dicitur autem Grammaticus & Musicus, nō qui casu, aut imitatione: sed ex artis praeceptis tale quid efficit. Praeterea, dissimilis est artium, & virtu-

tam ratio. Habet enim artis opus, perfectionem suam in seipso. Itaque sufficit, si certa ratione conformatum efficitur. Virtutis autem opus, commendationem suam accipit ab ipso agente: si nimirum ille sciens, & consultò agat, quod iustum est, nec aliud in hoc quærat, quàm ipsam iustitiam: ac denique idipsum constanter agat, firmoq; proposito. Hæc enim omnia, ad virtutis opus pertinent: & quæ actiones hoc modo nõ aguntur, (quales certè sunt omnes illæ, quas ante habitum edimus) etsi iustæ quodammodo dici possunt: non tamen is, qui eas agit, ex ipsis iusti nomen promeretur.

CAP. V.

Quò facilius virtutem consequar, scire cupio, quid virtus sit?

In genere quidem, nil aliud est, quàm habitus, quo vir bonus efficitur, & munus suum bene, ac laudabiliter obit. In specie verò, est habitus eligendi, vel cõsultò agendi: positus in mediocritate ea, quæ nos respicit, & vt vir prudens definiret: hoc est, moralis habitus, quo semper id agimus, vt quod moderatum, nobisq; conueniens ac pulchrum est, consequamur.

Cur habitum vocas?

Quia cùm animi qualitas sit: oportet, vt aut habitus sit, aut potentia, aut affectus aliquis. Quartum enim dari nequit. Manifestum verò est, eam affectũ dici non posse. Ex affectibus enim, nec boni nec mali dicimur: nec laudamur, nec vituperamur: cùm tamen à virtute dicamur viri boni, & eo nomine laudemur. Præterea, turbamur affectibus sine προαιρέσει

&

& inconsultò. Virtus verò, aut προαίρεσις & consilium est, aut certè sine eo non suscipitur. Taceo, quòd affectus, motus quidam sunt: quibus non disponi, sed moueri tantùm dicimur. Virtutes autẽ, motus non sunt, sed dispositiones, quibus disponi quodammodo & cõformari solemus. Cæterùm, quod neque potentia sit: iisdem propè rationibus planum euadit. Propter potentias enim, seu facultates, nec boni nec mali dicimur: ideoq; nec laudamur, nec vituperamur. Deinde, potentiæ nobis natura insunt: virtutes verò & vitia, nobis natura non insunt: sed vsu parantur, quemadmodum suprà ostendimus.

CAP. VI.

Proba, eam in mediocritate consistere.

Quod si artes & disciplinæ, tum munere suo probè funguntur: cùm opera sua ad mediocritatem referunt: virtus certè, quæ omni arte præstantior est, ac certior, ad medium sua multo magis reuocabit. Præterea, videmus: quod in affectibus & actionibus moderatione caret, & vel plus vel minus est, grauiter reprehendi. Virtus verò, in iis adeo non reprehenditur: vt ab omnibus bonis etiam celebretur. Et, si virtus in extremis, id est, in excessu & defectu, esset posita: certè, vt extrema plura sunt, vnum verò tantùm medium: ita quoque plures essent vnius rei virtutes, & vnum tantùm vitium. Sed hoc affirmare, absurdum est. Nam cùm plures sint peccandi modi: virtus & rectè agendi modus, tantùm vnus est: quẽadmodum etiam Pythagorei sentiunt.

Cur addis : Quæ nos respicit ?

Quia duplex est medium : alterum quidem, rei: quod ab vtroq; extremo distat aqualiter, vnumq; & idem est apud omnes : alterum verò, personæ (vt vocant) vel respectu nostri : vt quod nec plus est, nec minus, quàm decet : sed cuiusq; personæ accommodatum : obseruatis simul, & loco, & tempore, & singulis alijs actionum circumstantijs. Et hoc posterius, tum ab artibus, tum à virtute, expetitur.

Quorum extremorum est ista mediocritas?

Duorum vitiorum : quorum alterum ab officio viri boni deficit : alterum verò, in eo modum excedit. Itaq; hoc, excessus, Græcè ὑπερβολὴ: illud, ἔλλειψις, id est, defectus dicitur.

Num quilibet affectus, & quæuis actio, huius mediocritatis capax est?

Sunt quædam actiones (vt & affectiones) quæ nec excessus, nec defectus ratione, sed sua natura malæ sunt : vt maleuolentia, inuidia, impudentia. Itē furtum, adulterium, cædes. Quæ cùm non possint vllo vel modo, vel tempore fieri, vt se bene habeant : mediocritatis certè capacia non sunt. Et sane, si admitterent mediocritatem aliquam : admitterent etiam eiusdem excessum & defectum : & sic fieret excessionis excessus, & defectionis defectio. Adde, quòd si mediocritatem admitterent istæ vitiosæ actiones : vicissim actiones honestæ, excessum & defectum susciperent, quo simul turpes esse possent. Sed hæc absurda esse, nemo non intelligit.

Vt

CAP. VII.

Vt videam, virtutem in medio positam: cupio id mihi in singulis eius speciebus demonstrari?

Hic primùm scire oportet, moralium virtutum quatuor esse genera: quorum primum, versatur circa hominis corpus: secundum, circa eiusdem bona & mala externa: tertium, circa hominum conuictũ & conuersationem: quartum, circa contractus & commercia: quæ singula, inter excessum & defectum posita esse, facile ostendam.

Quænam occupantur circa curam corporis.

Fortitudo & Temperantia: quarum prior quidẽ, moderatur metum & fiduciam circa mortis pericula: estq; mediocritas inter audaciam & timiditatẽ: quarum illa, excessus, hæc verò, defectus quidam est. Posterior autem, versatur circa corporis voluptates, conceptas ex Venere & gula: circa quæ ipsa medium tenet inter intemperantiam, vtpote modum excedentem, & circumcisius deficientem, quæ Latine stupiditas dici posset.

Quæ circa bona & mala externa occupantur, quotuplices sunt?

Triplices. Quædam enim affectus actionesq; nostras moderantur circa pecunias, vt in minoribus liberalitas: cuius excessus est profusio, defectus, illiberalitas. In maioribus vero sumptibus magnificentia: cuius excessus, luxus quidam seu insolentia dici posset: defectus, præposterа quædam parsimonia. Quædã verò versantur circa honores & ignominiam: qualis est, in maioribus quidem, magnanimitas, mediocritas inter superbiã & pusillanimitatẽ: in minoribus verò,

virtus quædam nomine carens: cuius excessus est ambitio, defectus vero, honoris contemptus. Quædam deniq; munere suo fungitur circa offensas, & iram ex ignominia conceptam: qua, mansuetudo, excessu vero eius, iracundia, defectus, nimia patientia dicitur.

Quæ circa conuictum hominum occupantur, quotuplices sunt?

Sunt & hæ triplices. Cum enim conuictus hominum consistat in orationis actionumq; communione: in ea verò aliàs veritas spectetur, aliàs vitæ iucunditas: & hæc capiatur, vel in ocio tantum & iocis, vel etiam in reliqua vitæ consuetudine: verum quidem in sermone moderatur ἀλήθεια, siue integritas: cuius excessum, arrogantiam, defectum, Ironiam vocant. Voluptatem autem iocandi, comitas, seu festiuitas: cuius excessus, scurrilitas, defectus, rusticitas dicitur. Circa iucundum denique, in cæteris vitæ commerciis, officium suum facit ipsa humanitas: in qua excedentes, blandos, deficientes verò, morosos dicere consueuimus.

Quæ versatur circa contractus?

Ipsa iustitia. Versatur enim circa bona malaq; hominum, vel commutanda, vel distribuenda. Extrema autem eius sunt, plus & minus: quæ ambo, oppositus iniustitiæ habitus complectitur.

Num etiam affectus aliqui sunt, qui consistunt in medio?

Talis certè affectio, est verecundia: cuius excessus stupor, defectus, impudentia dicitur. Item indig-

natio

quatio : cuius exceſſus, invidia, defectus, malevolentia, vocari ſolet.

CAP. VIII.

Quomodo ſe habent ad ſe inuicem, exceſſus, defectus, & medium?

Habent inter ſe rationem oppoſitorum. Medium enim, opponitur & exceſſui & defectui. Vt enim æquale cum maiori collatum, minus : cum minori verò, maius eſt: ita quoque medium ab exceſſu quidem deficit, defectum verò excedit : & ſic vtriq; opponitur. Deinde, opponuntur etiam ſibi inuicem exceſſus & defectus. Inter ſe enim longiſſimè diſtant: ac multò longiùs, quàm ab ipſo medio. Nam cùm ambo habeant cum medio quandam ſimilitudinem : ipſa tamen ſibi inuicem ſunt diſſimilima. Vt in profuſione & auaritia, timiditate & audacia, & cæteris, videre licet.

Exceſſúſne an defectus, medio magis opponitur?

Quibuſdam mediocritatibus, magis opponitur exceſſus : vt temperantiæ, manſuetudini, integritati: aliquibus verò, defectus : vt fortitudini, liberalitati, animi magnitudini. Hoc autẽ accidit, tum quia alterum eſt medio ſimilius, ideoq; propinquius : tum quia ad alterum propenſiores ſumus & procliniores. Semper enim id, ad quod corrupta noſtra natura procliuior eſt, longiùs à virtute videtur recedere.

CAP. IX.

Cùm igitur virtus in medio conſiſtat : & non niſi moderatis acquiratur actionibus :

dic mihi, quomodo medium agendo consequar?

In singulis inuenire medium, est admodum difficile. Vt enim circuli deprehendere medium, non cuiusuis est: sed docti tantùm: sic & in actionibus medium consequi & deprehendere: id est, quomodo, vbi, quando, & quantum agendum sit, non quiuis potest: sed vir prudens solùm. Vt autem habeas aliquod eius consequendi adminiculum: tria potissimùm tibi tenenda sunt.

Quod est primum?

Ab eo extremo, quod medio magis opponitur, studiosè recedendum est: & ad id declinandum, quod illi videtur esse propinquius: vt in quo minus peccari possit. Semper enim ex duobus malis, quod minus malum est, quodammodo bonum, & expetibile redditur.

Quod est secundum?

Videndum est, ad quae vitia sit quisque natura proclivior: dandaque opera, vt seipsum quodammodo in contrarium retrahat: vt si sit natura intemperantior, eniti atur in contrarium vitium. Quò longiùs enim appetitum ab adamato vitio abstraxerit: eò facilius poterit deuenire ad ipsum medium. Caterùm, inclinationem ad vitium aliquod, ipsa delectatio facilè prodet.

Quod est tertium?

In omni negotio, quam maximè voluptas cauenda est: nec vnquam committendum, vt eius causa aliquid suscipiamus. Cùm enim eius amor, nobis à teneris

neris ſit inſitus: imponere nobis, ac decipere poterit, antequam animaduertamus. Itaque ad rem quamlibet iucundam confeſtim dicamus: quamuis iucunda, quamuis blanda ſis, negligam tamen te potius, quàm vt ſubeam turpitudinis periculum.

Liber tertius.

Cùm virtutem vocâris ἕξιν προαιρετικὴν, id eſt, eligendi habitum: ſcire cupio, quid ſit electio?

ELectio (quam alij conſilium, alij propoſitum, Graeci προαίρεσιν vocant) nil aliud eſt, quàm ſpõtaneum eius, cuius deliberatio praceſſit: vel vt breuius dixerim, conſulta expetitio eorum, quæ in noſtra poteſtate ſunt.

CAP. I.

Quod vocas ſpontaneum?

Spontaneum voco, cuius principium eſt in ipſo agente, & ſciente ſingulas actionis circumſtantias.

Quid inuitum?

Omne id, quod aut violentum eſt, & à vi coacto ſuſceptum: aut per ignorantiam admiſſum.

Quid vocas violentum?

Cuius principium foris eſt, nil conferente eo, qui agit aut patitur. Vt cum nauigantem ſæua tempeſtas reiecerit, quò minus ad deſtinatum diem loco certo compareat.

Quo-

Quotuplex est violentum?

Duplex. Aut enim est absolutè & simpliciter violentum, quale modò descripsi: aut secundum quid, seu mixtum violentum: vt cùm id, quod alias nunquam susciperemus, nunc tamen suscipimus: vel ad maius malum euitandum: vt cùm quis in mari iacturam mercium facit, ad præcauendum naufragium.

Actiones, quas mixtas vocas, inuitæne, an voluntariæ magis, dicendæ sunt?

Licèt per se sint inuitæ: videntur tamen in hisce casibus accedere magis ad voluntarias. Definiuntur n. actiones circumstantijs, ac tempore, quo fiunt. Hæ verò, pro circumstantijs, ac tempore, quo suscipiuntur, spontè fiunt. Spontaneas enim facit illas ipse finis, cuius gratia tum aguntur. Cumq; violentum sit, cuius principium foris est: in istis actionibus ipse agens aut patiens, principium mouendorum membrorum in seipso habet. Tū, quæ inuita sunt, nec laudari, nec vituperari solent. Harum verò actionum, aliæ laudantur, aliæ vituperantur, aliæ etiam execramur: Paucæ verò sunt, quibus veniam dare consueuimus.

Differentias istas explicari mihi velim.

Qui molestiam aliquam subit: aut aliquid agit, quod indecorum est, deforme, aut insolens: vt inde rem aliquam honestam, & præclaram consequatur: eum laudare solemus. Ita enim Solō pro patriæ commodo simulauit insaniam. Qui verò admittit, quod turpe est, ac probrosum: idq; ob rem nec honestam,

nec

nec dignam: vt qui vanis comminationibus territus, hosti se dedit: eum nemo non vituperat. At, qui turpe quid agit, grauissimis impulsus causis: quas nemo alius sustinere posset: vt qui inter sauissimos tortura cruciatus, heri sui arcana prodit: ei veniam concedimus. Caterùm, qui parricidia admittunt, fidem abnegant, in Deum blasphemi sunt: eos simpliciter execramur. Ad talia enim, nullus vir bonus se cogi patitur: sed extrema quæq; subeunda, & mortem potiùs oppetendam ducit.

Num, vt quidam putant, etiam iucunda & molesta, violenta sunt?

Si violenta essent, quæ iucunda & molesta sunt: oporteret vniuersa quæ agimus, violenta dici. Nam impellente dolore & voluptate, cuncta gerimus. Et, si iucunda inuita essent: dolorem afferrent & molestiam, sicut inuita solent. Videmus autem illa nos magnopere delectare. Præterea, si violenter cogerent, quæ iucunda sunt: vim illam haberent in omnes: Sed iucundis capiuntur aliqui tantùm, idq; proprio vitio, vel intemperantiæ, vel incontinentiæ. Denique, si iucunda violenta essent: honesta essent violentissima: inter iucunda enim, honesta primum locum obtinēt.

Num omnis ignorantia, quæ in actionem cadit, eam inuitam efficit?

Non. Siquidem ignorantia alia est vniuersalium: vt cùm ignoramus, quid nobis eligendum, & quid in agendo conducibile, honestum aut iustum sit: quæ vulgò turpis ignorantia dicitur. Quæ, cùm propositum in agendo nostrum non impediat, sed tantùm corrumpat:

rumpat: inuitam actionem non efficit. Alia verò est singularium, hoc est, loci temporis, personæ, modi, aliarumq; circumstantiarum, in quibus ipsa actio cõsistit: quæ aliàs facti ignorantia dicitur. Hæc, cum propositum in agendo impediat: & ad ea agendum impellat, quæ nunquã cogitaueramus: actionem verè inuitam efficit.

Num ergo omnes, ex ignorantia facti peccantes, inuiti peccasse dicuntur?

Quos quidem post factum, errore deprehenso, pœnitet: eos inuitos egisse puto. Quos autem tum non pœnitet: eos nec volentes dicere possum: cum quid agerent, ignorarent: nec etiam inuitos: quippe qui nil videantur contra voluntatem egisse. Itaq; intermedia voce, non sponte peccasse, dicendos arbitror.

Num etiam inuita sunt, quæ ex ira & cupiditate fiunt?

Non quidem desunt, qui vniuersa, quæ ex affectu fiunt, inuita vocant: qui tamen, si verum dicerent: inuita forent, quæcunq; fierent, & à brutis, & à pueris. Nec verò turpia solum (vt illi putant) inuita essent: sed etiam quædam honesta: cum ex affectu multa honestè fiant. Imò vir bonus inuitus officium faceret. Nam ex officio quibusdam irascitur, quadam expetit. Cumq; omnia inuita molesta sint: oporteret etiam ex cupiditate profecta, creare molestiã: cuius tamen contrarium experimur. Et, si illa inuita vocant: quia improba sæpe sint: etiam inuita vocabunt, quæ à ratione peccantur: quæ tamen illi inuita

nata esse negant. Taceo nunc, quod affectus nostri, principium suum habent in nobis, & omnino in nobis oriuntur: quorum verò principium & causa in nobis est, ex ijs non potest actio inuita effici.

CAP. II.

Cùm igitur electio, seu propositum, spontaneum quiddam sit: dic mihi, cupiditásne an ira dicenda est?

Quòd cupiditas non sit, inde patet: quod illa cõmunis est homini cum brutis: cum electio sit solius hominis. Cumq; cupiditatibus indulgentes, incontinentes dicantur: videmus tamen, electione homines continentes fieri. Praterea, cupiditas cupiditati (in eadem materia) non repugnat: electio autem, cupiditati sæpe aduersatur. Tum cupiditas in rebus spectat tantum, quid iucundum, & molestum sit: electio verò, quid honestum ac turpe, quid vtile ac noxium. Cumq; hinc pateat, electionem, cupiditatem non esse: multo minus iam ira dici poterit: cum ex ira profecta, minimè omnium consulto facta dicantur.

Num verò idem est, quod voluntas?

Est quidem illi quodammodo affinis: idem tamen cum ea dici non potest. Est enim electio, eorum tantum, quæ sunt in nostra potestate: voluntas vero, etiam impossibilium. Vellemus enim non mori. Cumq; electio sit tantum propriorum, quæ scilicet nos ipsi acturi sumus: voluntas etiam alienorum negociorum est: quæ volens ipse suscepturus non est. Voluntas præterea, magis est ipsius finis: vt sanitatis, fœlicitatis, victoriæ. Electio vero seu consiliũ, mediorũ potius,

rumpat: inuitam actionem non efficit. Alia verò est singularium, hoc est, loci temporis, personæ, modi, aliarumq; circumstantiarum, in quibus ipsa actio cõsistit: qua aliàs facti ignorantia dicitur. Hæc, cum propositum in agendo impediat: & ad ea agendum impellat, quæ nunquã cogitaueramus: actionem verè inuitam efficit.

Num ergo omnes, ex ignorantia facti peccantes, inuiti peccasse dicuntur?

Quos quidem post factum, errore deprehenso, pœnitet: eos inuitos egisse puto. Quos autem tum non pœnitet: eos nec volentes dicere possum: cum quid agerent, ignorarent: nec etiam inuitos: quippe qui nil videantur contra voluntatem egisse. Itaq; intermedia voce, non sponte peccasse, dicendos arbitror.

Num etiam inuita sunt, quæ ex ira & cupiditate fiunt?

Non quidem desunt, qui vniuersa, quæ ex affectu fiunt, inuita vocant: qui tamen, si verum dicerent: inuita forent, quæcunq; fierent, & à brutis, & à pueris. Nec verò turpia solum (vt illi putant) inuita essent: sed etiam quædam honesta: cum ex affectu multa honestè fiant. Imò vir bonus inuitus officium faceret. Nam ex officio quibusdam irascitur, quædam expetit. Cumq; omnia inuita molesta sint: oporteret etiam ex cupiditate profecta, creare molestiã: cuius tamen contrarium experimur. Et, si illa inuita vocant: quia improba sæpe sint: etiam inuita vocabunt, quæ à ratione peccantur: quæ tamen illi inuita

nita esse negant. Taceo nunc, quod affectus nostri, principium suum habent in nobis, & omnino in nobis oriuntur: quorum verò principium & causa in nobis est, ex iis non potest actio inuita effici.

CAP. II.

Cùm igitur electio, seu propositum, spontaneum quiddam sit: dic mihi, cupiditásne an ira dicenda est?

Quòd cupiditas non sit, inde patet: quod illa cõmunis est homini cum brutis: cum electio sit solius hominis. Cumq; cupiditatibus indulgentes, incontinentes dicantur: videmus tamen, electione homines continentes fieri. Praterea, cupiditas cupiditati (in eadem materia) non repugnat: electio autem, cupiditati sæpe aduersatur. Tum cupiditas in rebus spectat tantum, quid iucundum, & molestum sit: electio verò, quid honestum ac turpe, quid vtile ac noxium. Cumq; hinc pateat, electionem, cupiditatem non esse: multo minus iam ira dici poterit: cum ex ira profecta, minimè omnium consulto facta dicantur.

Num verò idem est, quod voluntas?

Est quidem illi quodammodo affinis: idem tamen cum ea dici non potest. Est enim electio, eorum tantum, quæ sunt in nostra potestate: voluntas vero, etiam impossibilium. Vellemus enim non mori. Cumq; electio sit tantum propriorum, quæ scilicet nos ipsi acturi sumus: voluntas etiam alienorum negociorum est; quæ volens ipse susceptur us non est. Voluntas præterea, magis est ipsius finis: vt sanitatis, fœlicitatis, victoriæ. Electio vero seu consilium, mediorũ potius,

potiùs quibus ipſum finem conſequimur: vt Medicinæ, virtutis, militiæ.

Num autem opinio dici poſſet?

Multò minus. Verſatur enim electio ſeu conſilium, tantùm circa res gerendas: opinio verò, circa vniuerſa, quorum eſt aliqua notitia. Et electio quidē, æſtimatur bono & malo: opinio autem, vero & falſo. Cumq; ab opinione nec boni nec mali dicamur: ab electione alij boni dicuntur, alij improbi. Præterea, opinione res tantùm cognoſcimus: electione autem ea aut proſequimur, aut fugimus. Et opinio quidem, laudatur à veritate: electio verò à bonitate. Opinio etiam, eſt incertorum, de quibus ſubdubitamus: electio verò, eorum, quæ vera eſſe perſuaſum habemus. Demq; ſi idem eſſent: ſequeretur, vt quicunq; optimas opiniones haberet, etiam optima eligeret: adeoq; optimus eſſet: id quod manifeſtò falſum eſt.

CAP. III.

Quo melius intelligam, quid ſit electio: cupio etiam dici aliqua, de ipſa deliberatione: & primùm, quæ in deliberationem veniant?

Cùm eorum, quæ humana mente percipiuntur, quatuor ſint ſpecies, (nam aut æterna ſunt, aut naturalia, aut fortuita, aut humana) de ſolis humanis rebus, vel agendis, vel faciendis, deliberatio ſuſcipitur: ſiquidem hæ ſolæ, noſtræ poteſtati ſubiectæ ſunt.

Num de quibuſlibet hominum rebus deliberatio ſuſcipiatur?

Humanorum negotiorum, quædam aliena ſunt, quædam,

quædam, propria: & ex proprijs, quædam sunt definita scientijs: quædam nituntur artificiosa coniectura: vt, quæ artibus & prudentiæ subiecta sunt: Suscipitur autem deliberatio tantùm de proprijs: & ijs quidem, quorum nonnihil incertus est, dubiusq; exitus. De alienis enim negotijs, aut ijs, quæ certa & indubitata sunt, nemo sanus deliberat.

Quomodo ergo deliberatio instituenda est?

Primùm quidem, in rebus arduis assummendi sunt cõsultores. Plures enim, melius deliberant. Deinde, fine ac scopo consultationis proposito, quærenda media, quibus illum consequamur: & si plura ex ijs occurrunt, quodnam ex ijs futurum sit optimum. Cui porrò quoque medium quærendum, per quod, hoc consequamur: & huic denuò aliud: donec deuentum fuerit ad vltimum, quod sit ἄμεσον, id est, nullum aliud medium requirat: sed à nobis apprehendi possit. Ab hoc postea executio incipienda est: & inde cuncta habitæ consultationis media, agendo rete exenda ordine: donec propositum finem & exoptatum bonum consequamur.

Quid verò deliberando quæritur?

Quærimus deliberando, nec res oculis nostris expositas: vt, sit'ne panis hic probè coctus: nec ipsum consultationis finem: vt pote, quæ nobis iam antè pateant: sed, vt modo dixi, media proposito fini profutura: vt sunt instrumenta commoda, eorumq; conueniens vsus: ratio item ac modus, quo res expediri possit: aut denique amici, quorum opera eam confitiamus.

mus. Multa enim, quæ nobis impossibilia sunt, per fideles amicos conficimus.

Quomodo differunt deliberatio & electio?

Deliberatio versatur circa materiam adhuc incertam de qua consultando, modò quæritur. Electionis verò materia, certa iam est & manifesta. Est enim id, quod iam decretum est, & in deliberando cæteris prælatum. Vnde etiam Græcè προαιρετὸν dicitur, quasi πρὸ ἑτέρων αἱρετὸν.

Quomodo hæc ambo differunt à voluntate?

Cùm ad actionem duo concurrant: finis scilicet seu bonum, cuius causa actionem suscipimus: & media, quibus agendo, bonum illud cõsequi cõtendimus: deliberatio quidem & electio, mediorum sunt: voluntas verò, ipsius finis, siue boni: solùm enim bonum, voluntati subijcitur.

CAP. IIII.

Num reuera bonum, an apparens tantùm, voluntati subijcitur?

Socratici quidem, id tantùm reuera bonum: Academici contrà, apparens solùm esse, putârunt: quorum tamen neutris subscribo. Nam ex Socraticorũ sententia sequeretur: id, quod improbus vult, aut voluntati non subijci, ideoq; ipsum inuitum peccare: aut si voluntati subijceretur, id etiam bonum esse. Setũdum Academicos autem, concedere oporteret, nil esse sua natura exoptabile: sed id solum, quod cuique videretur: deinde, quod res exoptabiles essent inter se contrariæ. Apparent enim aliis alia: & sæpe, contraria expetenda videntur.

Qua

Quæ ergo tua est sententia?

Puto, neutrum genus excludendum: sed vtrunq; coniungendum esse. Quod enim reuera bonum est, id simpliciter voluntati subycitur. Apparens autem, licet simpliciter exoptabile non sit: alicuius tamen voluntati subyci videtur: eius scilicet, cui bonum apparet.

An non omnibus apparet, quod reuera bonum est?

Viris quidem bonis, nil bonum apparet, nisi idem verè bonum sit. Adhibent enim illi rebus iudicandis veram mensuram rerum omnium, rectam rationem. Improbis autem, sæpe bonum apparet, quod sua natura malum est. Solent enim illi, pro suo peruerso iudicio, quicquid aliqua voluptate tinctum est, bonum appellare: etsi reuera sit noxium.

CAP. V.

Sunt'ne virtutes, & vitia in hominis arbitrio posita?

Maximè. Cuius enim causæ penes nos sunt: id ipsum nostræ potestatis est. Actiones autem honestæ, quas virtutũ causas esse probauimus, penes nos sunt, Nam finis earum, nostræ voluntati subycitur: media verò, electioni, vt priùs dixi. Porrò, vt actiones honestæ, virtutum, ita & turpes, vitiorum causæ sunt: cumq; honestæ, nostri sint arbitrij: profectò & turpes penes nos erunt. Si enim honesta agere, libere possumus: certè etiam possumus turpia omittere: & vicissim, qua libertate honesta omittimus eâdem & turpia agimus. Itaq; non virtutes solùm, sed & vitia

sunt in nostra potestate posita.

Atqui Platonici ab hac opinione dissentiunt?

Quid illi sentiant, non ignoro. Putant enim, virum bonum, solum sponte agere: improbum autem, vitys laborare inuitum. Atqui, si illi verum dicerent falsum esset, hominem suarum actionum esse principium. Cuiuscunque enim principium, in nobis est: id nostræ potestatis est. Præterea, si vitia non essent in potestate improbi: magistratus ea in ipso non castigaret. Videmus autem, eum vitia prohibere, & peccantibus pœnas infligere: nec eos solum malè mulctare, qui scientes peccant: verùm etiam, qui ex ebrietate delinquunt, aut insciti â legum, quas scire oportebat: aut quacunque alia ignorantia, cuius quis ipse sibi causa fuit. Talem enim, quid agendum fuerit, non ignorare potuisse putant: si modo voluisset ad id discendum adhibere diligentiam.

Atqui hæc ignorantia, videtur esse inuita Multi enim (vt iniusti & intemperantes) ad talia discenda diligentiam adhibere nequeunt.

Hi verò, quòd tales euasêre, ipsimet in causa sunt: quod primum iniustè ac dissolutè vixêre: non ignari, se inde tales euasuros. Videmus enim, & in cæteris, qualia quisque exercet, talem ipsum etiam habitum contrahere. Deinde, cũ qualia quisque tractat; talibus etiam delectari videatur: absurdum esset, si dicerent, se inuitos, intemperantes aut iniustes esse: ideoq; honestis rebus non posse dare operam.

Si

Si quis esset sua sponte improbus: posset, quando vellet, ab improbitate desistere: quod tamen plærique nequeunt?

At neque corporis morbi, quando volueris, deponi possunt: cum tamen illorum plurimi sint voluntarij, vtpote, intemperantia contracti. Vt enim, qui lapidem misit, licèt eum retrahere nequeat: sponte tamen misisse dicitur: quia in eius potestate erat, lapidem sumere ac mittere: ita quoq; morbi, tum corporis, tum animi: licèt iam, cum habitum induerunt, nostræ potestatis esse desinant: voluntarij tamen sunt: quia tum, cum contraherentur, à virtutibus contracti sunt.

Quilibet autem agit, quod bonum esse putat: sed vt alicui verum bonum appareat, penes ipsum non est. Tale enim cuique apparet quale ingenium possidet.

Tale vero ingenium, homo aut à natura habet, aut à consuetudine. Quod si à consuetudine: patet iam id esse voluntarium. Quibus enim assueumus: ijsdem poteramus etiam non assuescere. Sin autem à natura: & propterea falsi boni expetitio inuita est: sequitur, non vitium tantum, verum etiam (quod ipsi negant) virtutem, inuitam esse. Eadem enim natura, & prudentis & stupidi ingenij causa est.

CAP. VI.

Cupio nunc audire de singulis virtutibus: & primùm, de fortitudine: quæ, cùm metum moderetur & fiduciam: dic mihi, quæ sunt, quæ vulgò metui solent?

Hæc sunt: infamia, paupertas, morbus, solitudo

liberorum & vxoris dedecus, vulnera, mors: & in summa, quicquid malum est. Metum enim definientes, eum mali expectationem esse dicunt.

Versatur ne fortitudo circa hæc omnia?

Non. Quædam enim mala sunt, quæ metuere, honestum est: vt dedecus, infamiam, cladem patriæ. Quædam verò, contemnimus, etiam sine virtute: vt orbitatem, morbum, paupertatem. Quorundam etiã metu, timidi non dicimur: vt sunt, exilium, inuidia, vxorum dedecus. Tum nonnulla ex vitio non metuimus: quemadmodum mancipia & serui, flagella & verbera non metuunt. In quibus omnibus, fortitudo nullas partes habet.

Circa quod ergo terribile malum, fortitudo suo munere fungitur?

Circa malum horribilissimum, mortem scilicet (vt quæ cunctis spoliat hominem) & eam quidem solam, quæ in bello oppetitur. Est enim illud genus mortis, pulcherrimum: quippe quod oppetitur, in pulcherrimis & maximis Reipublicæ periculis: & quod à Republica, principibusq; viris honestissima præmia cõsequitur.

Num autem vir fortis, in morbo, aut maris periculis trepidat?

Etsi fortitudo, circa hoc genus mortis proprie non versatur, idq; vir fortis magnopere detestatur: vt, in quo nec virtuti locus sit, nec patriæ salus defendatur: cùm tamen ita sibi moriendum videt: quod fata ferunt, magno præsentiq; animo sustinet.

CAP.

CAP. VII.

Quo meliùs rem totam intelligam: dic quotuplicia sunt, quæ metum incutiunt?

Duplicia: quædam enim, talia sunt, vt animi humani constantiam vincant: vt, quæ omnes homines terrent. Quædam verò talia, vt ab homine sustineri possint: quæ alijs quidem leuiora, alijs, grauiora videntur. In quibus posterioribus, proprie vir fortis conspicitur.

In hoc ergo genere, vt se gerit, quem virum fortem nominas?

Is pericula quidem metuit (siquidem homo est) honesta tamen subit, illaq; sustinet & perfert, quando, vbi, & quemadmodum oportet: & in summa, vt recta ratio postulat: idq; tantùm honestatis gratia.

Qui in periculis modum excedit, quotuplex esse?

Duplex. Aut enim metuendo deficit, ac planè nullo monetur periculo: qui Græcè ἄφοβος dici posset, Latinè fortassis, insanus: aut confidendo modum excedit, qui θρασὺς, id est, audax dicitur: vir reuera minimè fortis: sed tantùm fortitudinis simulator. Habet enim audaciam cum multa timiditate coniunctam: ac licèt pro sua arrogantia fortitudinem aliquam præ se ferat: & ad prima pericula satis viriliter gestiat: ea tamen, si creuerint, sustinere non audet.

Quomodo in ijs versatur ipse timidus?

Is quidem confidendo deficit: metuendo autem, modũ excedit. Metuit enim, nec quæ oportet pericula

nec vt, nec quando, nec quantum oportet: sed ad cũcta expauescit, estq́; omnibus ijs inferior, quæ in viro forti requirimus.

Quid igitur est Fortitudo?

Est mediocritas circa ea, quæ in bellicis periculis, aut fiduciam, aut metum afferunt: quæ ipsa subit & perfert: vel, quia perferre honestum, vel non perferre, turpe est.

Num etiam fortes sunt, qui sibijpsis violentas manus afferunt?

Qui id faciunt, vt paupertatem, amorem, aliásue res molestas effugiant, fortes dici non possunt. Fortes enim, labores & molestias non fugiunt: sed sustinent. Mortem vero subeunt, non quod vita molésta: sed quia in præsenti casu, mori, honestum sit.

CAP. VIII.

Num ergo non omnes, qui mortis subeunt pericula, fortes dicendi sunt?

Multos inuenias, qui in bellis pericula subeunt: eóque nomine fortes habentur: quos tamen Aristoteles vere fortes esse negat. Primum enim sunt, qui pericula subeunt, tantum, vt honores cõsequantur & præmia: aut etiam dedecus, pœnásue effugiant: quos, quia alium finem habent, quàm honestatem, propositum: à verè fortibus excludit. Deinde, quosdam animosos efficit experientia rei militaris, armorumq́; vsus: & quod vanos belli terrores, qui alijs metum incutiunt, agnoscunt. Qui, licèt maximè pugnaces videantur: non infrequenter tamen crescente periculo, (quod ipsi citius alijs animaduertunt) primi

omnium

omnium fugiunt. Praterea, quosdam in prælia extrudere solet ira, & indignatio: qui à verè fortibus in hoc distant: quòd hi dimicant propter honestatem, & vt auertant malum imminens, idq; recta ratione faciunt. Irati verò pugnant solùm propter vindictam, & quia acceptum vulnus dolet. Itaque pugnant ceco impetu suarum cupiditatum. Ob quæ, si fortes dicendi essent: etiam fortes dici possent adulteri: cùm & ipsi pro suis cupiditatibus pericula subeant. Porrò, excipiendi quoq; videntur, quos audaces efficit spes victoriæ: quæ licèt illis sit cum viro forti communis: in hoc tamen differũt, quòd forti animum addit causa bonitas, ob quam etiam periculis immoritur. Hi verò tantùm sperant, se superiores futuros, nilq; passuros. Deniq; inueniuntur quidam in periculis audaces, tantùm, quia ignorãt periculi magnitudinem: quos quidem minimè omnium fortes dixerim. Siquidem planè nil habent, quo periculum sustineant. Itaq; cùm deprehenderint, rem se aliter habere, atq; putarant: se protinus in pedes coniciunt.

CAP. IX.

Circa terribilia ne magis fortitudo versatur, an circa ea, quæ fiduciam afferunt?

Circa terribilia plus illi negotij est. Qui enim in illis perturbatione vacant, fortiores esse oportet. Et vulgus nullos alios fortes nominat: quàm qui res acerbas & molestas proferunt. Atq; hinc fit, quod actiones eius molestiam afferunt, & dolorem. Is enim, non ex rebus fiduciam afferentibus, sed ex ijs tantùm, quæ terrorem & metum incutiunt, militum a-

animis oboritur.

Atqui putabam, virtutum actiones iucundas esse?

Et sanè huius quoq; actiones, si finem spectes, iucundæ sunt. Si verò consideres circumstantes molestias: videbitur, iucundum illud, multùm obscurari, ac propè deleri. Sunt enim suscipienda vulnera, & vita cum morte commutanda. Quæ, licèt vir fortis pro honestate subeat, ac perferat: illis tamen, nolit velit, dolet: idq; eo magis, quò virtutibus est instructior atq; fœlicior. Nam omnibus suis bonis in huiusmodi casibus exuitur.

Cùm autem propter mortem & vulnera doleat, quomodo fortis dici poterit?

Imò, quò magis dolebit, eò fortior habendus erit. Cùm enim vulnera, & mortem nihilominùs subeat, ideoq; molestissima sibi patiatur & sustineat, modò ut, quod honestum est, consequatur: videbitur virtutis summo amore flagrare: eamq; cunctis alijs, etiam charissimis, anteponere.

Si fortes dicendi sunt ij tantùm, quibus virtus curæ est: hodie certè pauci milites, fortes dici merebuntur.

Milites nostri, si modo robusti sunt, & pugnaces: nil refert, si maximè nulla virtute, nec vllis alijs bonis instructi sunt. Tales enim, etiam sine fortitudine, pericula subeunt, vitamq; suam paruo lucro commutant.

CAP. X.

Circa quæ versatur Temperantia?

Circa

Circa voluptatem, & dolorem eum, qui ex rei iucundæ priuatione, animo concipitur.

Num circa quaslibet voluptates, munere ſuo fungitur?

Non. Excipiuntur enim voluptates animi: vt quæ percipiuntur ex contemplatione, fabulis, honoribus, amicorum colloquijs. Deinde etiam, corporis voluptates, quæ percipiũtur viſu, auditu & olfactu. Etſi enim ex illis, aliàs laudem meremur, aliàs vituperium: ex ijs tamen, nec intemperantes, nec temperantes dicimur. Cumq; temperantia verſetur circa eas tantùm voluptates, quæ homini cum brutis communes ſunt: hiſce bruta non communicant. Itaq; temperantiam, moderatricem non requirunt.

At intemperans etiam, viſu, auditu, & olfactu delectatur: ac inde intemperantiæ arguitur?

Non ignoro, hominem Apitium odore fragrantis vini, opiparique cibi nidore affici: amatorem vero, adamatæ vel conſpectæ facie, vel exauditæ voce, delectari. Id autem, illi non per ſe patiuntur: ſed, vt vulgo loquuntur, per accidens. Oblectant enim hæc illos ob id ſolum, quia rei iucundæ, quæ ſubeſt, vel præteritam fruitionem in memoriam reuocant: vel certè eius mox fruendæ ſpem ipſis faciunt.

Ergóne circa guſtus & tactus voluptates occupatur?

Circa guſtus quidem voluptates, non occupatur magnopere. Fit enim guſtatio, extremis tantum labijs, pitiſſando, ac decerpta rei ſapidæ exili portiun-

cula. Intemperantes autem, pitiſſando non gaudent: ſed fruendo potius: quod tactu percipitur. Praterea, ex tactus voluptatibus excipiuntur etiam, quas toto corpore percipimus, ex frictionibus, & calefactione: vtpote maximè liberales, & ingenuæ. Verſatur autē temperantia, circa eas ſolas, quas percipimus tactu duarum corporis partium: nempe, verendorum, & gulæ. Sunt enim illæ, nobis cum cateris animalibus communiſſimæ: ideoq; vt maximè ſeruiles, ac bellainæ, habitu aliquo, vel moderandæ, vel coercendæ.

CAP. XI

Harum igitur voluptatum cupiditates quotuplices ſunt?

Duplices. Quadam enim, videntur communes, ac planè naturales: vt, quibus omnes tenemur naturæ inſtinctu: qualis eſt appetitus cibi, potus, & Veneris. Quadam verò, aſcitiæ, ac propriæ: quæ nimirum priuata conſuetudine modò acquiruntur: vt cupiditas certi cibi, vel potus, certaq; Veneris. Et in prioribus quidem, pauci peccant, ac in vno tantum, eo nempe, quod nimium eſt: quemadmodum οἱ γαστρίμαργοι, ventrem ſupra modum cibo replentes. In poſterioribus vero peccatur variè à multis: & propterea, circa eas propriè, temperantia ſuo munere fungitur.

Quomodo circa eas ſe gerit intemperans.

Hic modum tranſit in omnibus. Sectatur enim voluptates quaſlibet: & inter has, etiam turpes & illicitas. In conceſſis autem perfruendis, nec modum ſeruat, nec ſe reſpicit: ſed ita earum cupiditate rapi-

tur:

tur: vt si illas habere possit, eas omnibus alijs rebus anteponat. Sin autem eripiantur, animus eius summoperè discrutietur.

Qualis in hisce est ὁ ἀναίσθητος seu stupidus?

Is mores habet modo dictis contrarios. Deficit enim in omnibus: ac voluptates vniuersas, tam honestas, quàm turpes, tam salubres, quàm noxias, quasi surdis auribus præterit. Tales autem, admodum rari sunt. Nam huiusmodi stupor, omni fere sensu hominem spolians, ab humanitate plane alienus est.

Qui sunt mores temperantis in talibus?

Hic turpibus, quibus intemperans adeo capitur, non modo non gaudet: verum etiam offenditur. Honestis vero, ita fruitur, vt dignitatis suæ, temporis, loci, & similium, rationem habeat: sicq; illis carere oporteat, non admodum curet. Expetit autem præcipue, quæ ad sanitatem faciunt, & bonum corporis habitum: cæteris ita dans operam: vt ijs nec rem familiarem, nec valetudinem, nec conscientiam suam, offendat.

CAP. XII.

Vtrum est turpius vitium, intemperantia, an timiditas?

Intemperantia videtur duabus de causis turpior. Primum enim, magis est voluntaria. Cum enim timiditas contrahatur ex dolore, & mortis metu: & in talibus quidem casibus, vbi virtuti assuescere, periculosum est: intemperantia ex voluptate suscipitur: & in ijs rebus, in quibus virtuti, qui volunt, tu-

to assuescunt. Deinde, intemperantia videtur vitium admodum puerile: vnde etiam apud Graecos ἀνοησία dicitur: qua vocula, notatur aliàs, peruersitas puerorum malè educatorum: quasi castigatio, quae adhibenda fuerat, in illis neglecta sit. Est autem non minùs quàm puer, castiganda nostra cupiditas. Namque turpia expetit, & aquè crescit impunitate: cumq; maior euaserit, rationis dictamen omne pertinaciter respuit.

Liber quartus.

CAP. I.

In quibus rebus liberalitas munere suo fungitur?

EN accipiendis & erogãdis pecunijs, caterisq; rebus, quarum precium nũmo aestimare consueuimus.

In erogandone magis consistit, an in accipiendo?

In erogando. Versatur enim circa vsum pecuniae: vsus autem eius, in erogando consistit, non in accipiendo. Praterea, virtutis semper magis est, honesta agere, & benefacere hominibus: quàm vel turpia admittere, vel accipere beneficium. Cumq; viros liberales amemus, laudemus, ijsq; gratias agamus: certum est, eos id erogando consequi, non accipiendo. Tũ difficilius semper est, liberaliter dare, quàm honestè accipere. virtutis verò proprium est, versari circa difficilius. Taceo nunc, quòd vulgus nullos alios liberales vocat, quàm qui liberaliter erogant: qui ver-

non accipiunt, vnde non oportet, custos potius, quàm liberales, vocare solet.

Quomodo igitur vir liberalis donationes suas instituit?

Is ad largiendum inuitatur, nec honoris, nec lucri, sed honesti tantùm studio. Et operam dat, vt pecuniam rectè eroget, hoc est, quibus oportet, quando, quãtum, &c. Dat etiam & donat cum voluptate, aut saltem absq; molestia. Magis q; dolet, si quod oportuit, non erogauit: quàm si, quod non oportuit, expendisse se deprehenderit.

Qualem se gerit in pecunijs quærendis, & ijsdem custodiendis?

Vnde quidem rem facere, & aliquid accipere, turpe est, nil accipit: nec etiam petax est, aut ad poscendum propensus. Vnde autem accipere honestum est, accipit: verbi gratia, de suis prouentibus: idq;, vt habeat liberalitatis materiam. Et quanquam in societate rei nummariæ facilis est, & percommodus (iniurias enim ferre potest) sua tamen interim non negligit. Nec etiam largitur quibuslibet: vt scilicet, quibus, & quando dare honestas postulat, dare & largiri possit.

Cùm dixeris, illum largiri, quantum oportet: scire cupio, quantum id esse debeat?

Qui vere liberalis est, duo spectat. Alterum, vt dando excellat: ita, vt sibi minora, hoc est, viliora, reseruet: munus autem adornet de præstantioribus. Alterùm verò, ne interim exhauriat suas facultates. Æstimatur enim liberalitas, non doni magnitudine:

sed

ſed ingenio animoq; donantis. Quo etiam fieri poteſt, vt liberalior ſit, qui pauciora donat: ſi tenuioris fortunæ fuerit.

Quotuplex eſt is quem prodigum vocas?

Duplex. Alius. n. hoc ſolo peccat, quod parum accipit, erogat nimium. Et hic, proprie prodigus dicitur. Profundit enim ſubſtantiam ſuam, ex qua vtendum erat. Ideoq; cum ab inopia ſaluari nequeat: verè vocatur ἄσωτος. Alius autem, præter hoc, etiam aliis laborat vitijs. Præterquam enim, quod nec quibus, nec quantum decet, largitur: cum ſcilicet ditet, quos pauperes eſſe oportebat, viris bonis interim neglectis: hoc inſuper accedit, quod bonis ſuis dilapidatis, ſine diſcrimine, per fas & nefas, rem facere cupit: vtq; aliis largiri poſſit, alios ſpoliat. Præterea, ſcortator eſt & helluo: & in tales voluptates, potiſſimum fortunas ſuas profundit. Et hos, vulgus (improprie quidem) prodigos nominat: ſiquidem plerique prodigi tales euadunt.

Illiberales, ſeu auari, quotuplices ſunt?

Duplices. Quidam. n. dando deficiunt, qui nimirum vel nil erogant, vel admodum parcè, & cum dolore: quos vocamus parcos, tenaces, ſordidos. Quidam vero, accipiendo modum excedunt: vt, qui lucrum vndique captant: accipientes à quibus non oportet: & plus, quàm par aut honeſtum eſt. Tales autem ſunt, qui exercent artes illiberales & ſordidas: vt lenones, propolæ, aleatores, fœneratores: & in ſumma, quicunq; ſunt αἰσχροκερδεῖς, id eſt, turpi lucro

dediti.

dediti.

Vtri deteriores sunt: auarine, an prodigi?

Qui proprie dicuntur prodigi, videntur meliores auaris. Sunt. n. sanabiliores: quippe qui curari possunt, cùm ætate, tum inopia, tum etiam meliore institutione: cùm auari videantur incurabiles: vel, quia natura sumus ad auaritiam propensiores: vel etiam, quia senectus, & omnis imbecillitas, auaros efficit. Præterea, prodigi non ita male morati videntur. Dando enim, & non accipiendo, modum excedere, nec improbum, nec degenerem arguit animum. Tum, cùm prodigus profusione sua multis prosit, suasq; fortunas hominibus communicet: auarus opibus à se partis, nec sibi, nec alijs prodesse dignatur.

CAP. VI.

Quid interest inter liberalitatem & magnificentiam?

Circa pecunias quidem, ambæ versantur: differunt tamen, quòd magnificentia illas tantùm erogat: liberalitas verò, & accipit & erogat. Et liberalitas quidem, versatur circa expensas mediocres: magnificentia verò, circa magnas: vnde & μεγαλοπρεπεια dicitur. Præterea, magnificentia liberalitatem præsupponit: hæc verò illam non item. Omnis enim magnificus, liberalis est: non tamen omnis liberalis, magnificus.

Quod est officium viri magnifici?

Primùm, oportet eum esse sumptuum faciendorum artificem: qui decorum animo cernere possit, magnosq; sumptus eleganter facere: vt fiat & sumptus

opere, & opus ſumptu ſuo dignum. Deinde, facere ſumptus, non gloriæ cauſa, & vt oſtentet opes ſuas: ſed tantùm, quia honeſtum & pulchrum eſt. Præterea, pecuniam erogare cum voluptate: & quidem, ſine parſimonia: magisq; curare, vt opus faciat quàm pulcherrimum: quàm vt id quàm minimo ſumptu fiat. Obſeruare autem debet, etiam præcepta liberalitatis: vt faciat ſumptus, in quas res oportet, quantos, vbi, quomodo, cæteris q; obſeruatis circumſtantiis. Denique, tantus debet eſſe decori artifex: vt eodem ſumptu, opus longè magnificentius faciat & ſplendidius, quàm liberalis poſſet efficere.

Quibus autem ſumptibus, virtutem ſuam exercere debet?

Præcipuè quidem, honoratis ſumptibus: quales ſunt, qui publicè fiunt, ac impenduntur, vel in honorem Dei Opt. Max. vt olim anathemata, ſacrificia, ac templorum ædificia: vel etiam in Rempub. veluti cùm adornabantur olim ludi publici: triremium præfecturæ adminiſtrabantur, aut epulum ciuitati præbebatur. Pòteſt tamen magnificentia honeſtè quoq; exerceri priuatis ſumptibus: quales ſunt, qui in vita ſemel fiunt: vt nuptiæ: & quibus ex more ſtudet tota ciuitas, vt fortè, equis alendis. Præterea, dona & remunerationes: ſuſceptiones item, ac dimiſſiones hoſpitum. Domus deniq;, cuius ſpecies, diuitijs conueniat.

Quæ in ſumptibus Magnifico ſpectanda ſunt?

Primùm, vt pecuniam in eas potius res impendat, quæ diuturnæ futuræ ſunt. Videntur n. tales ſumptus, pulcherrimi. Deinde, vt in qualibet re decorum ſeruet,

uet, & ſplendorem ita affectet: vt non ſolùm ab alio ſuperari nequeat: verùm etiam opus ſumptu ſuo ſit dignum. Imprimis verò, vt opus propoſitum, perſonæ ſuæ conueniat. Magnificentiam enim, præſertim publicam, exercere non quiuis poteſt: ſed opulenti tantùm: & qui opes ſuas vel hereditario iure poſſident: vel eas virtute ſua pepererunt: & ij quidem, viri clari, ac vel genere, vel virtute, vel dignitate celebres.

Quomodo ſe gerit in ſumptibus hiſce, qui inſolens, ſeu ruſticus dicitur?

Hic, ſplendorem præpoſterè, præterq; decorum affectat. Et in rebus quidem ſumptu dignis, aut nihil aut parum impendit. In ijs verò, quæ viles ſunt, & nullius momenti, ſumptus facit maximos. Idq;, non quòd honeſtum ſit: ſed tantùm, vt oſtentet opes ſuas: ſperans, ſe ob id hominibus admirationi futurũ.

Quomodo ſumptus facit homo ſordidus?

Cùm ſumptus maximos fecerit: ſæpe in re paruæ decorum perdit: ſumptusq; omnes cunctanter facit: ſubinde ſpectans, vt expendat quàm minimum. Pecuniam verò expendit cum dolore & gemitu: ſemper exiſtimans, ſe maiores ſumptus facere, plusq; expendere, quàm expendendum erat.

Quem vocas Magnanimum?

Qui cum magnis ſit dignus, magnis ſe dignum iudicat. Græci μεγαλόψυχον nominant.

Circa quas res verſatur Magnanimus?

Quandoquidem magnis, imò maximis, ſe meritò dignum iudicat: oportet, vt circa maxima quoque

versetur. Est autem inter externa bona, quibus viros bonos dignos indicare possumus, honor, bonum maximum. Eum enim Dijs tribuimus. Et qui in dignitate sunt positi, ipsum inprimis sibi deposcunt. Praterea, est rei præstantissimæ, virtutis scilicet, rerumq; præclarè gestarum, præmium. Rectè ergo dixerimus, magnanimum circa honores, & proinde etiam circa ignominiam occupari.

Quale est ingenium viri Magnanimi?

Verè magnanimus, nunquam malus est. Omnis enim malus, aut ignauus, aut iniustus est. Et iniustus quidem, ille non potest esse: cùm nil tanti faciat, cuius gratia iustitiam violare dignetur. At nec ignauus: cùm timiditas à viro magnanimo sit plane aliena. Cùm autem eum honore dignemur, quo dignamur tantùm viros optimos, ac summis virtutibus præditos: oportet eum esse syncerè probum, & virum virtutibus ornatissimum: qui non tantùm circa honores & ignominiam, cæteroſq; fortunæ casus, inculpatè se gerat: verùm etiam circa ea, quæ cæteris quoq; virtutibus subiecta sunt, præclari viri officium faciat.

Qualis igitur est circa honores & ignominiam?

Magnos quidem honores, & hosce à viris bonis delatos, iucundè accipit: tanquam debitum virtuti suæ præmium. Exiguos verò, aut si ab ignobili vulgo deferantur, omninò contemnit. Eodemq; animo fert infamiam & ignominiam. Conscius enim sibi est, eam iure cadere in se non posse.

Qualis

Qualis est in cæteris fortunæ casibus?

Circa opes, potentiam, & omnem denique fortunam, tam prosperam, quàm aduersam, ita se gerit: vt nec rebus secundis nimium efferatur, nec in aduersis frãgatur animo. Cùm enim in honoribus non peccet, bonis nimirum omnium maximis: multo minus circa cætera, quæ longè minora sunt, aliquid contra officium faciet.

Quid agit in cæterarum virtutum materijs, & primum in periculis?

Pauca tanti facit, vt propter ea sibi periclitandum putet: ideoque nec facile se periculis obijcit, nec etiam parua subit. Magnis tamen, vbi aut Religionis, aut Reipublicæ salus agitur, promptè se offert: & in ijs vitæ suæ nequaquam parcit: vt qui indignum putet, tantis bonis amissis, manere superstitem.

Qualis est in erogandis accipiendísque pecunijs?

In talibus, eo est ingenio præditus: vt alijs quidem libenter benefaciat: beneficium vero accipere, erubescat. Itaque acceptum beneficium, maiore, quàm acceperat, mensura retribuit. Quibus etiam benefecit, probe meminit: à quibus aliquid accepit, non item. Atque illud libenter & iucunde audit: hoc vero audire molestum est. Denique, vt alijs libenter opem ferte ita vicissim nullius, aut vix alicuius opem implorare dignatur.

Qualis est in quotidiano conuictu?

Inter magnos quidem, & honoratos viros, & ipse se magnum præbet: nec facile cedit cuiquam. Inter mediocres autem, magnitudinem suam dissimulat:

illis q3 se quantum potest, accommodat.

Loca honorata, & vbi alij primas tenent, non frequenter accedit: ne vel a loco honorem petere, vel aliis submittere se videatur.

Negocia sua cunctanter conficit: nec festinat, nisi fortasse res magna agatur. Nam ad magna tantum natus est.

Manifestè & amat & odit. Fronte enim occultare sententiam, timidum arguit animum.

Mauult esse, quam videri bonus. Est enim illi charior veritas, quam hominum opinio.

Apertè etiam cuncta & agit & loquitur: nisi fortè ignobile vulgus aliquid celare velit.

Ad arbitrium alterius, viuere non potest: nisi is fortè amicus sit. Putat enim, id esse seruile, & assentatorum proprium.

Non facilè quicquam admiratur. Nec enim quicquam est, quod magnum iudicet.

Nec iniuriarum memor est: sed illas potius negligit & contemnit.

Neq3 de hominibus crebrò verba facit: nec de seipso quidem. Nec enim illi curæ est, vt vel ipse laudetur, vel alij malè audiant.

Quare, nec maledicit cuiquam, nisi fortè ob acceptam contumeliam.

De rebus minimis, aut ad victum pertinentibus non est querulus: nec ob eas cuiquam facilè fit supplex.

Honestum deniq3 vitæ genus, licèt minus lucrosum, mauult: quam aliud quoddam quæstuosum, cum

mala

mala coniunctum conscientia.

Quem vocas pusillanimum?

Qui, cum magnis sit dignus, ijs tamen indignum se indicat. Se enim, suasq; virtutes, ignorat: non quidem ex stupiditate: sed ex innatâ quadam ignauia. Qua etiam efficitur seipso deterior. Ab honestis enim studijs & functionibus, quasi ad illas ineptus sit, se subducit: & bonis externis, quorum plurima consequi posset, si ad res præclarè gerendas animum erigeret, seipsum præter meritum defraudat.

Quod est inflati ingenium?

Inflatus, siue superbus, plane stolidus est: seq; ipsum manifestè ignorat. Sæpe enim res maximas aggreditur: quasi ad illas gerendas, præ cæteris idoneus: quibus tamen deinde succumbit, suamq; stultitiam cunctis prodit. Corporis etiam ornatu cultuq;, nimis superbit: opesq; suas vbiq; ostentat: ac sæpe multumq; de se prædicat: sperans, se inde hominibus eò præstantiorem, maioremq; visum iri.

CAP. IIII.

Quæ iam virtus occupatur in mediocribus honoribus?

Illa quidem, vt supra dixi, nomine caret: posset tamen docendi gratia, modestia dici: eiusq; excessus, ambitio, defectus verò, honoris contemptus appellari.

Quid est modestia?

Est virtus, qua mediocres honores, vnde, quomodo, quantum & quando oportet, expetimus.

Quid est ambitio?

Est vitium eorum, qui honores petunt, vnde non oportet: aut modo illegitimo: aut illis impensius student, quàm honestum est.

Quid honoris contemptus?

Vitium, quo nec ex honestis rebus, honorem quærimus: Græce ἀφιλοτιμία dici posset.

Quî fit, quòd cùm vitia vituperentur, aliquando ambitiosos, interdum etiam honorum contemptores, commendemus?

Huius duæ causæ sunt. Altera quidem, ἀτιμοτιμία medij: quod, cum nomine careat, fit, vt aliquando ambitio vocetur: aliquando, honoris contemptus: & sub hisce nominibus, à nobis commendetur. Altera vero, ὑπερτιμία, ipsius excessus. Ambitiosus enim dicitur, aliâs, qui honorum est magis appetens, quàm vulgus: quem commendamus: aliâs vero, qui honorum est studiosior, quàm decet: cuius respectu laudamus eum, qui honorum contemptor est.

CAP. V.

Mansuetus, quali ingenio est præditus?

Hic ita moderatur iram, vt non irascatur, nisi iustas ob causas: & quidem, quibus, quando, quamdiu, & quemadmodum irasci, honestum est. Non enim à perturbatione rapitur: sed rectæ rationi paret: & accepta iniuria, ad veniam dandam propensior est, quàm ad vindictam expediendam.

Quos nimis patientes nominas?

Eos, qui nec quibus, nec quo modo, nec quo tempore, nec quas ob causas, irasci merito debebant, irâ cẽ moueri possunt.

Quos

Quos vocas iracundos?

Homines iræ ſuæ plus æquò indulgentes : vt qui iraſcuntur ſæpe ob res irâ non dignas: & quidem iis, quibus iraſci non decet: aut vehementiùs, aut citiùs, quàm iraſci conuenit: aut etiam diutiùs iram tenet, quàm pro offenſæ merito.

Quot ſunt iracundorum ſpecies?

Tres potiſſimùm. Primùm enim, inuenias, qui citò iraſcuntur, & quidem, quibus hommibus, ac propter cauſas, non oportet: & vehementiùs quàm oportet : quod tamen in illis eſt optimum, poſt quàm iram effuderint: redduntur placabiles: quos generis nomine iracundos dicimus. Deinde, ſunt, qui non ita facilè iraſcuntur: ſed ſemel ira commoti, difficulter placantur. Vltionem enim, quæ iram placare poterat, ſuſpendunt: & quod peſſimum in illis eſt, offenſam animo conceptam, quam excuſatione diluere poteras, diſſimulant, ac intra ſe coquunt. Quos, amaros vocant. Tum, quidam non ſolùm iraſcuntur, ob quæ non deberent: verùm etiam vehementiùs & diutiùs, quàm conuenit: quippe qui non niſi interueniente pœna, aut etiam ſupplicio, reconciliari poſſunt. Et hos, aſperos, ac ſæuos nominamus.

CAP. VI.

Quem virum humanum nominas?

Qui, quæ in conuictore probanda ſunt, probat, quemadmodum oportet: & in illis, ipſi quoque lubens obſequitur, ac morem gerit. Quæ autem in illo probanda non ſunt: aut non probat, aut etiam amicè reprehendit.

Quo-

Quomodo erga conuictorem se gerit, qui humanus est?

Primùm omnium, dat operam, ne conuictorem offendat: sed potiùs, quoad eius fieri potest, illi iucundus sit. Vbi verò sine dedecore aut damno, vel suo, vel conuictoris, id facere nequit: mauult honestè & vtiliter esse molestus, quàm incommodè aut turpiter obsequi. Praterea, in conuictu respectum personarum habet. Aliter enim se gerit erga superiores, & qui in dignitate sunt positi: aliter, erga plebeios: & aliter, erga notos, aliter, erga ignotos: vbi cuique id, quo dignus est, tribuit. Tum licet per se iucundus esse velit, ac ne quem offendat, omni modo caueat: ea tamen, quæ inde euenire possent, semper considerat. Itaq; conuictorem interdum offendere, & contristare non dubitat: si commodum, honestatem, aut voluptatem maiorem, inde secuturam videt.

Quomodo se gerunt in conuictu, qui modum excedunt?

Hi ferre possunt & pati quoslibet. Et, vt illis iucundi sint, cuncta illorum probant, aduersantur in nullo. Putant enim, conuictorem nullo modo offendendum: sed ad voluptatem eius, dicenda & facienda omnia. Et hoc quidem, alij faciunt tantùm, vt placeant: qui ἄρεσκοι, id est, blandi, dicuntur, & huc propriè pertinent. Alij verò, vt inde consequantur aliquod commodum: qui propriè κόλακες, id est, assentatores, dici solent.

Quos morosos nominas?

Qui nobis semper contrarij sunt: nec quicquam probant,

probant, nisi quod ipsi fecerint: nec etiam quenquam tanti faciunt, vt eum offendere vereantur. Graci δυσέριδας, *&* δυσκόλους *nominant.*

CAP. VII.

Quem vocas virum candidum?

Qui & vita & oratione apertus est, & verax: ac ea, quæ non habet, sibi non arrogat: quæ autem habet, ea nec verbis adauget, nec nimis dissimulat: sed id, quod res est, modeste fatetur: idq́ solius veritatis studio. Est autem vir syncerè probus. Cùm enim mendacium dicere caueat, vbi falsum dicere nil refert: multò magis cauebit in contractibus, iudicio, & similibus casibus, vbi mendacium cum iniustitia coniunctum est.

Quos arrogantes vocas?

Qui res præclaras, quas non habent, aut sanè maiores, quàm habent, sibi vendicant. Quorum alij quidem, id faciunt, honoris & gloriæ studio: qui sibi ea sumunt, ob quæ homines laudamus, aut, vt beatos, admiramur. Alij verò, inde quæstum & emolumenta quærunt, qui sibi arrogant artes lucrosas, & eas quidē, in quibus eorum ruditas latêre potest: quales sunt Medicina, Sophistica, artes μαντικαί. *Alij demum id faciunt, tantùm ex vanitate, & quia mentiri iuuat: homines non ita mali: cùm vanitate sua nemini noceant: vani tamen, & ob id improbi appellandi sunt.*

Quos vocas dissimulatores?

Qui res laude dignas, quæ ipsis insunt, aut inesse sibi negant, aut verbis extenuant. Et horum aliqui res quasdam exiguas, quas inesse manifestum est,

verbis

verbis eleuant: tantùm vt modesti videantur, aut sibi maiorum conscij: qui ab arrogantibus non multùm discrepant. Quidam verò sua, quæ non ita nota esse putant, dissimulant, aut eleuant, tantum vt iactantiam fugiant, qua conuictoribus molesti esse nolunt. Et hi propriè dissimulatores dicuntur: viri modò dictis multò meliores & ciuiliores.

CAP. VIII.

Quos, comes, seu facetos nominas?

Qui in iucundioribus amicorum congressibus, tum ciuiliter & concinnè iocari, tum iocantes audire & excipere possunt: in se dicta, vel comiter eludendo, vel etiam salsè retorquendo.

Qualiter salibus vtendum, vt facetus dici possim?

Primum, iis vtendum, qui ingenuum bonumq; virum decent, hoc est, liberalibus & eruditis. Obscœnamq; ac petulantes, nec proferendi, nec audiendi. Deinde, opera danda, ne conuictor salibus tuis offendatur, sed oblectetur potius: id, quod consequi poteris, si ex sermonibus eius notâris, quibus gaudeat: & in primis, si à scommatis abstinueris. Est enim scomma, species quædam conuitij: quod etiam legibus est prohibitum.

Quomodo scurra iocari solet?

Is nimia iocandi cupiditate flagrat: &, vt risum moueat, nec sibi parcit, nec alijs: ac per iocum talia sæpe profert, qualia vir ciuilis non modò non diceret, verum audire quoque erubesceret: homo odiosus, & honestis conuiuijs propè intolerabilis.

Quem

Quem agrestem vocas?

Qui nec ipse aliquid lepidè salseq́ dicere nouit, nec alium ita iocantem, æquo audit animo. Alij insulsum vocant.

CAP. IX.

Num etiam verecundia, in virtutúm numero habenda est?

Virtus, vt suprà audiuimus, est habitus. Verecundia verò, magis videtur affectus, quàm habitus. Dicitur enim metus quidam infamiæ: & oboritur, quẽadmodum & cæteri affectus, cum quadam corporis mutatione & rubore vultus. Et, si virtus esset, cuiuis ætati competeret, & maximè senili. Patet autem, eam tantum decere iuuenes: quos à peccatis, quibus obnoxij sunt, deterret. Adultis enim non conuenit: cum oboriatur ob admissam turpitudinem: à qua adulti alieni esse debent.

Erubescimus autem opinione quoque turpibus, à quibus vir bonus non alienus est?

Certè & ab his alienus esse debet: & sibi cauere, non à malo tantum, verum etiam à specie mali: vt conscientiæ pariter & famæ consulat.

Cum autem pudor, sit dolor obortus ex admissis peccatis: videtur virum bonum non dedecere?

Imò ob hoc ipsum dedecet. Hinc enim patet, pudorem ἐξ ὑποθέσεως, id est, ex conditione tantũ, esse bonum: si nimirum peccatum aliquod spontaneum præcesserit. Viri autem boni est, nullum vnquam peccatum sponte admittere: ideo nec vnquam pudore suffundi.

Si

Si impudentia mala est: sequitur certè, pudore suffundi, bonum esse?

Consequentia non valet, propter modò dictam ὑπόθεσιν. Si enim propter solam peccandi cupiditatem, nec continentia, virtus, nec continens, vir bonus dicitur: multò minùs pudor, virtus dicetur: aut pudore confusus, vir bonus: cùm in eo cupiditas in actum eruperit: & peccatum iam verè admissum sit.

Liber quintus.

CAP. I.

Quid est iustitia?

EST habitus, quo homines apti efficiuntur, & idonei ad agendum, quæ iusta sunt: eadémque & agũt & volunt. Græcè δικαιοσύνη *dicitur.*

Quid est iniustitia?

Græci ἀδικίαν *vocant: estqúe habitus, quo iniuriam facimus hominibus, & iniusta volumus.*

Quot sunt species iniustitiæ?

Duæ. Altera, vniuersalis: qua violantur leges publicæ, & contra earum præscriptum, flagitiosè viuitur: quam παρανομίαν *vocant. Altera, particularis: qua in specie de externis bonis nobis plus vsurpamus, de malis verò minus, idqúe cum aliorum iniuria. Græcè aliâs* ἀνισότης, *aliâs* πλεονεξία *dicitur.*

Quot sunt iustitiæ species?

Totidem, & quidem modò dictis oppositæ: Altera enim,

enim, particularis est: qua suum cuique tribuimus: nobis verò de externis tum bonis tum malis, nec plus nec minus vendicamus, quàm nobis iure debetur: Græcè ἰδικὴ dicta. Altera, vniuersalis, siue legitima: qua vitam & mores instituimus secundum leges: & ex ipsarum præscripto, vniuersas virtutes colimus.

De quibus rebus publicæ leges præcipiunt?

Primùm, de ijs rebus, quæ communiter prosunt, vel vniuersis, vel optimatibus, vel ijs, qui rerum potiuntur: & aut virtutis merito, aut alio nomine, Reipub. personam sustinent. Deinde etiam, de ijs, quæ ad publicam disciplinam pertinent, cunctis ciuibus obseruandam: qualia sunt, quæ mansuetudinis sunt, fortitudinis, temperantiæ, reliquarumque virtutum moralium. Et hinc in genere legitima videntur: quæ vel ad publicam honestatem morum, vel ad Reipublicæ fœlicitatem conducunt.

Vtra iustitia est præstantior?

Iustitia vniuersalis, siue legitima. Ea enim, perfecta virtus est: vt quæ non solùm vniuersas morum virtutes, in se continet: verùm etiam vsum præstat earum singulis: & quod maius est, ejus beneficio non nobis solùm: verùm alijs quoque, boni sumus.

Quomodo ergo differt iustitia hæc, à virtute morali?

Re quidem, & subiecto, idem sunt: ratione tamen, inter se distinguuntur. Virtus enim, cùm absolutè consideratur, vt animi quidã habitus: virtus dicitur.

Cum

Cum autem alterum respicit, & erga alterum exercetur: iustitia dici solet.

Num etiam à particulari iustitia distinguitur?

Maximè. Siquidem & iniustitiæ species, illis opposita, παρανομία, & πλεονεξία, hoc est, legum transgressio, & iniquitas, inter se differunt.

Atqui putabam, eas planè idem esse?

Si idem essent, certè quicunque contra leges peccaret, etiam πλεονέκτης esset. Multi autem reperiuntur leges sine πλεονεξία transgredi, vt blasphemi, ebriosi, prodigi. Et si idem essent, haberent etiam eundem finem: quem tamen diuersum habent, sæpe in eodem peccato. Nam in vno eodemque adulterio, intemperans, qui παράνομος est voluptatem: πλεονέκτης verò, lucrum spectat. Denique, nisi differrēt: iniuria lucrandi, referri posset ad aliquod morale vitium. Eo enim refertur etiam legum transgressio. Videmus autem, eam nec ad intemperantiam, nec timiditatem, nec iracundiam, nec denique ad vllum aliud referri posse: vt satis pateat, πλεονεξίαν à παρανομία distinguendam esse.

Quomodo ergo differunt modò dictæ iustitiæ species?

Quemadmodum pars & totum. Ἕκστος enim sub legitima comprehenditur: quemadmodum & πλεονεξία sub παρανομία. Deinde, ἕκστος occupatur tantum in moderanda voluptate, quæ è lucro concipitur. Legitima verò, siue vniuersalis, versatur circa omnes virtutum moralium materias: adeoque circa cuncta, in quibus viri boni munere fungimur.

Quotuplex

Quotuplex est particularis iustitia?

Duplex. Vel enim occupatur in distributione præmiorum, honorum, pecuniæ: item laborum, onerum communium, pœnarum, & similium: & vocatur distributiua, Græcè διανεμητικὴ. *Vel circa contractus versatur & commutatione, quas corrigit & emendat. Vnde aliâs* συναλλακτικὴ, *aliâs* διορθωτικὴ, *hoc est, commutatiua & correctiua, dicitur.*

Contractus quotuplices sunt?

Duplices. Sunt enim quidam voluntarij: vt, venditio, emptio, mutuum, fideiussio, commodatum, depositum, locatio, conductio. Quidam verò, inuiti: & horum alij, clandestini: vt, furtum, adulterium, veneficium, lenocinium, seruorum seductio, dolosa cædes, falsum testimonium. Alij vero, violenti: vt verbera, vincula, mors, rapina, mutilatio, conuitium, contumelia.

Quomodo definis contractus voluntarios?

Voco voluntarios, quorum principium est voluntarium: hoc est, quitum, cùm primum instituerentur, sponte fiebant.

CAP. III.

Num, vt cæteræ morum virtutes, ita & iustitia hæc, mediocritas dici potest?

Maximè. Omne siquidem æquale, est medium, & quæuis æqualitas, mediocritas quædam est. Ius autem, est æquale: & iustitia, æqualitas. Quod enim iniustum est, iniquum & inæquale dicitur. Itaq; puto, & ius, & iustitiam, in mediocritate esse positam.

Qualis est ista mediocritas?

Videtur in proportione consistere. Vt enim omnis

proportio, ad minimum in quatuor terminis consistit, eandem aequalitatem inter se habentibus: ita quoque ius, quo vel distribuimus, vel commutamus aliqua. Nam quæcunq; res, vel distribuuntur, vel commutantur: ad minimum duas esse oportet, & ad minimum duas personas, quæ res aliquas inter se vel distribuunt, vel commutant: & in illis etiam esse quandam æqualitatem. Aliter enim, cùm æquales inæqualia, aut inæquales æqualia consequuntur: querelæ statim oriuntur & pugnæ. Et in distributione quidem, arbitramur, agendum pro dignitate. Quod autem alicui pro dignitate tribuitur, id ei conuenire, hoc est, ipsi æquale esse, putamus.

Cùm autem proportio alia coniuncta sit, alia disiuncta: vtram obseruat iustitia?

Distributiua quidem, obseruat disiunctam. Vt enim in illa quatuor termini expressè ponuntur: ita quoq; in distributione, quatuor deprehendes. Oportet enim ad minimum duas personas esse, inter quas aliquid distribuitur: ac inde rei distribuendæ duas partes fieri. Quæ verò correctiua dicitur: sæpe etiam coniunctam obseruat. Vt enim in ea expresse tantùm tres ponuntur termini: quorum medius, bis consideratur, ac duobus valet: ita sæpe duo contrahentes, de vna tantùm re litigant: vt de vno deposito, vno limite, aut etiam de vno iure: quod cùm medium inter lucrum & damnũ sit, (quemadmodum mox audies) ad vtrumq; illorum comparatum, coniunctam semper proportionem efficit.

Quid

Quid est distributiua iustitia?

Est mediocritas quædam, qua eiusdem Reipublicæ ciuibus, vel præmia conferuntur, vel commoda publica distribuuntur, vel onera imponũtur, vel pœnæ infliguntur pro delictis: aut etiam inter priuatos aliqua diuiduntur, idq; Geometrica proportione, hoc est, prout quisque dignus fuerit.

Cur eam Geometrica proportione definis?

Quia, vt illa in terminis suis, non distantiarum, sed rationum æqualitatem respicit: ita quoque in iusta & æqua distributione, non obseruatur partium distribuendarum æqualitas, sed ratio seu proportio ad ipsas personas, quibus fit distributio, quarum singulis magnitudine respondent: vt quantò quisque dignior fuerit, tantò maiorem rei distribuendæ partem accipiat.

Quomodo ergo instituitur iusta distributio?

Res distribuenda, ita diuiditur: vt quam rationẽ habent inter se personæ quibus distributio fit: eandem habeant rei distribuendæ partes. Vt, si ex duobus, alter, duplo præstet alteri: altera pars quoque, duplo sit maior. Hinc enim quam rationem præstantior ad maiorem partem habuerit: eandem quoque inferior habebit ad partem minorem: ac sua quisque deprehendetur æquè dignus. Ac inde distributione facta, quisque cum sua parte eandem habebit proportionem ad alterum, quam ante distributionem & ipsi inter se & partes rei distribuendæ, habuerunt. Et sit eueniet, quod Aristoteles dicit: in Geometrica

proportione fieri, vt eadem sit ratio totius ad totum, quæ partium inter se esse deprehenditur.

Cuperem id mihi exemplo declarari?

Contulêre duo pauperes Subaudi, pecuniam suam in sortem communem, negociandi causa: alter duodecim florenos, alter vero sex: vt summa sortis totius, fuerit octodecim florenorum. Post autem lucrati sunt, fauente fortuna, sex florenos. His ergo lucrum istud iustissimè sic distribuetur: vt prior quatuor florenos habeat, posterior verò duobus contentus sit: idq; ex modo dicta proportione.

Quam enim rationem habent inter se, ipsorum sortes eandem habent & partes lucri, duplam nimirum.

Et permutata proportione, quam rationem habet sors prioris, ad lucri partem maiorem: eandem habet & sors posterioris, ad lucrum minus, triplum scilicet.

Itaque, si suam cuique sortem cum competente lucro reddidero: prior sedecim florenos habebit, posterior octo.

Et ita rursus erit inter illos dupla proportio, qualis ab initio inter illorum pecunias, & post, inter vtriusque lucrum fuerat. Ecce.

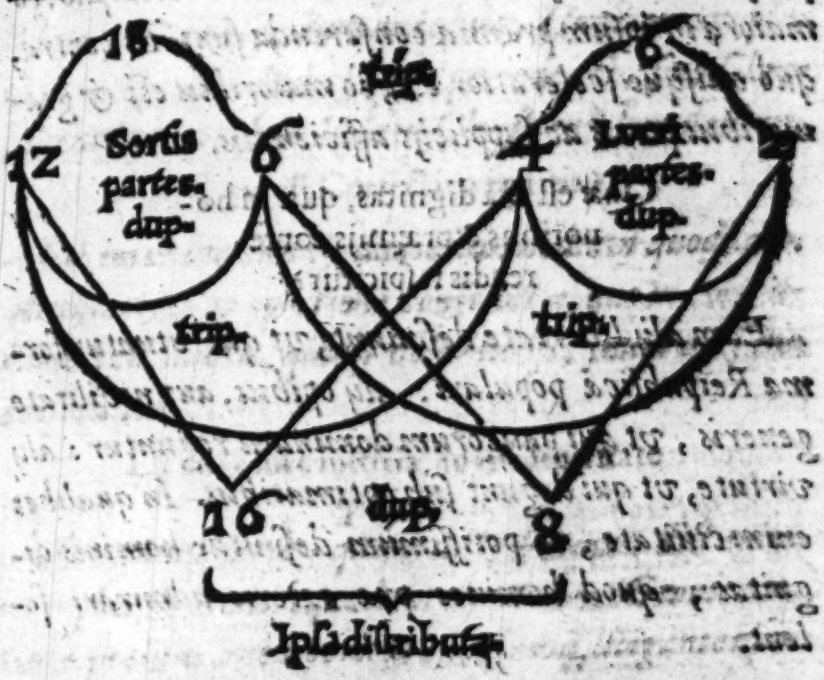

Vt scias in hoc casu, quantum cuique de lucro attribuendum sit: vide modo, quam rationem habeat tota sors ad totum lucrum. Eandem enim habebit in specie sors utriusque, ad lucrum suum priuatum. Et hinc distributionem instituens, citò te expedies, nec errare poteris. Nam in hac exemplo, quam rationem habent octodecim ad sex: eandem habent duodecim ad quatuor, & sex ad duo, triplam scilicet. Et huc Aristotelem quoque respicere puto, cùm totius ad totum eandem rationem esse dicit in proportione Geometrica, quam partes habent ad se inuicem.

Num & in cæteris distributionibus proportio ista obseruari debeat?

Omnino. Quò maior enim est cuiusque dignitas

& præstantia: eò maiora illi debentur priuilegia, quoque maiora sunt alicuius merita in Rempub. eò maiora in ipsum præmia conferenda sunt. Et contrà, quò quisque sceleratior est, eò maioribus est & grauioribus pœnis ac supplicijs afficiendus.

Quæ est ista dignitas, quæ in honoribus & præmijs conferendis respicitur?

Eam alij libertate definiunt, vt qui vtuntur forma Reipublicæ populari: alij opibus, aut nobilitate generis, vt qui paucorum dominatui reguntur: alij virtute, vt qui degunt sub optimatibus. In qualibet enim ciuitate, id potissimum definitur hominis dignitas, quod homines pro cæteris admirari solent.

Quid iam vocas in distributione iniuriam?

Quando in præmijs conferendis, aut insligendis pœnis, dicta proportio negligitur: id est, quando distributio non fit pro dignitate ac meritis personarum sed vel æqualibus inæqualia dantur, vel inæqualibus æqualia. Vbi semper iniuriam patitur, qui vel de bonis minus, vel de malis plus, quàm commeruerat, accipit.

CAP. XIIII.

Quid interest inter distributiuam iustitiam, & eam, quæ in contractibus corrigendis occupatur?

Distributiua quidem, vt modo dictum est, vtitur proportione Geometrica, & personam respicit.

Corre-

Correctiua verò, in commercijs aequandis eam negligit. Si enim vllius hominis personam respiceret: haberet certè respectum viri boni. Hunc autem planè non respicit. Iudici enim perinde est, siue Christianus Iudaeum, siue Iudaeus Christianũ fraudauerit.

Quid est Correctiua iustitia?

Est inter lucrum & damnum, medium quoddam, Arithmetica proportione constans: quo in contractibus tam inuitis, quàm voluntarijs, suum quisque consequitur.

Est ne & haec iustitia, in mediocritate posita?

Non minus certè, quàm distributiua. Est enim inter plus & minus, quaedam aequalitas. Omnis autem aequalitas, mediocritas est. Cumq; litigantes iudicis implorant iustitiam: nil aliud petunt, quam medium: ideoq; illum aliquibus in locis μεσίτην vocant, id est mediatorem. Et iudex iustitiam administrare volens, hoc solum agit: vt contractus iniquos ad aequalitatem reuocet: haud secus, ac si quis in linea inaequaliter diuisa, auferat maioris partis excessum, & eo minoris defectum suppleat.

Cur autem hanc iustitiam Arithmetica proportione definis?

Quia, sicut in Arithmetica proportione, non rationum, sed distantiarum notatur aequalitas: & medium eius, tot numeris superatur ab altero extremo, quot numeris alterum superat: ita quoque hoc ius, in commercijs & contractibus. Non enim contrahentium personarum rationem habet: sed spectat nocumenti,

differentiam & magnitudinem: cuius ratione, à damno alterius, & alterius lucro, æqualiter distat. Quantum enim alteri per iniuriam decedit: tantum semper accedit alteri. Et iudex commercia reuocaturus ad medium, hoc solum agit: vt contrahentium partes, æquales faciat.

Cuperem hoc exemplo declarari?

Anno superiori, mutuo dederam cuidam vinitori, decem florenos: ea conditione, vt illos sequenti autumno vino persolueret. Misit autem mihi proximis vindemijs, vnam tantum vini vrnam: quæ nunc quidem octo florenis emitur. Itaq; patet, me duobus florenis defraudatum: illum vero totidem lucratum esse: & me quidem, nunc tantum octo habere, illum vero, duodecim. Vbi decem floreni, quibus primum contraxeramus, & in quibus consistit huius contractus medium & æquitas, à meo damno & lucro illius, æqualiter distantes, Arithmeticum illud medium repræsentant, vt: 12. 10. 8.

Quomodo autem inæqualitas hæc ad medium reducitur?

Iudex, vt contrahentium partes æquales faciat, eum, qui iniuriam fecit, tot partibus mulctat, quot ipse medium excedit: ac eas vniuersas, iniuriam passo attribuit. Itaq; si modo dictum vinitorem, accusarem: cogeret illum index, vt duos florenos, quos præter æquitatem possidet, mihi redderet. Ita enim vterq; decem florenos possideret. Nec ego de damno conqueri, nec ille, iniusto lucro gaudere posset. Vt:

12. 10. 8.
subtrahe 2. 2. adde.
10. 10.

CAP. V.

Quid sentis de iure Talionis?

Talionem, Pythagorei quidem putabant, simpliciter ius esse. Dicebant enim, id esse ius absolute: si quis, quod alteri vel præstitisset, vel intulisset, vicissim ab altero pateretur. Verum tamen, si simpliciter ius esset: tum aut ad ius distributiuum, aut ad correctiuum accommodari posset. Nullum enim est tertium. Manifestum verò est, quòd simpliciter usurpata, ab vtroq; discrepet. Distributiuum enim, versatur circa communia partienda, non priuata commutanda: & habet respectum personæ, vt modò dixi. Correctiuum verò, etsi per se personam non respicit: si tamen alicuius persona læsa fuerit, ad examinandam nocumenti magnitudinem, personam læsi considerat. Præterea, in pœnis infligendis ob peccata, non tam peccatum ipsum spectat, quàm peccantis animum. Quo omnia, cùm talio, simpliciter usurpata, negligat: neutri iuri competet: ideoq; nec ius dici merebitur.

Num ergo putas, Talionem è ciuitate eijciendam?

Nequaquam. Retributio enim, ciuitatem conseruat: idq; facit non ea solùm, quæ bonorum est: quæ cessante, etiam desineret bonorum communicatio. verùm etiam retributio malorum: qua neglecta, certissima sequeretur seruitus, & nobis cuncta mala pa-

tienda essent. Ad mala autem propulsanda, & communicanda bona, omnes societates colimus.

Quomodo igitur talio instituenda est, vt ius dici possit.

Vt ius dici mereatur: oportet, vt reuocetur ad proportionem. Cùm enim ciuilis societas constet, non ex agricola & agricola: sed ex agricola & sutore: ideoq; ex diuersis & inaqualibus hominum generibus: sequitur, vt etiam diuersarum & inaqualium rerum permutatio, & compensatio fiat. Quæ autem inæqualis sunt precij: vt iuste permutentur, ante permutationem inter se comparanda, & ex proportione, quam inter se habent, æquanda sunt: ita quidem, vt quot vicibus hoc illud bonitate superarit: tot numeria, vicissim illud hoc excedat: & alterum alterius precium, numero compenset. Hoc enim, nisi factum fuerit: nec æqua permutatio erit, nec societas inter homines constare poterit.

Da huius exemplum.

Sutor & agricola, cùm habeant diuersas, & propterea inæqualis precij merces: agricola quidem, frumenta: sutor vero, calceos: oportet, vt ante permutationem, merces inter se comparent: ac inde illas inter se æquales faciant. Cùm enim medimnus frumenti, par calceorum tribus vicibus superet: oportet eum non vna, sed tribus calceorum paribus permutari. Et hoc quoq; fiet in compensatione malorum. Si enim rusticus colaphum refregerit viro nobili: rusticus non vno colapho, nec simplici multa, puniendus: sed nobilis cum illo comparabitur: cumq; constiterit,

rit, quantò ille præstet: ac inde, quanto pluris sit facienda illata ignominia: rusticus tot vicibus mulctabitur, quot nobilis illi præstiterit. Et hæc demum æqua compensatio, & iusta talia, dici poterit.

Agricola. Sutor.

Spelta medimnus. 60. cr. Par calceorum. 20 cr. constans, triplicabitur.

Qua mensura in proportione quærenda, merces æstimantur?

Cùm res permutandæ, tam dispares, tamq; diuersæ sint: aptior illis mensura adhiberi non potest, quam vsus & indigentia. Illa enim, cuncta continet: nec solùm ad contractus impellit: verùm etiam precia rerum æstimat: cùm tantò precioſior quælibet res habeatur, quantò magis homines illa indigent.

Quid si autem alter alterius mercibus non indigeret. vt, si agricola non indigeret calceis: num cessarent contractus?

Cùm indigentia non semper locus sit: hoc est, non quiuis quibuslibet, aut quouis tempore, indigeat: succeſſit illi nummus, tanquam vicarius quidam: Cùm enim is, qui nunc non indiget, in futurum aliquando indigere possit: datur illi loco mercis nummus, quasi sponsor interpositus: vt, cùm aliquando indigerit, pro eo desideratam mercem possit accipere. Non solùm autem futuræ indigentiæ sponsor est: verùm etiam in æstimandis æquandisque mercibus,

bus, præsentis indigentiæ seu vsus, interpres. Eum enim certo pretio describit, in vtriusq; contrahentis mercibus: vt inde proportio inter eas sine negotio deprehendatur. Cùm enim medimnus Speltæ, æstimetur 60. cruciatis, par calceorum verò cruciatis, 20. manifestum iam est, speltam, ad calceos, habere proportionem triplam. Itaq;, vt iustè contrahatur, tribus calceorum paribus, vnum Speltæ medimnum compensari debere.

CAP. VI.

Quò melius hanc disputationem intelligam: dic mihi, quo iure iustitiam definias?

Iure ciuili. Siquidem id solum, absolutè & simpliciter ius dicitur. Herile verò, paternum & maritale, secundum quid, & per similitudinem tantùm, iura dici merentur.

Quid est ius ciuile?

Quod valet inter homines liberos, & æquales, vel proportione, vel numero: eosq; vitæ societate inter se coniunctos propter [illegible]. *Hoc est, vt suo marte, & mala à se propulsare, & res ad vitam bene tuendam necessarias, obtinere possint.*

Num verò ius hoc, tantùm inter liberos homines locum habet?

Certè, qui sub hoc iure viuunt, illis nemo hominum dominatur: sed vel sola lex, vel Princeps legibus astrictus. Quibus autem nemo dominatur, eos oportet esse liberos. Cumq; ius hoc, locum habeat tantùm, vbi locum habet lex: lex autem, vbi est iniustitia: in-

iustitia

Iustitia verò, vbi fiunt iniuriæ: certum est, iniurias fieri tantum, inter liberos & æquales. Inter hos enim solos, potest aliquis sibi de bonis plus, de malis verò minus, quàm æquum est, tribuere.

Cur autem ius herile, paternum & maritale, non simpliciter ius esse videtur?

Quia, vt modo dictum est, ius locum habet, vbi lex est legibus. In his autem societatibus, leges non sunt. Lex enim, tantum locum habet inter æquales, id est, inter quos est dominandi parendiq; vicissitudo. Præterea, vbi simpliciter ius est: ibi quoq; locum habet iniuria. Sed inter herum & seruum, patrem & filium, maritum & vxorem, locum non habet iniuria. Seruus enim, est heri possessio. Filius autem, dum minorennis est, patris sui quasi pars est. Vxor denique mariti sui dimidium. Itaq; absurdum esset dicere, inter ipsos locum habere iniuriam: cum sibi ac suis nemo iniuriam faciat.

CAP. VII.

Ius ciuile quotuplex est?

Duplex. Aliud, naturale: vt quod Natura indidit vniuersis mortalibus: quodq; per se valet, non authoritate Principum, quibus ita visum sit. Aliud verò, legitimum, quod ius scriptum vocant: vt, quod non natura constat: sed instituto & authoritate hominum: & propterea, nec semper, nec vbique valet: sed pro ingeniorum, locorum, Rerumq; publicarum differentijs, mutari solet.

Videtur autem nullum esse ius naturale. Cum enim

enim naturalia sint immutabilia: iura omnia mutari videmus?

Iura quidem, quæ nos naturalia vocamus, per se mutari nequeunt. Apud Deum enim, qui est νόμιμον, *& notitias istas nobis impressit: idem semper iustum est, idemq; iniustum perpetuò. Quòd autem alijs aliud videtur esse ius, & alibi aliud iniustum esse putatur: id hominum vitio fit, qui illud naturæ dictamen non satis intelligunt: aut aliter, quàm oportebat, accipiunt. Nec per omnia verum est, naturalia cuncta esse immutabilia. Quæ enim ratione formæ insunt, mutari quidem non possunt: quæ verò ratione materiæ, illa certè mutantur. Et ita naturæ præcepta, in genere considerata, idem semper sonant. Cum autem ad speciem descenderis, & materiæ præsenti accommodâris, vbi iam* κατὰ τὸ *vti oportet: mirum nō est, si alij aliud visum fuerit.*

Quomodo ergo ius naturale à legali dignoscam?

Quod naturale est, per se valet, licèt nemini hominum ita videretur. Legitimum verò, tantum habet authoritatis, quantum illi tribuit consensus hominum, & quoad Reipub. tuendæ prodest. Præterea, ius naturale valet apud omnes sanæ mentis homines, idemq; videtur illis omnibus. Legitimum verò, non apud omnes idem est: sed, sicuti alibi aliæ mensuræ sunt: ita & aliæ leges, quæ pro ratione locorum, Rerumq; publicarum, mutari solent.

CAP. VIII.

Num, quicunque iusta aut iniusta agit, etiam

iustus

iustè & iniustè agere dicendus est?

Qui, quod iustum aut iniustum est, sponte agit: is iuste & iniustè agere vere dicitur. Qui autem tale quid agit inuitus: hoc est, vel ignorantia facti, vel naturæ necessitate, vel alterius violentia (de quo etiam dictum est libro tertio) is per accidens tantum iuste aut iniustè agere dicendus est.

Quò melius intelligam: dic, quot modis nos homines lædere soleant?

Tribus modis. Vel enim ex ignorantia lædunt, vel ex affectu & ira, vel ex malitia.

Quid vocas damnum ex ignorantia datum?

Quando is, qui ladit, vel nescit, se hunc ledere: vel ignorat, se hoc modo ledere: vel non animaduertit, instrumentum, quod tractat, ad ladendum aptum esse: vel cum eo agit, non ladendi animo. Et hoc læsionis genus proprie ἀμάρτημα dicitur: attamen nec iniuria, nec ex eo aliquis iniustus, dici potest.

Damnum hoc, quotuplex est?

Duplex. Vel enim inopinato infertur: vt cum quis ladit ex ignorantia alicuius circumstantiæ, aut casus, quem nemo hominum præuidisset: quod propriè ἀτύχημα dicitur: vel non inopinato infertur: attamen sine dolo malo: vt cum quis ladit ignorantia rei, quam circumspectus aliquis animaduertisset. Et hoc, generis nomine ἀμάρτημα vocant.

Quid vocas damnum ex affectu datum?

Cum quis sciens quidem ladit, attamen non consulto: sed ex ira, aliisue affectibus, qui necessarij & naturales hominibus accidunt: vt mortis metus, dolor

dolor ex cruciatu corporis, &c. Et hoc damni genus, iniuria quidem, id est, iniuste factum, dicitur: cum tamen consultò & malitioſe non fiat, ex eo iniustus dici nemo potest.

Quid vocas damnum factum ex malitia?

Cum quis de industria & consultò ladit: vel in distribuendis rebus, proportionem, vel in ijs commutandis, æqualitatem negligens. Et hoc modo ladens, & iniuriam facere, & iniustus dici, meretur.

Num verò hæc sola læsio, pœnas debet: an verò & cæteræ, puniendæ sunt?

Reliquarum quidem læsionum, quæ vel ex alicuius circumstantia ignorantia, vel ex aliquo affectu naturali fortius impellente, fiunt: videntur merito veniam. Quæ autem ex ignorantia iuris & legum, aut ex odio, inuidia, alijsq; inhumanis affectibus, fiunt dantur: a iudice serio & grauiter castigari debent.

CAP. IX.

Num omnes, inuiti patimur iniuriam: an vero aliqui, eam volentes sufferunt?

Cum tantum volentes possint iniuriam facere: pro e contrario, recte affirmari, nos iniurias pati tantum inuitos. Id enim etiam experientia testatur, cum neminem vnquam viderimus, qui volens iniuriam acceperit. Et si volentes iniuriam paterentur: multo magis volentes paterentur iniu. Sed & hoc falsum est. Et si enim iusta & iniusta sæpe patimur volentes: ius tamen, omnes inuiti patimur, cum correctionem

pœnæ

nemo libens admittat.

Num ergo iusta & iniusta patiendo, non etiam ius & iniuriam patimur?

Quemadmodum in agendo, iustè agunt, & iniuriam faciunt ij tantùm, qui sponte iusta & iniusta agunt: ita in patiendo, ij tantum ius & iniuriam patiuntur, qui iusta & iniusta patiuntur inuiti. Qui autem volentes illa sufferunt: ius & iniuriam per accidens tantum pati, dicendi sunt.

Videntur autem incontinentes sponte pati iniuriam: siquidem eam sæpe ipsi sibi inferunt: nec infrequenter ab alijs volentibus, ipsi volentes lædun-
tur. Quinetiam spoliari se libenter
vident à suis amasijs?

Incontinentes, etsi possint ipsi se ladere: quòd tamen sibi iniuriam facere non possint, deinceps ostendam. Nec sequitur, cum à volentibus ladantur, ipsos iniuria affici. Nam ad iniuriam non sufficit, vt quis sciens ladat: sed oportet id insuper fieri contra voluntatem eius, qui patitur. Demiq; cum se spoliari patiuntur à suis amasijs, non patiuntur iniuriam. Est enim iniuria, in potestate facientis, non patientis. Hæc autem spoliatio, in patientis potestate est posita.

In distributione iniqua, vter facit iniuriam: ille, qui ita distribuit: an, qui inde plus consequitur?

Is, qui iniquè distribuit. Est enim principium eius iniqua actionis, non in accipiente, sed in distribuente. Ac licèt accipiens aliquid ad eam conferat: & propterea, eius causa quædam sit: est tamen distribuens causa principalis, cui semper effectum adscri-

bimus. Nec est, quòd dicas, distribuentem nil inde accipere. Dum enim ita distribuit: vel ab altero gratiam consequitur, vel erga alterum inimicitias suas exercet: atq; sic etiam ipse lucrum aliquod accipit.

Qui ergo in tali distributione sibijpsi minus tribuit: nunquid sibijpsi facit iniuriam?

In distributione iniqua, patitur iniuriam, qui debita sui parte defraudatur. Qui autem ita distribuit, vt sibi ipsi minus tribuat, seipsum parte sua non defraudat: sed eam cum meliore commutat. Pro ea enim, consequitur laudem benignitatis: aut etiam ipsam honestatem, qua cunctis præstat opibus. Præterea, dictum est, nos iniuriam pati inuitos. Hic verò talem distributionem instituit ipse, lubens ac volens. Itaq; si maximè rerum suarum iacturam faciat: iniuriam tamen sibijpsi facere dici non potest.

Videtur autem res nequaquam difficilis, iustum esse: nam iusta & iniusta agere, est facile?

Iniusta quidem agere, facile est, & primùm in tuo arbitrio positum. Postquam verò illorum habitum contraxeris: penes te eorum facultas amplius non est: nec, si maximè velis, omitti possunt: quod tamen necesse est, si iustus esse velis. Iusta præterea agere qualitercunq; sine negotio potes: vt, manu depositum reddere: sed, quod ad iustum virum maximè requiritur, talia consultò facere, cum voluptate, & constanter: id longè est difficillimũ: nec, nisi longo vsu efficitur.

Iusta tamen intelligere, facile est. Siquidem nec leges sunt intellectu difficiles?

Etsi

Etsi leges intelligas: nondum tamen intelligis, quæ iusta dicuntur. Sunt enim leges, iustorum tantùm vniuersalia quædam præcepta. Quæ autem propriè iusta sunt: ea sunt in hominis actionibus, certo modo se habentibus: ad quæ cognoscenda, non tam legibus, quàm vsu & experientia, opus est.

Potéstne etiam iustus aliquando iniuriam facere?

Depositum quidem negare, & aliena rapere iustus potest: iniuriam tamen facere, & iniustè agere non potest. Hoc enim, habitum requirit, & animum iniusti cupidum: cùm ipse iustus, ab iniustis rebus abhorreat. Itaq;, licèt aliquando (errore forsan) iniusta agat: iniuriam tamen minimè facit.

Inter quos iura locum habent?

Inter eos, qui externorum bonorum ita sunt participes: vt de illis vel plus vel minus ipsis tribuendo, peccari possit. Quibusdam enim nimium tribui non potest: vt Dijs & heroibus: ac ijs, qui rerum potiuntur omnium, sine exceptione. Alijs verò non potest nimium derogari: vt sceleratis & insanabilibus, vt quibus cuncta nocent. Alijs deniq; competunt certa mensura: vt viris ciuiliter bonis: qui nec vniuersis, nec omninò nullis, digni sunt. Itaq;, & excessus & defectus capaces: in quibus postea corrigendis & emendandis, vt suprà dixi, iura munus suum obeunt.

CAP. X.

Æquum bonum, quod Græci τὸ ἐπιεικὲς vocant, idémne cum iure est, an ab illo diuersum?

Videtur nec planè cum illo idem, nec omninò diuersum. Quòd enim planè idem non sit: vel hinc patet, quòd virum æquum bonum, qui de iure suo cedit, meliorem iudicamus eo, qui ius suum vrget. Iam verò, si à iure diuersum esset: oporteret alterutrum ex illis, malum ac reprehendendum esse: cum se inuicem quodammodo tollant. Puto igitur, æquum bonum à iure diuersum non esse: sed tantum diuersum ius, id est, diuersam iuris speciem. In genere enim, & ipsum ius est. In specie verò, à legali seu scripto iure distinguitur, vtpote, cuius rigorem, in quibusdam casibus corrigere & mitigare consueuit.

Num verò ius scriptum adeò iniqua præcipit, vt correctione indigeat?

Ius scriptum, siue lex, more doctrinarum omnium, vniuersaliter loquitur: & de singulis actionum generibus eadem semper præcipit. Est autem actionum nostrarum tanta diuersitas ac discrepantia: vt vniuersali præceptione, differentiæ eius omnes comprehendi nequeant. Itaq; plæraq; tantum complectitur, non omnes. Ac inde fit, vt, si singularibus quibusdam casibus accommodetur, de quibus ipsa locuta non est, nimis rigida videatur & iniqua pronunciare.

Quomodo igitur ἐπιείκεια defectum istum corrigit.

Cum se casus aliquis obtulerit: qui à lege generaliter loquente comprehensus non est: æquitas, æstimatis tum illius casus circumstantijs, tum legislatoris mente ac proposito, quo legem tulit: defectum istum ita supplet, ac de præsente casu ita pronunciat:

vt,

vt, si ipse legislator adesset, de eo aliter non pronunciaret: imò de ipso tulisset legem, si tale quid futurum præuidisset.

Quid ergo est ἐπιείκεια?

Est emendatio, seu mitigatio quædam legis, qua parte ipsa deficit, propterea quòd generaliter loquitur. Vel, est limitatio scripti iuris, in eo casu, de quo lex præcipuè locuta non est.

Quem virum ἐπιεικῆ, id est, æquum bonum, nominas?

Qui in rebus suis, ad huiusmodi legum mitigationem aptus est, & propensus: nec durior iuris interpres, nec in deteriorem partem pronus: sed de iure suo concedit, quamuis legem pro se habeat.

CAP. XI.

An verò non posset aliquis ita sibi ipsi iniuriam facere?

De eo suprà dicturus eram, cum hoc ipsum argumentum soluerem. Quòd autem id fieri nullo modo possit, facilè planum facia. Si enim possemus nobis ipsis iniuriam facere: oporteret, id aut contra legitimam, seu vniuersalem iustitiam: aut contra particularem, fieri. Sed nobis ipsis iniuriam facere (si rectè consideremus) nec hoc, nec illo modo possumus. Primum enim, de talibus iniurijs nullæ leges sunt: nisi forte illa, de seipso non occidendo. Qui verò seipsum occîdit: non sibi facit iniuriam, sed Reipublicæ. Illa enim, ob id, ipsum sepultura priuat, aut alia notat infamia. Deinde verò, quòd nec contra particularem id fieri possit, planum per se videtur. Eo enim modo, posset i-

dem eidem addi simul & eripi. Nam, quod iniuriam facienti accedit, iniuriam accipienti eripitur. Esset praterea quis sibi ipsi contrarius. Esset enim volens & nolens pariter: item seipso prior, & posterior: cùm faciens sit patiente natura prior. Cumq; omnis iniuria fiat secundum aliquam iniusti speciem: vt, furti, rapinis, adulterio: dicendum esset, aliquem sua sibi ipsi eripuisse, sua furatum, cum vxore sua, adulterium commisisse. Quæ omnia, cùm sint absurda dictu: videtur etiam absurdum, aliquem sibi ipsi posse iniuriam facere.

Num verò homo erga seipsum ius nullum habet?

Habet quidem, sed impropriè dictum ius. Siquidem id, ius dicitur propter similitudinem tantùm: & eam quidē, non iuris ciuilis: sed tantùm herilis. Neq; est ius hominis ad seipsum, vt totius ad totum: sed tantùm partium eius inter se, rationis nimirum & appetitus: quorum illa quidem, ius imperandi habet: hic verò, obedire tenetur. Quale ergo ius herus in seruum habet: tale habet ratio in appetitum. Et, vt seruus hero iniuriam facit, si illius detrectet imperium: & herus vicissim, si seruo turpia mandet: ita quoq; appetitus rationi, si illius dictamen respuat: & appetitui vicissim ratio, si turpia dictet, iniuriam facere dicitur.

Vtrum peius est: faceréne, an pati iniuriam?

Etsi ambo mala sint: cùm ab æquitate ambo recedant: facere tamen, quàm pati iniuriam, peius est. Qui enim iniuriam facit: in vitio est, & reprehendendus. Qui autem illam accipit: sine vitio & reprehensione eam accipere, & ferre potest.

Liber sextus.

CAP. I.

Quæ nunc virtutes explicandæ restant?

POstquam morum virtutes, hoc est, habitus appetitum perficientes, explicatæ sunt: restat nunc, vt etiam disseramus de virtutibus διανοητικαῖς, id est, de habitibus intellectus. Sic enim non solùm vniuersas virtutum species cognoscemus: verùm etiam, cum inter ipsas prudentia quoq; numeretur, qua suprà morum virtutes definiebantur, earum explicatione morales virtutes eo melius intelligemus.

Vt ergo de earum subiecto primùm quæram: mens quot partes habet?

Duas, quarum altera, contemplamur necessaria: vt diuina, cœlestia, naturalia: quam, θεωρητικὴν vocant: altera, contingentia consideramus, & de rebus gerendis deliberamus: quæ, Græcè λογιστικὴ, & quoniam actionum principium est, etiam πρακτικὴ dicitur.

CAP. II.

Quot sunt actionum nostrarum principia?

Duo. Ratio, id est, mens λογιστικὴ: & appetitus. Ratio enim indicat, quid bonum, & quid malũ sit: quidq; homo vel prosequi, vel fugere debeat. Appetitus autem incitat hominem, tum ad bonum prosequendum, tum ad malum fugiendum. Quod enim in mente affirmatio & negatio est: id in appetitu fuga est, & prosecutio.

Cur λογιστικὸν potiùs quam ἐπιστημονικὸν, actionum causam nominas?

Quia hæc versatur circa nudam tantum & simplicem veritatem: quæ necessariorum tantum est: eorum scilicet, quæ à nobis agendo acquiri nequeũt. Λογιστικὴ verò, tractat veritatem expetibilis boni: quod à nobis acquiri potest, & cuius desiderio, appetitus rationi coniungitur, & cum ipsa προαίρεσιν efficit, ex qua deinde actio proficiscitur.

Num quælibet eius cogitatio actionem efficit?

Non: sed ea tantum, quæ suscipitur alicuius rei acquirendæ vel fugiendæ gratia: vt, coëmendorum alimentorum, aut iniuriæ propulsandæ. Simplex enim, quæ sine causa suscipitur, qualis esse potest de alienis negotijs: aut de propriis quidem, sed iam præteritis: illa, inquam, actionem non efficit.

CAP. III.

Quot sunt mentis nostræ habitus.

Habitus, quibus mens nostra, vel affirmando, vel negando, verum enunciat, quinque sunt: scientia, ars, prudentia, sapientia, & intellectus. Coniectura enim & opinio, cum aliquando fallant, inter mentis nostræ virtutes numerari non possunt.

Vt de scientia primùm quæram, circa quas res illa versatur?

Circa res necessarias. Quæ enim scimus, ea putamus aliter se habere nõ posse: quæ antẽ aliter se habere nequeunt, necessaria sunt. Atque hinc patet, eam versari quoque circa æterna, id est, ortus & interitus

tus expertia. Quæ enim sunt absolutè necessaria, illa æterna quoque sunt.

Quomodo comparatur talium cognitio?

Demonstratione. Nam omnis doctrina, sua docet ex quibusdam præcognitis: idq; vel inductione, vel syllogismo. Et inductione quidem ex singularibus, colliguntur & confirmantur scientiarum principia, Syllogismo verò, ex principijs ita cognitis, scientia necessarias suas conclusiones demonstrant.

Quid est scientia?

Est habitus demonstrandi necessariam conclusionem ex necessarijs: hoc est, ex veris, primis, immediatis, prioribus ac notioribus, causisq; eius, quod cõclusione efficitur.

CAP. IIII.

Quid est Ars?

Nihil aliud, quàm habitus ad faciendum valens, cum vera ratione coniunctus. Si enim singulos habitus percurras: deprehendes, eos, quibus aliquid cum vera ratione facimus, artes appellari.

Circa quid versatur Ars?

Circa materiam contingentem, hoc est, eam, quæ tractari mutariq; potest: sua tamen mutationis principium non in seipsa habet (sicuti naturalia) sed in artifice, qui in eam potest ad certum modum conformare.

Quomodo differt à scientia, intellectu & sapientia?

Ars habet materiam, vt modo dixi, tractabilem;

quæ ab artifice mutari potest, certóque modo conformari. Isti autem habitus, materiam habent necessariam & immutabilem: quam cognoscere quidem & contemplari, mutare tamen non possumus.

Quid est inertia?

Est habitus, quo falsa ratione efficimus aliquid eorum, quæ se aliter habere possunt.

CAP. V.

Quid est prudentia, & quem virum prudentem nominas?

Prudentem voco, qui bene consultare potest de iis, quæ ipsi bona sunt & vtilia: non quidem in certo aliquo genere, sed in cunctis, quæ ad bene beatéque viuendum conducunt. Itaq; prudentia videtur nil aliud: quàm habitus secundum veram rationem agendi circa vniuersa, quæ homini bona & mala sunt.

Num ergo circa bona & mala prudentiam versari putas?

Maximè. Pericles enim & eius similes, quibus prudentiam tribuimus, in eo solo valuêre: quòd ea, quæ ipsis cateríque suis ciuibus, bona fuerant, dispicere poterant, ac prouidere. Et temperantia, quia notitiam hanc de bonis malísque hominum, rebúsque gerendis, tuetur & conseruat: Græcis σωφροσυνη, *id est, prudentia conseruatrix, dicitur: vt satis pateat, prudentiam, circa huiusmodi occupari.*

Num verò temperantia hanc solùm conseruat notitiam?

Hanc solum. Siquidem id tantum conseruat, quod voluptas & dolor corrumpunt. Illa verò aliud

cor-

corrumpere non possunt: quàm, quo de bonis malisq; humanis, rebúsq; gerendis, iudicamus. Qui enim ob acceptam iniuriam dolet: non ignorat, totum maius esse sua parte: aut, ex puris negantibus nil effici: sed, priuatam vindictam non vsurpãdam: fortiorem fero agredi, periculosum esse. Eius iratus sæpe obliuiscitur.

Quomodo autem corrumpitur hæc notitia?

Voluptas & dolor primum corrumpunt voluntatem: ex quo deinde apparet aliud φαινόμενον, id est, aliud exoptabile bonum, aliúsque agendi finis. Cúmque finis rerum gerendarum, sit actionum nostrarum principium: vnde omnis bene agendi ratio dicitur: illo ignorato, necesse est, etiam in agendo, & in actionibus indicandis, aberrari.

Quomodo differt prudentia à scientia?

Scientia versatur circa necessaria: id est, ea, quæ se aliter habere nequeunt. Prudentia vero, circa cõtingentia: quæ se aliter habere, & agendo mutari possunt.

Quomodo ab arte distinguitur?

Artis, est effectio: prudentiæ, non effectio, sed actio potius. Cúmque ars ad opus suum perficiendum, requirat morum virtutes, vt diligentiam, sobrietatem, fidem: prudentia, eas non desiderat: sed ipsas, vbicunq; fuerit, præsupponit. Tum in arte sponte peccantem, inuito præferimus: in prudentia vero, qui sponte peccat, postponimus inuito, eóque deteriorem appellamus.

Quid

CAP. VI.

Quid est Intellectus?

Est habitus, quo scientiarum principia, nobis obscurâ illâ luce naturæ notæ, plenius ac perfectius cognoscimus & contemplamur. Cùm enim principia, inter ea, quæ sub notitiam nostram cadunt, notissima nobis sint: oportet, vt aut arte percipiantur, aut scientia, aut sapientia, aut intellectu, aut prudentia. Habitus enim, quibus mens nostra verùm enuncia, plures dari non possunt. Caterùm, arte & prudentia non percipiuntur. Sunt enim illa, rerum contingentium: & earum, quæ mutari possunt: cùm principia, necessaria sint, & planè immutabilia. Sed neque scientia percipiuntur, aut sapientia. Est enim scientia eorum tantùm, quorum est demonstratio: quemadmodum etiam ex parte, ipsa sapientia. Principia verò, cùm prima sint, nec habeant aliqua se priora, demonstrari nequeunt. Itaque, cum nullo istorum habituum percipi possint: superest, ipsa intellectu percipi.

CAP. VII.

Quot modis vsurpatur vox sapientiæ?

Duobus modis. Nam primùm, sumitur pro certa alicuius artis perfectione seu excellentia. Cùm enim Polycletum, sapientem statuarium: & Appellem sapientem pictorem, fuisse dicimus: putamus vtrumq; in arte sua fuisse perfectum & excellentem. Deinde etiam pro absoluta cognitione scientiarum: qua non tantùm conclusiones earum demõstrare ex suis principijs possumus: verùm ipsa quoque principia perfectiss.mè

ctissimè intelligimus. Et hac significatione propriè vsurpatur sapientiæ vocabulum.

Quid igitur est Sapientia?

Est tum scientia, tum intellectus: & scientia quidem, rerum præstantissimarum, & quasi princeps disciplinarum omnium: aliàs Philosophiam vocant.

An illa non idem est, quod prudentia?

Quòd idem non sit, vel hinc patet: quòd cùm sapientiæ ratio tantum vna sit: prudentia tot rationes sunt, quot actionum genera illi subiecta sunt. Et sanè, si idem esset: sequeretur inde, quòd, vt multæ prudentiæ sunt, ita quoque multæ essent sapientiæ: quod tamen affirmare, absurdum est. Etsi enim multæ prudentiæ species sunt: sapientia tamen vna tantum est. Tum, si idem essent: quicunque sapiens esset, etiam prudens dici posset. Esset enim vtriusque vnus idemq; habitus: sed multos sapientes, vt Anaxagoram, Thaletem, & similes, prudentes fuisse negamus: vt satis pateat, aliud sapientiam, & aliud prudentiam appellari.

Quomodo ergo inter se differunt?

Prudentia versatur circa humanas actiones, & eas res, quæ sub deliberationem cadunt. Est enim eius munus in deliberando positum. Sapientia verò, circa res necessarias, ac tales, quibus nulla actio est proposita. Cumq; sapientiæ sit vniuersalium tantum: vt, principiorum, & ex illis productarum conclusionum: prudentiæ est etiam singularium. Est enim agendi habitus: actiones autem, in singularibus consistunt.

sistunt. Atque hinc est, quòd indocti singularium facti peritia, sæpe doctis aptiores ad res gerendas, & prudentiores reperiuntur.

CAP. VIII.

Vt redeam tandem ad præcipuam huius libri materiam: dic mihi quotuplex est prudentia?

Duplex. Altera quidem, priuata: vt, qua nobis ipsis prospicimus: quam generis nomine prudentiam vocant: altera, communis: qua vel rem familiarem administramus, vt Oeconomica: vel Rempublicam tuemur, vt quam Politicam nuncupant. Et hæc rursum, vel occupatur legibus ferendis, ad Reipublicæ commodum pertinentibus, & tum νομοθετικὴ *dicitur: vel Rempublicam secundum leges illas administrat, aut iudicando, aut deliberando, quæ generis nomine* πολιτικὴ *dici solet.*

Priuata'ne, an communis, verius prudentia dicitur?

Vulgus, existimans, id tantùm agendum homini, quod ipsi prosit, prudentiam vocat eam tantùm, qui quis sibi prospicit: communi prudentia exclusa. Quòd autem hæc non minus mereatur nomen prudentiæ: vel hinc patet, quòd priuata a bona, seu commoda, sine bono communi parari nequeunt. Rem enim suam agere, extra Oeconomiã & Rempublicam nemo potest. Præterea, prudentia requirit experientiam singularium. Hæc vero paratur in conuersatione tum politica, tum œconomica. Itaq;, vbi ciuilis prudentia non fuerit: ibi nec priuata locum habet.

Qui

Quî fit, quòd iuuenes Mathematicas disciplinas addiscunt: prudentiam verò parare sibi nequeunt?

Id illis accidit ex causa modo dicta. Istas enim disciplinas, cùm tantùm vniuersalibus constent præceptionibus, addiscere & intelligere est facile. Prudentia vero præter vniuersalium notitiã, requirit etiam experientiam singularium, rerumq; aliquem vsum: qui iustum tempus postulat. Hoc ergo, cùm iuuenes per ætatem destituantur: mirum non est, si prudentes fieri nequeunt. Eandem quoque ob causam, ydem nec sapientes fieri possunt, nec Physici. Talium enim principia, cum non nisi vsu & experientia cognoscantur: ea ipsi destituti, illa nec credunt, nec discere possunt.

Quomodo differt prudentia à scientia & intellectu?

A scientia quidem, differt quod ea tantum vniuersalium: prudentia vero, vt modo dixi, etiam singularium. Ab intellectu vero, quod ille est principiorum primorum, quorum nec ratio est, nec scientia: prudentia vero etiam vltimorum, id est, singularium, quorum similiter non est scientia, sed sensus tantum. Intelligo autem non eum sensum, qui res ex accidentibus suis percipit: sed qui singularia absolutè sentit: quem sensum communem appellamus.

CAP. IX.

Num quid aliud restat, quod de prudentia dici possit?

Restant virtutes quædam prudentiæ affines: quibus

bus ipsa in munere suo obeundo, tanquam instrumentis vtitur. Sunt autem, bona consultatio, intelligentia, & sententia: de quibus paucula quædam hic nobis dicenda sunt.

Quid est bona consultatio?

Est consilij quædam rectitudo, qua bonum nobis propositum, honestis commodisq; medijs consequimur.

Quot modis rectum consilium dicitur?

Quatuor modis. Primò quidem, quo id, quod nobis proposuimus, consequimur: licèt id malum sit. Quale fuit consilium Phariſæorum de tollendo Christo. Secundo, quo rem verè bonam & honestam consequimur, turpibus autem & inhonestis medijs: vt si quis liberos suos furtis & rapinis alat. Tertio, qua rem bonam & laudabilem, honestis quidem cõsequimur medijs, ijs tamen minus commodis, tutis, aut facilibus: vt, si quis armis sua repetat, qui legibus poterat ius suum obtinere. Quarto, cum bonum aliquod consequimur bonis & honestis medijs, ijsq; facilibus & expeditis. Et hoc vltimo tantum modo bonam consultationem rectam esse dicimus.

Bona consultatio quotuplex est?

Duplex. Est enim vel absolutè bona, vt qua ad omnem vitam bene beateq; tuẽdam facit: vel ex parte bona, vt qua non ipsam quidem fœlicitatem, sed tantum aliquod certum bonorum genus, ad fœlicitatem conducens, assequimur.

Quomodo differt bona consultatio à scientia?

Qui cõsultat, quærit aliquid. Est enim consultatio quæstionis

quastionis quædam species. Scientia verò, non est quærere: sed quæ probè scieris, ex causis suis demonstrare.

Quomodo differt à bona coniectura?

Bona coniectura, sit sine ratione: & quasi in momento. Bona verò consultatio, quærendo sit, & rationando: id quod temporis moram postulat.

CAP. X.

Quid est intelligentia?

Est habitus quidam, ex vera opinione iudicandi de ijs rebus: quæ à prudentibus viris decreta & constituta sunt.

Num aliud est intelligentia, quàm scientia aut opinio?

Si scientia esset, aut opinio: omnes profectò vel scientes, vel bonas opiniones habentes, etiam intelligentes essent. Videmus autem, aliquos scientes esse: aliquos etiam optimas opiniones habere: qui tamen intelligentes dici nequeunt. In specie verò scientia nulla dici potest: siquidem circa nullam earum rerum occupatur, circa quas, scientias versari cernimus. Scientia enim circa necessaria: hæc verò, circa contingentia, & hominum actiones, suo munere fungitur.

Num igitur idem est, quod prudentia?

Habet quidem cum prudētia materiam communem, cùm occupetur circa res agendas: differt tamen in hoc, quòd prudentia, quid agendum sit, deliberat ac decernit: Hæc verò, per se nil decernit, nec etiam aliquid fieri præcipit: sed, quæ à prudentibus viris de-

creta & præcepta sunt : tantum bene ac dextrè iudicat.

Quid est scientia, quam Græcè γνώμην vocant?

Nil aliud, quàm viri æqui & boni, de dictis factisq; hominum rectum & verum iudicium. Nam τὸ γνώμην est, dare veniam. Damus autem veniam maximè per ἐπιείκειαν, id est, æquitatem : vt pote, cuius munus est, hominum delicta non exaggerare, sed illa quàm mitissimè interpretari.

Habitus hactenus expositi, quomodo inter se conueniunt?

Primùm quidem, communi subiecto. Prudentiam enim, intellectum, sententiam, & intelligentiam, iisdem tribuimus. Eosdem enim, prudentes, intellectum habentes, in sententijs dicendis moderatos, & intelligentes vocamus. Deinde, conueniunt etiam communi materia: occupantur enim singuli circa extrema. Prudentia namq;, sententia, & intelligentia, circa actiones versantur, & res actionibus subiectas: quæ cum ex singularibus sint, extrema rectè dicuntur. Intellectus verò, circa extrema occupari dicitur: non solum, quia occupatur circa vniuersalia, hoc est, ipsa principia : verum etiam, quòd circa hæc ipsa singularia. Nam & ipsa, principia sunt : cum ex illis, ipsa vniuersalia oriantur, & omnino in illis consistant. Denique, sententia & intelligentia conueniunt etiam officio & fine. Ambæ enim, hominum actiones & consilia, dextrè beneq; intelligunt & iudicant.

Nunc

Num ergo ad hoſce habitus aliquid confert ſingularium notitia?

Plurimum certè. Nam propter ipſa, intellectus demõſtrationum & principium & finis dicitur: cum ex ipſis principia colligat: & ex principijs ea ipſa (ſub vniuerſali quidem ratione) demonſtret. Quòd etiam intellectus, ſententia & intelligentia, natura ineſſe videntur: ob id ſolum fit, quòd requirunt experientiam ſingularium: quæ cum ætatem poſtulat: ætas autem natura inſit: etiam ipſi habitus videntur naturales eſſe. Adhæc, quòd ſenibus & vſu peritis, etiam ſine demonſtratione fides habenda putatur, non minus, quàm aliorum demonſtrationibus: id ipſis tribuitur propter experientiam ſingularium: ea enim videntur quaſi oculum quendam conſecuti: quo principia rerum gerendarum cernere poſſint.

CAP. XII.

Ad quid autem de ſapientia & prudentia tam multa diſſeris?

Quia virtutes ſunt mentem noſtram perficientes: hæc quidem τῶν λογιστικῶν: illa verò τῶν ἐπιστημονικῶν. Deinde, etiam pertinent ad bene beateq; viuendum. In ſapientia enim, conſiſtit ſuprema illa & perfecta fælicitas: per prudentiam verò, ciuiliter beati ac fælices euadimus.

Cur ergo quidam putant, eas nobis, vt inutiles, negligendas eſſe?

Sapientiam quidem, inutilem eſſe putant: quòd, tum ad fælicitatem conſequendam, adiuuent ea tantùm bona, quæ à nobis acquiri poſſunt: ipſa circa

aterna versetur, & immutabilia: quæ à nobis agendo acquiri nequeunt. Prudentiam verò, quia ad vitam beatam, nec bonis nec improbis ea opus sit. Cùm enim ipsa consistat in honestis actionibus: improbi quidem, illas edere posse tantùm imitatione: aut, si prudentium dictis pareant. Bonos autem, honesta agere ex sua virtute, quam sibi vsu parauerint. Itaque, vt nec sanis opus sit, Medicinam addiscere, cùm sana ex seipsis operentur: neque non sanis, cùm illi Medicos possint consulere, & ex illorum præscripto curam suscipere: ita ob easdem causas, nec bonis, nec non bonis, ad fœlicitatem opus esse, vt addiscant prudentiam.

Quid autem ad hæc respondes?

Quod ad sapientiam attinet: manifestum est, quòd fœlicitatis non quidem adiuuans causa sit: vt Medicina, sanitatis: sed omnino, eius causa formalis: quemadmodum dicimus, sani corporis, sanitatem causam esse. Consistit enim fœlicitas in exercitio studioq; virtutis: cuius prima & præcipua species, est sapientia. Quod verò de prudentia dicunt, falsum est. Ad fœlicitatem enim consequendam, non satis est, vt honesta qualitercunque agas, imitatione nimirum, vt improbi solent: sed vt illa agas τῇ προαιρέσει, id est, consultò & studiosè. Nec ad id virtus solùm requiritur, vt illi putant: verùm etiam prudentia. Virtus enim actionis, finem tantùm, ac propositum rectum efficit: media verò, quibus ad illum consequendum vtimur, non virtus, sed prudentia monstrare potest.

Quò

Quò meliùs intelligam; die, quibus rebus honestam actionem efficimus?

Vt honesta fiat actio, duo requiruntur. Alterum, quod rectum efficit actionis finem, & impellit hominem, vt in agendo sibi proponat, quod bonum est. Alterum vero, quo cernimus media & modum, quo in actionibus id, quod honestum & bonum est, consequamur.

Quid est illud, quo media apprehendimus?

Illud est in plerisq; innata illa facultas, quæ Græcè δεινότης, *Latinè solertia, dicitur: qua ea, quæ ad propositum nostrum consequendum faciunt, excogitare & investigare possumus. In viris bonis autem est ipsa prudentia, de qua hactenus diximus: qua non facile solùm, verùm etiam honestè voti compotes efficimur. Et ab illa quidem, dicta* δεινότης *nonnihil differt: cum ipsa tamen eam affinitatem habet: vt, si illi rerum vsus, ac morum virtus accedat, in prudentiam transire, & verè* φρόνησις *appellari possit.*

Num ergo prudentia sine virtute acquiri nequit?

Ita sanè. Prudentiæ enim est, de rebus gerendis ratiocinari & deliberare posse. Ratiocinatio autem, ac deliberatio, vim ac pondus suum habet ex ipso fine. Finis enim actionis, est ipsum deliberationis principium. Porro, verum finem, seu principium illud, nemo cernit: nisi, qui virtutem habet. Vt enim vitium, circa principia errare facit: ita virtus, vt illa verè cernamus, efficit. Ex quo planum fiat, quòd solus vir bonus, id est, qui virtutem habet, prudens dici mereatur.

CAP. XIII.

Quid autem est id, quod propositum nostrum rectum efficit?

Illud quoque duplex est. Vt enim nobis honesta proponamus: primum efficit virtus illa naturalis (quæ aliàs communis dicitur, cum & brutis insit) qua ad iustitiam, temperantiam, fortitudinem, apti quidam sumus, quàm primum nascuntur. Cui deinde accedit virtus moralis: quam quisque nostrum vsu parat, quam (ad differentiam communis) propriam vocare posses. Inest enim tantum hominibus: & iis quidem solis, qui cum naturali illa, sine communi, rerum vsum, ac ipsam prudentiam, coniunxerunt.

Num ergo moralis virtus, sine prudentia esse non potest?

Certè, vt prudentia, sine virtute haberi nequit: ita nec virtus, sine prudentia. Hinc enim Socrates putabat, morales virtutes, nil nisi prudentias esse: & posteriores Philosophi, eas prudentia definierunt. Virtutem enim aliquam definire volentes, cum habitum esse dixissent, & obiectum addidissent: semper adiecêre particulam hanc, SECVNDVM RECTAM RATIONEM: *hoc est, ipsam prudentiam. Etsi verò nec hi, nec illo, per omnia rectè senserint: colligi tamen ex hisce potest, ipsos vnanimi consensu statuisse, virtutem sine prudentia esse non posse. Atque hinc etiam patet, prudentiam esse virtutum moràlium commune vinculum: vt, qui vnam ex illis habeat (cùm is necessariò etiam prudens sit) cæteras quoque habere sine dubio possit.*

Sapien-

Sapientiáne, an prudentia, præstantior est?

Quandoquidem sapientia præstantissimam mentis nostræ partem perficit: & circa materiam occupatur nobilissimam: cæteras porrò sen functiones, optimas habet, vt deinceps audiemus: non dubito, sapientiam prudentiæ longè anteponere.

Cùm autem prudentia dominetur & imperet, videtur esse præstantior?

Prudentiam in Reipublica dominari, non eo inficias: nego tamen, illam dominari sapientiæ. Si enim illa dominaretur: etiam ipsa vteretur: quemadmodum vtitur arte militari, oratoria, & similibus. Videmus autem, eam illa non vti: sed tantum operam dare, vt in Republica locum habeat se dignum. Et vt Medicina sanitati non præcipit: sed homini, vt sanitatem tueatur: ita hanc quoque imperare, non quidem sapientiæ, sed hominibus, propter sapientiam, vt eius studia ipsi colant.

Liber septimus.

CAP. 1.

De virtutibus & vitijs hactenus satis dictum arbitror: quid porrò mihi discendum supereſt?

DE virtutibus quidem ac vitijs hactenus, prout fert operis instituti ratio, hactenus dicta sufficere puto. De morum tamen habitibus, aliquid amplius dicendum est: ac etiam explicanda continentia & incontinentia, & cognati illis habitus, patientia & mollicies. Cùm enim & ipsi, morum habitus sint: à virtute tamen & vitio nonnihil discrepant: quippe cùm virtus verè bonos faciat: vitium perfectè improbos: ex illis nec plane improbi, nec omnino boni, dici possumus.

Num ergo plures sunt moralium habituum species?

Fugiendorum quidem, tres sunt: vitium, incontinentia, & immanitas; quibus tres persequendorum respondent: virtus, qua vitio: continentia, qua incontinentiæ: & heroica virtus, qua immmanitati opponitur. Oppono enim immanitati virtutẽ heroicã: tum, quia vtraq; excellit: hæc quidem bonitate: illa vero malitia: tum etiam, quia vtraq; rara est. Vt enim homines diuinos rarò cernimus: ita quoq; rarò deprehenduntur, quos immanes vocamus. Nec enim tales existãt, nisi quos vel innata gentis alicuius immanitas, vel morbus, vel excellens improbitas, tales effecerit.

De

De istis ergo habitibus, quænam sunt aliorum placita?

Quæ ex ijs probabiliora videntur, hæc potissimùm sunt: Continentiam & patientiam esse habitus honestos & laudabiles: incontinentiam verò & mollitiem, habitus malos & vituperandos.

Continentem, & qui in eo, quod ratio suadet, permanet, idem esse. Idem quoq; esse incontinentem, & qui à rationis iudicio defecit.

Incontinentem id, quod malum est, bene agnoscere: animi tamen perturbatione concitatum, illud ipsum agere. Continentem verò, cùm videat, cupiditates suas turpes esse: neglectis illis, rationis dictamen sequi.

Temperantem putant etiam continentem & patientem esse. An autem vicissim, qui talis est, temperans sit: inter ipsos controuertitur. Eodemq; modo, intemperantem & incontinentem, alij idem esse dicunt: alij, eos differre putant.

Quidam incontinentiam in virum prudentem cadere negant. Quidam verò solertes quosdam & prudentes reperiri dicunt: qui videantur ab incontinentia malo non alieni.

Communis denique vulgi opinio est: malum incontinentiæ, non circa vnum aliquod versari: sed circa cuncta morum obiecta. Et propterea, incontinentium alios, ira incontinentes nominant: alios, lucri: alios, honorum: adeoq; incontinentium multas species numerant.

CAP. II. De

De singulis hisce, tuam quoque sententiam audire cupio: & primum, quid de prima opinione sentias?

Primam non improbandam puto. Videtur enim continens & patiens, verè laudandus: incontinens autem, malus, & propemodum ipsa intemperante peior: hic enim persuasus est, se bene agere. Itaq; videtur institutione meliore posse reuocari ad frugem. Incontinens verò, cùm sciens peccet: & id, quod malum esse non ignorat, nihilominus agat: videtur in illo omnis doctrina, omnis q; correctio, superuacua: ac propterea ipse planè impœnitens, & insanabilis: de quo tamen pòst amplius disputabitur.

Quid de secunda sentis?

Si simpliciter intelligatur: planè absurda est. Si enim continentia in quauis opinione perseueranti faceret: & incontinentia à quauis opinione dimoueret: sequeretur inde, in falsa opinione, & malo proposito, continentiam malam: incontinentiam verò, bonam esse. Item, quòd continentia nos etiam detineret in captionibus sophisticis: vt, quod imprudenter cōcessissemus, reuocare nollemus. Praterea, hoc modo ex incontinentia & stultitia virtus conflaretur & honesta actio. Cùm enim stultitia dictaret, temperantiam fugiendam esse: incontinentia, ab ista opinione nos reuocaret: & sic stultus incontinens, bonum ageret.

Quid de tertia?

Socrates quidem tertiam explodebat. Dicebat enim, difficile esse: vt, in quo insit scientia, aliud quiddam dominetur: & hominem, instar mancipij, huc illuc

lucrapiat. Et propterea incontinentiam in hominibus esse negabat. Neminem enim, qui de rebus rectè haberet iudicium, aliud quicquam agere posse, quàm quod bonum sit. Et, si aliud agat: per insciti am tantùm id agere. Qua autem vera de hoc sententia sit, deinceps audiemus.

Quid de quarta?

Continentem & temperantem, idem esse nego. Temperans enim, nec malis, nec vehementibus turbatur affectibus. Constat autem, continentem affectus habere, non vehementes solùm, sed etiam improbos. Nisi enim mali & improbi essent: ipse malus esset, qui eos contineret: & si remissi essent, & imbecilles: nec glorioſum illi, nec magnum foret, eos vincere & continere.

Quid de quinta?

Incontinentem certè, nunquam prudentem dixerim Prudens enim, vt sponte sua nunquam peccat: sed optima semper agit: ita ad res bene gerendas, est inprimis idoneus. Incontinens verò, licet optima nôrit: sæpe tamen quod pessimum est agit, idq; sua sponte. Quare nec idoneus ad res gerendas censetur.

Quid de sexta?

Puto eam falsam esse. Si enim incontinentia versaretur non circa vnam aliquam & certam materiam: sed circa cuncta morum obiecta: nemo diceretur absolutè incontinens: siquidem fieri non posset, vt vnus aliquis, omni genere incontinentiæ laboraret. Sed multi sunt, quos absolutè incontinentes dicimus: sine additione vel iræ, vel lucri, vel gloriæ. Neceſſe

ceſſe igitur eſt, non plures, ſed vnam tantùm eſſe materiam: circa quam propriè verſetur incontinentia.

CAP. III.

Vt ergo, quod in quauis diſputatione primum eſt, primum quæram: éſtne in moribus hominum incontinentia, qua nimirum aliquis ſcieus peccet?

Etſi Socratis argumentum, quo contrarium probare conabitur, planè reiçere nolim: incontinentiam tamen eſſe, & inter homines, aliquos incontinentes reperiri, ipſa teſtatur experientia. Improba enim agere multos videmus: qui tamen aliàs, qua facere, queq; omittere oportet, probè norunt. Itaq; Socratica ignorantia termini conſtituendi ſunt: & oſtendendum, qua ratione incontinens, dum peccat, vel ſciens, vel ignarus dicatur: id quod aliquot ſcientia diſtinctionibus propoſitis me planum facturum credo.

Quot modis ergo vſurpatur ſcientiæ vocabulum?

Primùm quidem, ſcientia vocula, aliàs pro ſolo habitu ſumitur, & notitia planè ocioſa: vt cùm, qua ſcimus, in agendo non cogitamus: aliàs verò, pro ipſo ſcientiæ vſu: cùm nimirùm, qua ſcimus, in agendo conſideramus, & ſecundum ea agimus. Et hac poſteriore quidem ſcientia præſente, nemo peccat. Si verò prior ſolùm adſit: mirum non eſt, ſi quis perperam agat.

Deinde, propoſitionum, quas in agendo ſcire oportet, duæ ſunt: altera, vniuerſalis: altera, particularis: vt, omnem ebrietatem fugiendam: & hoc poculum inebriaturum. Qui ergo vtramq; ſciuerit, &

con-

considerauerit: peccare non poterit. Qui autem particularem, aut ignorârit, aut non perpenderit: is, licèt vniuersalem norit, agendo tamen peccare poterit.

Præterea, ipsa vniuersalis aut intelligitur solum in seipsa: vt, cum agnoscimus, prædicatum subiecto verè tribui: vt, omni pituitoso sicca conferre: aut agnoscitur in rebus per ipsam significatis, experientia beneficio: vt, cum non solum scio, omni pituitosa sicca conferre: verum etiam pituitosos agnosco, & simul noui, quæ sicca sint. Vbi rursum priore tantum præsente, peccari potest.

Deniq; habitus ociosus, de quo modò dixi, in alijs liber est, & ad vsum expeditus: vt eo cum velint, vti possint: in alijs verò, quasi ligatus: vt habentes, quasi non habeant. Huius autem generis sunt, non solum insani, dormientes, ebrij; verum etiam, quicunq; aliquo grauiore affectu turbati fuerint. Itaq; nec in his mirum est, si, quamuis præsente scientia, peccent.

Quomodo igitur peccat incontinens?

Cum duæ opiniones, quæ ad actionem requiruntur, vniuersalis nimirum, & particularis, ad actionem producendam coniungendæ sint: vt, omnem ebrietatem vitandam: &, hoc poculum inebriaturum esse: tem vitandam: &, hoc poculum inebriaturum esse: incontinens, in perturbatione, particularem vniuersali, peccare prohibenti, non coniungit: sed illi opponit. Cum enim ratio vniuersalem pronunciat, omnem ebrietatem vitandam: cupiditas, ex opposito, particularem cum alia, vniuersali copulatam & corruptã profert. Hoc poculum (quod modo inebriaturum videbatur)

debatur) mihi ſuaue eſt. Omne autem ſuaue amplectendum eſt. Itaq; hinc prænalente cupiditate, ſe vino ingurgitat.

Quid autem reſpondes ad argumentum Socratis?

Ex modo dictis, noſtra ſententia cum Socratis opinione conciliari poteſt. Peccat enim incontinens, non cùm præſtò eſt, quæ proprie ſcientia dicitur: ſcilicet, ipſa vniuerſalis (hanc enim in perturbatione vicioſam ſuſpendit: & eius loco aſſumit aliam) ſed præſente tantùm opinione particulari, quæ ſola conuellitur. Cùm enim prius ſonaret: hoc poculum inebriabit: in perturbatione iam dicit: hoc poculum ſuaue eſt. Hoc enim ſolùm conſiderat: prius illud non ampliùs cogitans, quamdiu durat perturbatio.

CAP. IIII.

Circa quas res verſatur patiens & continens, mollis item & incontinens?

Materia, circa quam homines, tales appellamus, voluptas eſt, & dolor: quibus quidem mollis & incontinens cedunt: patiens verò & continens, reſiſtunt. Cùm autem non vnum voluptatis genus ſit: fit, vt ex ea, nec vno eodemq; modo dicantur incontinentes: ſed pro eius diuerſitate, etiam ipſi differant.

Quotuplicia igitur ſunt, ex quibus voluptatem percipimus?

Duplicia. Quædam enim homini neceſſaria ſunt: vt, quæ ad corpus pertinent: qualia ſunt, alimentum & Venus: alia, non neceſſaria: ſed per ſe expetenda: itu quidem, vt eorum nimio ſtudio peccari poſſit: vt honor;

honor, opes, victoria, & similia, quæ in bonorum & iucundorum numero ponimus.

Quomodo circa vtrunque genus incontinentes dicimur?

Circa non necessaria, qui cupiditates suas rectæ rationi non continent: ex parte tantùm incontinentes dicuntur. Itaq; cùm eos nominamus, vtimur nomine eius nimirum rei, cuius incontinentes sunt: vt iræ, lucri, honorum. Circa necessaria vero, vocantur absolutè incontinentes. Quod enim in hoc genere peccatur: non ita leue erratum est, vt in priore: sed prauitas quædam. Quare etiam ex illo quidam intemperantes, & nonnulli molles, dici solent.

Num etiam alia ratione voluptates inter se differunt?

Quæ homines oblectare solent: eorum alia, suâ natura expetenda sunt: vt honor, lucrum, victoria: alia, natura fugienda: vt, esus humanarum carnium, incestus, cades: alia intermedia: vt, quæ per se nec expetenda nec fugienda sunt: expetuntur autem ex necessitate, vt alimentum & Venus, de quibus etiam modo diximus.

Quomodo circa primum genus incontinentes dicimur?

Non absolutè, sed ex parte tantum. Absolutè enim incontinẽtes dicimur in iis rebus, in quibus simpliciter dicimur improbi. In hoc autem genere, non simpliciter improbi dicimur. Nec enim talia simpliciter expetendo reprehendimur. Præterea, illa per se bona & honesta videntur: & qui illa expetũt, magnoperè

pere commendantur. Ac licèt in ijs incontinentes gentes, incontinentes vocẽtur, propter similitudinem, quam cum simpliciter incontinente habent: vt tamen eos ab illo distinguamus, semper addimus nomen rei, circa quam se non continent.

CAP. V.

Habéne alias voluptatum differentias?

Voluptatum aliæ percipiuntur ex rebus naturæ iucundis: aliæ ex ijs, quæ naturæ molestæ sunt. Voco autem naturæ iucundas, non tantum, quæ per se expetuntur: vt honorem, lucrum, victoriam: verum etiam, quæ expetuntur ad cõseruandam vitam, speciemq; animalis: vt Venerem & alimenta. Quarum quidem aliæ, simpliciter iucundæ sunt: vt, quæ circa tacta oblectant animalia: quædam, alicui iucundæ, vt, quæ oblectant pro diuersis hominum animaliumq; generibus. Iam verò naturæ molestæ sunt: à quibus hominis bene nati animus sensusq; abhorret: iucundæ verò sunt tantum distortis & monstrosis ingenijs: idq; vel ex corrupta natura, vel morbo & insania, vel prauæ consuetudine.

Quomodo circa naturâ molestiâ incontinentes dicimur?

Non absolutè, sed secundum quid: quemadmodum honorum & iræ incontinentes dicimur. Absoluta enim incontinentia, locum habet tantum, vbi locum habet vulgaris improbitas, & intemperantia. Sed delectari ijs, quæ naturæ iucundæ non sunt, non est vulgaris improbitas: sed excellens quædam malitia,

[illegible]tia. Dicuntur autem tales tantùm ob similitudinem, quam cum absolutè incontinentibus habere videntur.

Quotuplex est talis incontinentia?

Quemadmodum omnis improbitas, communes humanæ malitiæ terminos excedens: siue insignis quædam timiditas sit, siue excellens intemperantia, siue intolerabilis aliqua sæuitia, siue amentia: illa, inquam, vel ferina, vel morbosa est: ita quoq; hæc incontinentia, aut ferina incontinentia dicitur: vt cuius causa est improba hominis natura, & distortum ingenium: aut morbosa: vt, quæ ex morbo, aut læsione aliqua, contracta est.

CAP. VI.

Iræne, an cupiditatum incontinentia peior est?

Cupiditatum incontinentia, videtur peior. Ira enim incontinens, quodammodo rationem sequitur: siquidem ab ira vincitur, quæ rationem aliqua ex parte audit: in eo verò solùm peccat, quòd non totam exaudit: sed protinus ad vindictam properat. Præterea, iræ incontinens, sequitur appetitiones magis naturales. Est enim ira, naturalior affectus: quàm immoderata & superuacua cupiditas. Ad hæc, iræ incontinens, candidior est, & magis apertus: quàm, qui indulget suis cupiditatibus. Hic enim vt plurimum insidiosus est, & fraudulentus. Atq; hinc etiam est, quòd cupiditatum incontinentes magis odimus, magisq; illis irascimur: quàm, qui iram aliquando tenere nequeunt.

Quarum

Quarum vero cupiditatum est ista incontinentia?

Cùm cupiditatum alia humana sint, vt quæ naturales sunt, & genere & magnitudine: alia immanes seu ferinæ: vt quibus expetimus res non suæ naturæ incundas: alia denique morbosæ, quemadmodum ex modo dictis videre licet: scire oportet, incontinentiam propriè humanis tantùm tribui. Siquidem circa illas versatur etiam intemperantia. Si autem ferinarum quoque cupiditatum incontinentia esset: tum is tribueretur etiam feris bestijs: vtpote quibus ferinæ cupiditates insunt: quas tamen, cùm ratione careant, incontinentes vocare non possumus.

Vtrum vero peius malum est: vitiúmne, an feritas?

Feritas quidem, horribilius malum est: vitium tamen, multò nocentius. Cùm enim feritas ratione careat: vitium eam adhuc habet. Nec enim eam admittit: sed tantùm corrumpit & hebetat, sibique arcessere cogit: eiusque auxilio hominibus maxima damna dat. Vt ergo animatum malum multò nocentius est eo, quod careat anima: multoque pernicioſior est iniustus homo, quàm vel ipsa iniustitia: ita quoque vitium ipsa feritate & nocentius est, & ea parte quæ peius.

CAP. VII.

Quot sunt hominum genera circa corporis voluptates & dolores versantia?

Circa Veneris & gulæ voluptates, ac dolores illis oppositos, nonnulli tales sunt: vt vincantur ijs: quos plerique

plerique superant: quos quidem in doloribus, molles: in voluptatibus, incontinentes dicimus. Alij verò, ita sunt affecti, vt quibus plerique succumbunt, illi superiores sint: quos, circa dolores patientes vocamus: circa voluptates verò, continentes. His autem accedunt alij quidam intermedij: quorum maxima pars est: qui, cùm ea, quibus plerique superiores sunt, vincere possint: ijs tamen, quibus alij vincuntur, & ipsi succumbunt.

Quot vero in vniuersum sunt genera eorum, qui circa dictas voluptates & dolores occupantur: & quomodo eos inter se distinguis?

Eorum alij, consultò agunt: vt, temperantes, intemperantes, & ἀναίσθητοι, de quibus suprà diximus. Alij verò, ex effectu: quo nimirum vehementissimo existente, alij succumbunt voluptatibus, vt, incontinentes; quibus opponitur continens: alij, dolore, ex absentis voluptatis cupiditate orto: quos, molles vocamus: ijsque tolerantem, seu patientem opponimus.

Molles quotuplices sunt?

Horum duo sunt genera: alterum quidem, delicatorum: qui nimirum paruis quibusdam, & ridiculis succumbunt doloribus: vt, qui inter ambulandum pallium tollere grauantur: ne tollendo sibi creent molestiam: alterum verò eorum, quos ioculares dicimus. Hos enim, cùm labores fugiant, & tantum congressus sectentur ocio destinatos: magis molles, quàm vt quidam putant temperantes vocare, ausim.

Quotuplices sunt incontinentes?

Duplices. Quidam enim ob hoc solum peccant: quod

quòd circa voluptates temerè & inconsultò versentur: ac inde, nil tale cogitantes, ab affectibus suis impelluntur ad turpia: quos temerarios, Græce ἀκρατεῖς nominamus. Quidam verò primùm sibi proponunt, velle à peccatis abstinere & honestè agere, postea verò improbis suis affectibus impulsi, voluptati succumbunt: quos infirmos, Græcè ἀσθενεῖς, nominant.

CAP. VIII.

Intemperantiáne, an incontinentia, peius malum est?

Etsi ab initio, disputandi causa, incontinentiam peiorem esse contendi: videtur tamen intemperantia multò deterior. Siquidem insanabilis est, & pœnitentiam omnem excludit. Cumq; incontinentia, tantùm per intervalla lacessat hominem: intemperantia assidùè premit, animumq; excruciat sine intermissione. Tum etiam, cùm inter corruptos mores vitia pessima sint: intemperantia vitium est, incontinentia verò, prauitas, à vitio diuersa. Nec enim habentem latet, vt vitium: neque coniunctum habet peccandi propositum.

Cur intemperantia non admittit pœnitentiam?

Quia pœnitentem oportet peccatum suum agnoscere: & persuasum habere, quod improbè egerit. Intemperans autem, peccatum non agnoscit: nec persuaderi potest, vt se peccasse credat. Morum namq; principia, quibus turpitudinis sua conuinci posset, per vitium suum iamdudum amisit. Itaq; nec peccati admonitus arguit, nec melius instituì se patitur.

Et incontinentibus verò, viri peiores sunt: infir-

mior

mine, an temerarij?

Infirmi, peiores sunt. Patiuntur enim se vinci ab effectu leuiori: nec peccant ex incogitantia, vt illi (quippe qui prius deliberent: & sibi caute agendum non ignorant) sed potius ex imbecillitate iudicij quod sibi etiam à leui perturbatione obtundi, corrumpiq; sinunt.

CAPIT.

Recténe veteres dixêre: continentem esse, qui in proposito perseueret: incontinentem verò, qui ab eo desciscat?

Si rectè intelligantur: & verba nimis generaliter sonantia, explicentur paulo distinctius: eorum opinio improbari non potest. Continens enim, per se quidem in vera sententia, & recto proposito permanet: in quolibet autem, ac inde etiam in falso, tãtum per accidens perseuerat. Eodemq; modo incontinens, per se veram tantum sententiam mutat: quamlibet autem, ac inde falsam quoq; per accidens deserit. Atq; hoc modo puto, veteres defendi posse: qui aliâs supra producta absurda, euitare non poterunt.

Quomodo igitur distinguis continentem à viro pertinace?

Continens, propositum suum tuetur tantum, contra affectus suos, & improbas cupiditates. Aliâs enim, cum rationes meliores audiuerit, moueri & flecti se patitur. Pertinax autem, in sua sententia perseuerat, contra rationem & consilia meliora. Vbi enim semel cupiditati se obstrinxerit, nullis amplius rationibus per-

persuaderi sibi patitur, vt mutet sententiam.

Quomodo differunt continens & incontinens?

Quemadmodum medius, & is, qui modum excedit. Incontinens enim sententiam mutat, quia corporis voluptatibus nimis est deditus: ideoq; excedere dicitur. Alius contra, mutat sententiam, quod voluptatem nimis negligit: quem deficere dicimus. Continens autem, medium tenet: cùm nec plus, quam par est, nec minus, voluptatibus tribuat. Itaq; nec amore eius, nec odio nimio, a proposito suo discedit.

Quomodo differunt temperans & continens?

Temperans, cupiditates habet paucas, moderatas, & rectæ rationi consentaneas. Continens autem, cupiditatibus flagrat improbis, pertinacibus, & importunis. Itaq; temperans, turpibus & iniustis rebus nec gaudet, nec afficitur: continens vero, licet ab eis abstineat, illis tamen affici & delectari videtur.

Num vero quivis ob voluptatem mutans sententiam, incontinens dicendus est?

Incontinens, propositum suum mutat, tantum propter voluptates turpes; a quibus ipse cum dedecore suo superatur. Multi autem sunt, qui id faciunt, propter voluptatem honestam, vt amorem veritatis, iustitiæ, æquitatis: quorum gratia mutat sententiam etiam vir prudens: quem tamen nemo intelligens, incontinentem dixerit.

CAP. V.

Num vero in virum prudentem non cadit incontinentia?

Est

Etsi non desunt, qui id fieri posse contendunt: certum tamen est, incontinentem simul prudentem esse non posse. Prudens enim, vir bonus est, nec solum ad res cognoscendas, iudicandasq; idoneus: verum etiam in ijs bene gerendis excellens. Incontinens autem, nec vir bonus est, propter prauas suas cupiditates: nec in rebus gerendis valet: cum præceps agatur in suis affectibus. Itaq; licet fortè solers dici possit: prudens tamen appellari non meretur.

Videbitur ergo incontinens, vir improbus: idque maximè, cum sponte peccet?

Sponte quidem peccat omnis incontinens: peccat enim, vt supra dixi, quodammodo sciens: attamen ob id, ipsum improbum & facinorosum non puto. Improbus enim consulto peccat: estq; in peccando subdolus & insidiosus: idcoq; iniustus: nec appetitum modo, verum & mentem, corruptam habet: adeo, vt putet, se bene agere. Incontinẽs autem rationem habet adhuc sanam & integram, quæ etiam peccata sua agnoscit: & quod peccat, non consulto fit: sed cupiditate & perturbatione animi: vbi etiam nec dolo vtitur, nec insidijs: sed candidè & apertè cuncta gerit.

Quænam incontinentia præ cæteris videtur insanabilis?

Ea, quam infirmitatem supra vocauimus, videtur minus sanabilis, quam temeritas: & quæ natura minus est, minus extirpari posse, quam ea, quam contraximus prauæ consuetudine. Quod enim consuetudo mutatu difficilis est: ob id solum fit, quod quasi in naturam degenerat: quæ videtur omnem prope mutationem

nem respuere.

CAP. XI.

Habitus morales intelligere me nunc puto: quid amplius mihi discendum restat?

Superest, vt disseramus de voluptate & dolore. Est enim Ethici, disputare de vi, qua homini bona & mala sunt. In horum vero numero, est etiam dolor & voluptas. Praterea, voluptas & dolor, moralium habitum, de quibus disserimus hactenus, obiecta sunt: quemadmodum secundo libro diximus. Ad eos ergo intelligendos, ipsa quoq; videntur explicanda. Inprimis autem de voluptate nobis disputandum est: quod cum summo bono, quod nobis discendum est, voluptatem coniunctam esse, plariq; Philosophi statuunt.

Audiui autem, esse quosdam, qui contrarium sentiant?

Nonnulli quidem reperti sunt: qui putabant, nullam voluptatem bonum esse, neq; per se, neq; per accidens. Bonum enim habere rationem finis. Voluptatem veronil aliud esse, quam sensibilem quandam generationem ad naturam: ideoq; a fine plane diuersam. Cumq; omne bonum artis opus sit: voluptatem nullius artis opus esse. Praterea, ipsam prudentiam, virtutem nimirum longe optimam, impedire. Et, quod maximum, eam a viro prudente negligi: a vecordante fugi: expeti autem tantum a stultis & imprudentibus, & maxime a pueris & brutis. Alij porro paulo honestius de ea sentientes, docuere, nonnullas bonas & expetendas esse: multas tamen interim malas & fugiendas

fugiendas. Multas enim turpes esse, probrosas, & noxias valetudini. Tum, aliqui contendere, si maximè voluptates omnes bona sint: fieri tamen non posse, vt summum bonum sit voluptas. Summum enim bonũ, finem esse: voluptatem verò, quiddam à fine diuersum. Esse enim ipsam quandam generationem, quæ ad finem ac perfectionem suam modò contendat.

CAP. XII.

Quæ tua est sententia de istis opinionibus?

Quò meliùs intelligas, quid de opinionibus istis, deq; hac tota materia sentiendum sit: scire primùm oportet: etsi omnis voluptas generatio quædam esset: non tamen effici, ipsam non bonum esse. Omnis enim generatio, omnisq; motio, aut absolute bona, aut alicui bona est. Quæ autem nec absolutè nec alicui bona & exoptabilis est, nisi fortè ad tempus: ea certè nec iucunda dici potest. Deinde, non solùm generationes, iucundæ sunt: quæ nimirum ad naturam, vel habitum deficientem, aut ægrotantem, sanandum & restituendum faciunt: vt edere & bibere: (hæ enim, cùm habeant coniunctum desiderium & dolorem: ac ob aliud oblectent, nimirum ob subsequentem restitutionem: tantùm per accidens iucundæ sunt) verùm multò magis iucundæ sunt functiones, quæ ex habitu, aut natura integra & perfecta, prodeunt: vt, sani corporis exercitia, honestæ actiones, contemplatio & similia. Quæ nec coniunctum dolorem habent: nec ob aliud oblectant: sed per se, suaq; natura iucunda sunt.

Num ergo primæ ac veteris opinionis argumenta reijcis?

Certè, dum voluptatem, sensibilem generationem esse contendunt: paucis multa falsa dicunt. Vt enim ex modo dictis patet: vera voluptas, nec generatio est, nec cum generatione coniuncta: sed functio potius, ex generato & perfecto proueniens. Nec verum est, functionem omnem à fine suo diuersam esse. Etsi enim, quæ generatio dicitur, à fine suo differt: cæteræ tamen, quæ ex natura aut habitu constituto proficiscuntur, finem suum in seipsis habent. Tum, falsa plane est voluptatis definitio: cum voluptas, potius functio naturæ perfectæ non impeditæ, quàm naturæ deficientis, sensibilis generatio dicenda sit.

Quid autem de secunda opinione sentis?

Quòd voluptates sanitati nocentes, malas esse putant: absurdum videtur. Si enim omnes eas, quæ quodammodo nocent, improbare oporteret: sequeretur inde, salubres etiam, & proinde voluptates universas, malas esse. Quòd enim insalubres valetudini nocent: id salubres incommodare nostris fortunis. Præterea, hinc efficeretur, malam esse ipsam cōtemplationem. Illa enim, quamuis per se optimum bonum sit: crebrior tamen atque prolixior, manifestum valetudini nocumentum affert.

Quid verò ad reliqua primæ opinionis argumenta respondes?

Primum, quod voluptatem prudentiæ impedire dicunt: verum est tantum de voluptatibus alienis.

Quæ

Quæ enim prudentiæ propriæ sunt: eam adeò non impediunt, vt etiam ipsam egregiè iuuent. Quòd autem putant, nullam voluptatem artis opus esse: omne autem bonum, ab arte profectum: vtrumq; falsum est. Multa enim bona reperiuntur, quæ nullius artis opus sunt: & vicissim quædam artes voluptatem publicè profitentur. Deniq; temperans voluptates non fugit: sed tantum earum excessus. Prudens verò, eas tantum negligit, quibus coniunctus est aliquis dolor: quas tantum per accidens delectare, modò dixi. Et has pueri & bruta etiam solas sectantur: cum veras nec expetant, nec etiam intelligant.

CAP. XIII.

Num ergo voluptatem bonam esse putas?

Quidni? Quod enim rei malæ ac fugiendæ, quatenus mala est, opponitur: id necessariò bonum est. Voluptas autem dolori opponitur: quem malum esse omnes agnoscimus.

Num verò putas summum bonum voluptatem esse?

Etsi in voluptate summum bonum non colloco, (quemadmodum etiam deinceps auditurus es) in summo tamen bono voluptatem esse, ac ipsam summi boni rationem habere, me probaturum spero. Primum enim, omnis functio, impedimento carens, voluptas quædam est: vt ex voluptatis definitione patet. Summum verò bonum, talis functio esse videtur. Est enim functio, profecta ex habitu optimo, & præstantissima virtute: estq; bonum, omnibus numeris absolutũ ac perfectum: & vt impedimentum omne amoueretur,

superius

superius externa bona illi tribuimus. Praterea in consensere hactenus plerique omnes Philosophi, quòd vita beata iucunda sit: ac felicitatem cum voluptate vt plurimum coniunxêre. Adde, quòd cuncta animalia, tam bruta, quam ratione prædita, voluptatem sectantur: id quod nunquam fieret, nisi haberet summi boni rationem. Tum, si in summo bono voluptas nulla esset: felix certè sine voluptate viueret: eademq; de causa, viueret in dolore ac molestia: nec viri boni vita iucundior esset, quàm cuiuslibet flagitiosi hominis. Quæ cùm absurda sint: non debuit summum bonum voluptatem esse: ac bonum longè iucundissimum.

CAP. XIII.

Quod de communi animalium consensu scribis, nil probare videtur. Diuersas enim sectantur voluptates) & eas solùm, quas supra non veras voluptates nominaueras?

Quòd non veras sectantur: causa est, quod veram ignorant. Diuersas autem expetunt, propter diuersas suas naturas & habitum. Quod enim cuique est vel secundum naturam, vel habitum suum: id illi iucundum est. Interim verè nihilominus verum ac firmum manet, ea vniuersa sectari voluptatem. Et, si rem penitùs consideremus: videntur non diuersa sectari: sed per diuersa oblectamenta, vnum quendam petere, quam ipsamet ignorant. Videtur enim illis diuinum quiddam inesse, quod illa occulto quodam stimulo ad summum bonum expetendum impellit.

GAR-

CAP. XIIII.

Num verò etiam corporis voluptates bonas esse putas?

Necessarias quidem voluptates corporis (vt quæ alimenti, aut sobolis causa expetuntur) bona sunt & expetenda. Si enim corporis dolor, malus & fugiendus est: certè corporis voluptates, bona & prosequendæ sunt. Cùm autem corporis bona vniuersa, talia sint, vt eorum nimium studium, malum sit, & fugiendum: fit, vt etiam talium voluptatum excessus, id est, voluptates superfluæ, malæ & fuginda sint.

Cur ergo vulgus illas adeò studiosè prosequitur?

Primùm, quia medentur corporis doloribus: quibus homines vexari solent. Cùm enim curationes, contrarijs fieri debeant: doloribus autem corporis, eiusdem voluptates, & ingentibus quidem doloribus, voluptatum excessus, sint contrarij: videntur per ipsas dolores expelli, aut certè eorum sensus obtundi posse. Deinde etiam, ad has confugiunt, quia veras & sinceras voluptates, de quibus suprà dixi, ignorant. Cuius amplum argumentum est: quòd famem & sitim de industria sæpe accersunt: modo vt vinum & cibus illis suauis, & iucundus sit.

Videntur ergo & hæ voluptates esse bonæ?

Imò ex hoc ipso patet, eas per se, bonas dici non posse. Sunt enim aut corruptæ & præuæ naturæ vitiositates, & hoc nomine reprehendendæ: aut certè

naturæ

naturæ deficientis medicinæ: quas tantum per accidens bonas esse, suprà diximus.

Num verò illas sectari non licet?

Si noxiæ sunt, ac damnosæ, omnino prohibendæ sunt. Sin autē innoxiæ vulgo indulgendas ac permittendas puto, propter perpetuas molestias, quas non solum ex manifestis laboribus ac doloribus, verum etiam ex latentibus illis, quibus omnes naturaliter premimur, sensuum functionibus, corporis incremento in iuuentute, & bilis punctionibus, perferre & pati cogitur.

Quæ igitur veræ voluptates sunt?

Quæ percipiuntur, non ex rebus per accidens iucundis: vt quæ ad naturam deficientem restituendam aut dolores mitigandos faciunt: sed ex ijs, quæ per se iucundæ sunt: vt, quæ ex natura iam integra & perfecta prodeunt. Ea enim, nec dolorem coniunctum habent, nec excessum aliquem turpem admittunt.

Quî fit, quod non idem semper iucundum est: sed adeò delectat varietas?

Primum, quia natura nostra non simplex est: sed composita ex diuersis. Quo fit, vt quod alteri parti iucundum est, alteri molestum euadat. Deinde, quia natura nostra corrupta est, & improba. Itaq; vt improbus, natura mutabilis est: ita natura nostra, cum improba sit, perpetuas voluptatum commutationes desiderat.

Liber

Liber octauus.

CAP. I.

Num etiam doctrina de amicitia ad Ethicam pertinet?

VIdetur certè ad eam pertinere, non solum, quia ad vitam tuendam est necessaria: verum etiam, quia cum virtute coniuncta est: & rebus laudabilibus & honestis communicatur. Nam homines amicorum studiosos laudamus: & vicissim, à pluribus amicis coli, pulchrum ducimus: & eosdem denique & amicos & viros bonos nominare consuemimus.

Cur videtur ad vitam tuendam necessaria?

Primum quidem, quia videmur ea non posse vlla vel fortuna, vel ætate carere cum & in prosperis & aduersis rebus: pariter & in iuuentute, & ætate virili, & senectute, amicos requiramus. Deinde, quod cum bene beateq; viturum, oporteat secundum naturam viuere: nil in rebus humanis sit adeò secundum naturam, quàm amicitia. Id, quod non solum in brutis cernimus: verum inprimis, in hominibus. Tum etiam, quia bonis principes, quorum fidei, salus Reipublicæ commissa est, maiori curæ tuentur amicitiam ciuium, quam vel ipsam iustitiam. Nec id sine causa. Videtur enim ea, non modo ad Rempublicam tuendam, iustitiæ præstare, verum etiam id, quod maximè propriè ius dicitur, ad amicitiam quam proximè accedere.

Quid

Empedocles quidem, & plerique alij putarunt eam non posse nisi à similibus contrahi: quibus tamen alij contradixere: arbitrantes, nusquam maiores esse & crebriores simultates. Ex dissimilibus autem & contrarijs, amicitiã conflari, Euripides & Heraclitus, etiam Physicis argumentis probare conati sunt. Dixerunt enim, contraria se mutuo expetere: & illa quoque plurimum prodesse sibi mutuo: & maxime concinnas compositiones fieri ex differentibus: & cuncta denique ex discordia nasci solere. Præter hos autem, aliqui dixerunt, amicitiam contrahi posse & coli, tantum à viris bonis. Alij verò, amicitiæ vnum tantum esse genus: siquidem magis ac minus recipiat: parum cogitantes, etiam res specie differentes, magis minusve recipere. De quibus tamen singulis, quid sentiendum sit, & quid in illis probari aut reprehendi debeat, suo loco audiemus.

CAP. II.

Circa quid versatur amicitia?

Quandoquidem amamus non rem quamlibet, sed eam tantum, quæ amabilis est: videtur amicitia versari tantum circa ipsum amabile, Græcè τὸ φιλητὸν dictum. Est autem omne id, quod vel bonum est, vel iucundum, vel vtile. Voco autem hîc bonum & iucundum, non solum quod absolutè & simpliciter, verum etiam, quod alicui solum tale est. Absolutè enim bonum & iucundum, est etiam absolutè amabile: alicui autem iucundum & bonum, amabile est tantum alicui: Nec refert, sive revera tale sit,

sive

vel bonum vel iucundum, id etiam [illegible]
cernimus.

Quid est amicitia?

Est mutuus quidam amor, seu beneuolentia: quæ vel virtutis, vel voluptatis, vel commodi causa suscipitur: mutuisq́ officijs declaratur & colitur. Intelligo autem hic amorem eum potissimum: quo alicui non propter nos, sed propter ipsum, bene volumus: quem etiam mutuum esse, ac vtrinque officijs declarari, ipsa amicitiæ natura postulat.

CAP. III.

Quot sunt amicitiæ species?

Quandoquidem tres sunt amabilium species: bonum siue honestum, iucundum, & vtile: horum verò nullum est, cuius causa non possit exerceri mutua beneuolentia, eaq́ officijs mutuis declarari: fit, vt totidem sint species amicitiæ: quarum aliam honestam, aliam iucũdam, aliam vtilem appellamus. Sunt autem hæ species non vniuocæ, sed æquiuocæ. Etsi enim amicitia nomen, illis commune est: non tamen ita communis est amicitiæ definitio. Propriè enim & per se tantùm honestæ competit: vt in qua amamus amicum, tantùm propter ipsum: hoc est, ob id solum, quod vir bonus est. Vtilis verò & iucundæ, sunt amicitiæ per accidens: & quòd ita vocantur, fit tantùm propter honestæ amicitiæ quandam similitudinem. Amamus enim in illis amicum, non per se vel propter ipsum: sed propter nos, hoc est, quia ex illo percipimus vel voluptatem, vel commodum aliquod. Et

 hec,

hæc, cùm in illo defecerint, amor quoque desinit, & dissoluitur amicitia.

A quibus potissimùm, & quomodo colitur amicitia vtilis?

Hanc potissimùm senes colunt, & ex iuuenibus ij, qui quæstui studet. Colunt autem eam vt plurimùm sine conuictu. Possunt enim à se mutuò commoda sua sine illo consequi. Cumq; ad conuictum requiratur, vt quis alteri iucundus sit: illi propter instantem necessitatem, sibi mutuò iucundi non sunt, nisi quatenus alter ab altero lucrum expectat.

A quibus, & quomodo colitur amicitia iucunda?

Hæc vt plurimùm colitur à iuuenibus. Cùm enim non ratione, sed affectu viuant: fit, vt nec, quod honestum, nec quod profuturum sit, considerent: sed id solum, quod in præsentia iucundum est. Sunt autem in amicitijs suis inconstantes: & vt celeriter contrahunt amicitias: ita quoque citò eas dissoluunt: idq; sæpe eodem die. Sunt præterea ad Venerem & amores admodum proclines. Affectu enim viuunt, & student voluptatibus: quibus duobus, res amatoria maximè constat. Et, vt senes amicitijs suis conuictum negligunt: ita hi amicitiam nullam esse putant, nisi conuersentur. Itaq; totos dies, imò & multam vsq; noctem simul viuere cupiunt.

Cur autem honestam tantùm amicitiam perfectam esse, & propriè hoc nomen promereri, putas?

Primùm, quia colitur à viris bonis: qui, vt per se boni sunt: ita quoque per se sibi mutuò bene volunt, demptis & voluptatibus & commodis. Deinde, quia

maximè

maximè stabilis est. Virtutis enim boni, quamdiu boni permanserint: tam diu etiam constabit illorum amicitia. Cumq; virtute sint prædati: fit, vt habeant sequicquid est amabile. Virtus enim & honestas facit, & iucundos, & amicos vtiles: & hæc quidem singula excellenter. Denique, vt omne perfectum rarum est: ita & hæc amicitia. Rara autem est, cum, quantum à bonis colitur, qui rari sunt: tum, quod eam non recipiunt, nisi probe explorati, & probauit: id quod temporis moram postulat.

CAP. IIII.

Cùm cæteræ species, ideò tantùm dicãtur amicitiæ, quòd honestæ similes aliquo modo sint: scire cupe-rem, in quibusnam cum illa conueniant?

Primùm quidem, in eo conueniunt, quòd, vt amicitia honesta, & vtilitatem præstat, & voluptatem: ita earum altera, vtilis, altera, iucunda est. Deinde, vt honesta, firma & constans est: ita hæc amicitia, quodammodo stabiles sunt. Licet enim per se inconstantes sint, & momentaneæ: amor tamen in illis cõseruari quodammodo & stabiliri potest. Confirmatur autem primùm, cùm officia vtrinque paria fuerint: eaq; deprompta ex eodem rerum genere: hoc est, cùm voluptas voluptate comprehensa habitur: & commoda commodis, idq; pari mensura. Deinde, cùm tales amici, vel iisdem fuerint ingeniis prediti, vel moribus suis mutuò assuefecerint: cosq; amare cœperint. Sic enim amicitia, quamuis non honesta, ad tempus diuturna potest esse.

In quibus verò ab ea differunt?

Vtilem quidem, & iucundam, constrahunt & improbi inter se, & bonus cum improbis, & cum virisque; quos neutros vocamus. Honestam autem, constrahunt & colunt inter se tantùm viri boni. Praterea, in utili & iucunda, locus est suspicionibus, calumnijs, iniurijs: à quibus honesta amicitia tuta est. In eam enim recipiuntur tantum explorata & perspecta fidei homines, inter quos talia locum non habent. Insuper, in dictis amicitijs, voluptas cum vtilitate rarò coniungitur. Paucos enim tales inuenias, qui vtiles pariter & iucundi sint. In honesta verò, & voluptas inest, & vtilitas: cum honestus amicus nobis tam iucundus, quàm vtilis, esse possit. Tum, vt suprà dixi, amicitia honesta cultores, simpliciter amici sunt, & per se: quemadmodum etiam per se viri boni sunt. Qui autem cateras colunt, amici sunt per accidens, & ob aliud: nimirum, vel voluptatis, vel commodi sui gratia.

CAP. V.

In amicitia honesta colenda, quot hominum genera reperiuntur?

Tria potissimum. Quidam enim actu, & reipsa amici sunt: quidam, tantum habitu: quidam, nec actu, nec habitu. Et actu quidem amicos voco, qui non modo sibi mutuò bene volunt: verum etiam mutuis officijs, benevolentiam suam declarant. Habitu verò, qui non quidem mutuis vtuntur officijs: ita tamen affecti sunt, vt, oblata bene merendi occasione, id cupidè videantur facturi. Denique, nec actu nec habitu amici appellantur, qui vel aliate senes sunt, vel austeri-

sterioribus praediti moribus: vel etiam locorum in-
ternallo diutius disiuncti. Ad amicitiam enim colen-
dam, conuictu opus est: cum nil tam proprium sit a-
micitiae, quam conuersatio: qui vero locis disiuncti
sunt, conuersari planè nequeunt. Tum, senes & au-
steri, ad conuictum inepti sunt, propter insitam mo-
rositatem. Quare, licet interdum nobis satis impigre
succurrant: videntur tamen beneuoli magis quam
amici appellari posse.

Num amor seu beneuolentia, non idem
est, quod amicitia?

Amor videtur magis esse affectus, quàm habi-
tus: vt qui confertur etiam in res inanimatas. Ami-
citia vero, magis habitus est. Consistit enim in re-
damando: & in ea amatur amicus, non propter nos,
sed per se: quorum vtrumque consulto fit, ac propte-
rea habitum postulat.

CAP. VI.

Fieri ne potest, vt quis cum pluribus colat
amicitiam?

Honestam quidem multi simul colere nequeunt.
Ad eam enim colendam requiritur maximus amor:
sed multos simul amare maximo prosequi, non pos-
sumus. Honestos praeterea amicos, sibi mutuo place-
re oportet. Sed nec multis vnus, nec vni placere
multi possunt. Oporteret enim illos omnes, viros bo-
nos esse: ac iisdem ingenijs praeditos. Tum, in hanc a-
micitiam recipiuntur tantum, quos probe explora-
uimus. Multos vero recte explorare, est impossibi-
le. Nam illa res, tempus postulat, & diuturnum
conuictum:

conuictum: qui certè cum pluribus suscipi non potest.

Non verò in vtili aut iucunda plures colere possumus?

Videtur id posse fieri. Vtilitatis enim aut voluptatis nomine, pluribus placere, pluribusq; vicissim delectari, non est difficile. Nec etiam ita magni laboris, vtroque nomine multos explorare: cum & voluptates & commoda quisque (modo sit idoneus) breui tempore ac citò præstare nobis possit.

Quales autem quisque sibi amicos quærit?

Cerdones quidem, & qui inopia propulsanda, ac rebus ad vitam necessarijs parandis student: præcæteris sibi amicos vtiles deligunt: & propterea amicitia illorum sordidior est. Diuites autem & beati, magis iucundos desiderant. Quærunt enim cum quibus conuersentur, ac tempus fallant. Cum iucundis autem, nemo conuersari cupit: præsertim, quem non cogit necessitas. Porrò, qui potestate sunt præditi, vtrisque vtuntur: licèt illis diuisis. Alijs enim vtuntur ad voluptatem: alijs, ad vtilitatem. Et id quidem facere coguntur. Quærunt enim amicos, non qui honestè oblectent: sed scurras & moriones: nec etiam vtiles, qui ad honesta prosint: sed, qui simpliciter parati sint ad exequenda iussa. Cumq; nec hi, iucundi sint: nec illi, vtiles: necesse est, vt eorum alios ad voluptatem conciliandam, alios ad commoda sua promouenda, quærant.

Atqui,

Atqui, si virtus bonos sibi conciliarent: haberent, qui simul & iucundi & vtiles esse possent?

Cum talibus verò, amicitiam illi rarò contrahũt. Oportet enim amicos æquales esse, vel proportione, vel numero. Itaque & hos inter se quodammodo æquari: vt, si maximè opibus pares non sint: attamen, quantum illi potentia & opibus excellunt, tantum vir bonus illos virtute superet, ac sapientia: & illi hoc in ipso agnoscant. Hoc autem rarò fit: & pauci hoc modo virtute præstant. Itaq; raro etiam potentibus, cum viris bonis intercedit amicitia.

CAP. VII.

Num alio quoque modo diuiditur amicitia?

Si amici conditionem ac dignitatem spectes: amicitia alia erit inter amicos, dignitate ac amabilibus bonis æquales: vt, qui sibi mutuò pariter vel iucundi, vel vtiles, vel honesti sunt. Alia verò inter eos, quorum aliter dignitate & bonis antecellit: qualis est inter principem & subditos, patrem & liberos maritũ & vxorem. Quorum singulæ species, cum amorum causis, tum virtutibus, tum etiam officijs amicitiæ, non solum à se inuicem, verùm pro amicorum differentijs, à seipsis quoque, distingui possunt.

Quomodo autem possunt inter se amicitiam colere, qui inæquales sunt?

Etsi dignitate & officijs æquales non sunt: possunt tamen æquari proportione, vt, quò quisque, vel vtilior, vel iucundior, vel virtute præstantior fuerit; eo magis quoque ametur & colatur: minùs verò teneatur redamare. Hoc enim modo, & æquales fieri, & amicitia inter ipsos conseruari poterit.

Vtra perfectior est & constantior: eane quæ inter dignitate pares, an quæ inter proportione æquales est?

Quæ contrahitur inter eos, qui dignitate pares sunt, perfectior est, & constantior. Habet enim ista æqualitas, in amicitia locum potiorem. Itaque videmus, si maior inter aliquos distantia fuerit, maiorq; alicuius excellentia: amicitias non modo non conseruari: sed ne contrahi quidem posse. Siquidem nec Dij cum mortalibus, nec Reges cum infimæ fæcis hominibus, nec cum optimis viris, qui pessimi sunt, amicitiam contrahunt.

Cùm ergo amicus maxima bona consecutus, amicus ampliùs esse non possit: num illi tanta exoptare teneor?

Etsi amico plurima, & quidem magna bona exoptanda, & etiam tribuenda sunt: non tamen sunt exoptanda maxima. Est enim antea dictum, quod amicum amemus ipsius gratia: hoc est, quia talis aut talis sit: verbi gratia, prudens senator, commodus vicinus, bonus ciuis, & in summa, vir bonus. Si autē bona maxima consequeretur; veluti, si Rex fieret: aut exuta mortalitate, viueret cum Dijs immortalibus: cessaret esse is, quem amauissemus, & quo cum amicitiam hactenus coluissemus. Præterea, si amico bona maxima exoptanda essent: eodem iure illi optāda essent bona omnia. Vt autem amicitia inter nos coli possit: etiam nobis aliqua reseruata cupimus, & quidem optima: veluti, sapientiam, virtutem, prudentiam: quæ, summa & præstantissima esse nosti.

CAP.

CAP. VIII.

In cõne, quòd amas, an quòd amaris, vis amicitiæ magis est posita?

In eo, quòd amo. Id enim patet in ea amicitia, quæ arctissima est, matris nimirum cum filio. Mater enim, cùm filium amare magnopere gaudeat: sæpe tamen redamari negligit; modò suum erga ipsum amorem possit exercere, filijq; futura incommoda auertere. Videmus præterea, in amicitia laudari, non qui amantur maximè: sed qui ardentissimè amant. Ex quo manifestum est, amicitiæ munus magis esse, amare, quàm amari: vimq; eius non tam in hoc, quàm in illo, esse positam.

Cur ergo vulgus amari mauult?

Quia putat, hoc sibi futurum honori: quem ipse pluris facit, & amori præstare putat. Ideoq; tantopere delectatur adulatoribus: quippe qui suos amicos honorando colunt. In eo autem vulgus amoris præstantiam manifestè nescit. Amor enim est res per se exoptabilis: cùm honor expetatur tantùm ob aliud. Honorari enim gaudemus, aut, vt inde confirmemus propria virtutis conscientiam: vt, cùm honoramur à viris bonis: aut propter spem accipiendi aliquando beneficij: vt, cùm à potentibus, aut opulentis nos honorari cernimus.

Quomodo autem ea, quæ inter inæquales est, amicitia, stabilis esse potest?

Si mutuus amor instituatur secundum proportionem: vt, si, quò quisq; dignior est, eò magis ipsum amet, eoq; pluribus colas obsequijs. Et sic inprimis cõ-

stans erit amicitia bonorum. Cùm enim illi per se constantes sint: erunt etiam constantes in colenda mutua benevolentia. Cumq; plerag; tales amicitiæ solmantur: cùm superior improba & iniusta, vel extorserit, vel ab altero postularit: boni non modò peccata nulla admittent, aut etiam ab amicis admitti cupient: verùm etiam illa diligenter prohibebunt. Qui vero vtilem aut iucundam colunt: etsi improba agant: eo q; nomine sit inconstantior illorum amicitia: quamdiu tamen vel voluptates, vel commoda consequi a se inuicem poterunt, amicitiam inter se colent.

Num vt Euripides putauit amicitia ex contrarijs conflari potest?

Videtur certè ea, quæ vtilis dicitur, ex contrarijs constare: veluti, quam diues cum paupere, doctus cum indocto contrahit. Similiter & quæ contrahitur ob voluptatem: vt cùm deformis formosam amat: aut formosus eam, quæ deformis est. Verùm tamen, amicitia verò, quæ honesta dicitur, ex contrarijs non conflatur. Et quòd Euripides dicit, contraria se mutuò expetere: per accidens fit, & ob aliud. Petunt enim illa non se mutuò: sed vtrumq; ex alterius contemperatione, suam mediocritatem, seu temperamentum: in quo salus eius est posita. Sed hæc ad Physicos pertinent.

CAP. IX.

Quò facilius intelligam inæqualium amicitiarum explicationem: dic mihi, quod nam est subiectum amicitiæ?

Societas. In ea enim consistit ipsum quoq; ius. Amicitia

micitiæ verò & iuri, idem esse subiectum, vel hinc patet: quòd simul mutantur, augentur, minuuntur. Præterea, hinc fieri putor quòd simul nauigantes, iter simul facientes, commilitones, & quauis alia societate iunctos, amicos appellamus. Inest autem societatibus amicitia tantùm: quatenus in illis est rerum communio. Vnde & prouerbium ortum est: Amicorum bona, communia.

Nunquid eadem est in singulis societatibus rerum communio?

Non. Quibusdam enim cuncta communia sunt, vt fratribus & sodalibus: quibusdam aliqua tantùm: & horum alijs plura, alijs pauciora. In singulis autem societatibus, tam late semper patet amicitia: quàm late patet ipsa communio. Nam & ius, & ipsa quoq; iniuria, eo vsq; pertinent. Et propterea grauius semper est, socium defraudare, quàm ciuem: fratrem deserere, quàm alienum: & patrem pulsare, quàm quemuis alium.

Ad quam verò illæ societates potissimùm referuntur?

Ad societatem ciuilem, cuius illæ quasi partes seu membra sunt. Cum enim earum singulis, aut Diuini Numinis cultus, aut voluptas, aut commodum aliquod sit propositum: ciuilis societas spectat hæc vniuersa pariter. Nec solum certam aliquam, vel voluptatem, vel vtilitatem procurat: sed omnis generis & oblectamenta & commoda, eaq; ad omnem vitam pertinentia: tum anniuersaria & solennia sacra: quorum in templis publicè ad id extructis, omnes pietatis studiosi

studiosi possunt fieri participes.

CAP. X.

Quas species habet ciuilis societas?

Sanæ quidem & incorruptæ sunt, Regnum, Aristocratia & Timocratia. Et Regnum quidem est, in quo Respub. pendet à nutu vnius, qui Rex dicitur. Aristocratia seu Optimatum principatus, in quo primas tenent, qui cæteris consilio & virtute præstãt. Timocratia verò, quæ ex censu potestas dicitur, vbi tenuioris fortunæ ciues ditioribus obtemperant.

Num vero hæ aliquando corrumpi possunt?

Certè, si non rectè administrantur: in vitiosas degenerant. Regnum enim Tyrannis euadit, in quæ vnius dominio tota Respub. premitur. Aristocratia transit in Oligarchiam: id est, paucorum potentiam, vt quæ pauci quidam improbi, rerum potiuntur. Tum quæ Timocratia dicitur, in Democratiam degenerat. In qua summi momenti negocia, populi arbitrio suscipi conficiq́ solent.

Quomodo quæso Rebuspub. accidit ista corruptio?

Tyrannis quidem inuehitur, cùm is, qui dominatur, communi salute neglecta, suas tantùm opes ac dignitatem respicit. Oligarchia verò, cùm in præmijs & pœnis non habetur respectus meritorum: & qui rerum potiuntur, bona publica conuertunt in priuatos vsus: item dignitates & officia iisdem semper conferunt: idq́ inprimis agunt, vt ipsi ditescant. Deniq́ Democratia, id est, popularis status, efficitur: cùm ad Rempub. accessuris, minor census mensura præscribitur.

bitur. Ita enim fit, vt quibuslibet parent aditus ad Rempublicam: ac ita rerum omnium potestas ad populum transeat.

Quas species habet societas domestica?

Species eius, ciuilibus modo dictis respondent. Prima enim & arctissima est societas patris cum filijs, quæ Regni speciem præbet. Cumq; pater in liberos durior fuerit: degenerat in Tyrannidem: quemadmodum etiam tyrannica est societas, heri cum seruo. Honesta quidem hæc: illa vero, reprehendenda. Secunda, est mariti & vxoris, quæ Aristocratia quædam est: cumq; corrupta fuerit, Oligarchiam imitatur: vt, cùm vel vxor dominatur propter amplitudinem dotis: vel maritus omnium potestatem sibi soli arrogat. Tertia, fratrum est: qui, si æquales fuerint, Timocratiam efficiunt. Ac si vel domino caruerint, vel illum minùs cordatum habuerint: Democratiam constituunt.

CAP. XI.

Qualis igitur amicitia intercedit Regi cum subditis, & qualis patri cum filijs?

Hæ amicitiæ positæ sunt in excellentia beneficiorum. Rex, n. si subditorum suorum curam gerit, confert in illos beneficia maxima. Efficit enim virtute sua, vt bene beateq; viuant. Pater vero filijs etiam vitam largitur: ac disciplinam & alimenta suppeditat. Quæ cùm longè maxima sint: par est, vt à subditis filijsue suis vicissim colantur: idq; tanto magis, quanto maiora hæc cunctis alijs, quantoq; præstanti-

ora

ora sunt: nec amentur tantùm: verùm etiam bonis ipsis & obsequium præstetur.

Qualis amicitia colitur in Aristocratia & coniugio?

Hæ amicitiæ, æstimantur virtute: quæ, quanto maior in aliquo est: tantò pluribus ille tantoq; maioribus obsequijs officijsq; colitur: & ita quisq; consequitur, quo dignus est.

Qualis est in Timocratia, & inter fratres, amicitia?

Fratrum amicitia, refert eam, quæ à sodalibus colitur. Cùm enim pares sint, & æquales ætate: vt plurimum etiam ijsdem studijs dediti sunt, ijsdemq; præditi moribus. Talis vero amicitia, colitur etiam in Timocratia. Nam & ibi ciues, pares, & inter se boni & æquanimes, esse cupiunt: & propterea pariter ac certis inter se vicibus imperant.

Qualis est amicitia in societatibus corruptis?

Quantum in quauis societate iuris est: tantum est & amicitiæ: at in corruptis ferè nihil iuris est, aut sanè perparum. Etsi enim in Democratia, in qua ciuibus multa sunt communia, iuri locus aliquis est: in cæteris tamen admodum parum valet, & planè nihil in Tyrannide. Tyrannus enim cum subdito, vt nihil commune, ita nec ius aliquod habet. Eademq; de causa, nec hero intercedit amicitia cum seruo (quatenus quidem ille seruus est) nec enim communio nec ius aliquod intercedit: sed, si quod est, naturale illud est: quo vniuersi, quatenus homines sumus, nobis mutuo sumus deuincti: & aliqua inter nos communicamus.

CAP. XII.

Num

Nam ergo in omnibus amicitijs communio requiritur?

Nulla certè est, in qua non quædam communicentur. Et in alijs quidem, communio illa manifesta est: quæ nimirum consensu quodam & pacto constat: vt in amicitijs ciuium, tribulium, mercatorum. In alijs verò, obscura & latens: vt in amicitijs cognatorum, sodalium, affinium, & in summa domesticorum seu propinquorum: quæ scilicet magis natura, quàm pacto constat.

Quotuplices sunt amicitiæ domesticæ?

Duplices. Aliæ enim, cognatorum sunt, aliæ affinium. Et ambarum tot species, quot & consanguinitatis & affinitatis gradus. Vt autem affinium amicitiæ, ad coniugalem referuntur: ita amicitiæ cognatorum, ad paternam. Ab ea enim illæ pendent: & ex ea quoq; inter se distinguuntur: & quò propinquior illi qualibet est: eò arctior quoq; est eoq; maior in ea, rerum communio.

Quam ergo causam habet amicitia paterna?

Ea pendet à φιλαυτίᾳ, hoc est, ab amore sui ipsius. Amant enim parentes suos filios, tanquam aliquid sui: & vicissim filij parentes, tanquam ex illis prognati. Etsi verò, quantò maiora sunt parentum beneficia: tantò maiorem oporteret esse filiorum amorem: parentes tamen liberos suos semper magis amant, idq; non sine causa. Pater enim certior est, hunc esse filium, quàm filius, ipsum patrem esse: estq; coniunctior filio, quàm illi vicissim filius: & illum quoq; diutiùs amauit. Ex quibus sanè necesse est, patris amorem maiorem esse, quàm filij.

Quæ

Quæ sunt causæ amicitiæ fratrum?

Præcipua eius causa, est amicitia paterna, unde dicta. Est enim illis communis parens: cum quo, cum singuli quasi idem sint: fit, vt etiam inter se quodam modo vniantur. Huic autem accedit, quod ad conciliandos animos multum potest, communis educatio, ætas æqualis, & conuictus assiduus: quibus etiam sodales, nullo sanguine iunctos, ad mutuum amorem inuitari cernimus.

Quibus officijs colitur paterna amicitia?

In ea communicantur res longè maxima. Filij enim à parentibus vitam accipiunt: ac ab ijs nutriuntur: & instituuntur ad vitam bene beateq; tuendam. Quæ cum summa sint: hi vicissim ab ipsis non amantur solum: verum etiam vt Dij coluntur & suspiciuntur (vt paulo ante dixi) ideoq; ab illis accipiunt, quod inter externa habetur bonum maximum, honorem. Porro, amicitiæ huic non modo honestas inest, verum & vtilitas & voluptas: & hæc singula, tanto magis, quanto maior inter eos est, quam inter cæteros, vita communitas.

Quibus rebus colitur amicitia fratrum?

His præstantur omnia, quæ sodalibus: idq; si commodis fuerint præditi moribus, tanto magis, quanto propinquiores, quantoq; sibi inuicem chariores, quanto etiam moribus similiores sunt: quippe qui ex iisdem nati, simul educati & instituti sunt: seq; mutuo à teneris annis explorarunt.

Quæ causæ sunt amicitiæ coniugalis, & quibus officijs

[illegible]

[illegible] ipsa [illegible]

[illegible] & [illegible] causa est, ipsa natura [illegible]

[illegible] homo ad [illegible] [illegible]

ad civilem [illegible] & [illegible] prior est,

[illegible] & [illegible] propagatio, quae [illegible]

[illegible] spectatur, [illegible] [illegible]

maior vita commoditas, & [illegible] necessariarum [illegible]

[illegible] acquisitio. Nupti enim [illegible] [illegible]

communicant: verum etiam mutuas [illegible] operas

ad vitam bene [illegible], & alter alteri pro facultate

sua inseruit: quo ipsi bene sit. Cui accedunt iam cha-

ri liberi, firmissimum huius amicitiae vinculum. Ut e-

nim fratres coniungit idem parens: ita coniuges co-

munis proles copulat. Itaque in hac amicitia comme-

tur, quicquid est amabile. Nam & voluptas inest, &

utilitas: imo & honestas, si boni fuerint. Sunt enim

utriq; suae virtutes, quibus alter alterum colere &

oblectare potest.

CAP. XIII.

Quomodo iam singuli amici colendi sunt?

Quemadmodum non idem ius inter omnes est: ita

nec idem modus colendae amicitiae, nimisq; operosum

foret, singula in specie persequi. In genere autem, o-

pera danda est, ut suum cuique tribuatur: & quem-

admodum prius dictum est, paribus quidem paria

praestentur officia: praestantiores autem obsequijs co-

lantur: quae ipsorum beneficijs, quoad fieri potest, pro-

portione respondeant.

Nunquid inter amicos, aliquando crimina-

tiones oriuntur? [illegible]

Inter honestos quidem, criminationes nulla sunt. Illi enim sibi mutuò bene volunt: ac inter se contendunt de sola beneficentia: quæ qui vincit, habet quod cupiebat: qui verò vincitur, magnas debet amico gratias. Qui autem ob voluptatem colunt amicitiam: ij aut consequuntur eam à se inuicem: vbi, quod conquerantur, non habent: aut non consequuntur: ob quam causam possint vtrinq; discedere, & soluere amicitiam. Criminationes ergo & querelæ sunt inter eos tantùm, qui amicitiam colunt propter vtilitatem. In ea enim non infrequenter fit, vt amicorum alter plura desideret, quàm alter præstare vel possit, vel velit. Ex quo necesse est, vt alter petita neget officia: alter verò se indignè negligi conqueratur.

Quando & quomodo potissimùm istæ querelæ oriuntur.

Cùm vtilis amicitia species inter se confunduntur: & in alia quidem præstatur officium, aut munus datur: eius verò post, ex alia compensatio petitur. Cùm enim duæ sint vtilis amicitia species: altera quidem, legitima dicta: in qua res communicantur annexa conditione remunerationis: altera verò moralis, qua communicantur sine conditione, & quasi ex beneuolentia: inueniuntur iam, qui, cùm verbo quidem donarint, quasi ex singulari beneuolentia gratificantes: reuera tamen expectant legitimam compensationem: quasi non ex morali amicitia dono dederint. Vnde iam necesse est, si alter vel paulò parcius compensauerit, querelas & criminationes oriri.

Quomodo hisce querelis occurrendum est?

Ab initio quidem videndum, quis ille sit, qui munus aut operam suam offert, & quo animo id faciat: vt ea conditione oblatum, aut accipias, aut recuses. Cùm autem iam acceperis, ac serò demùm deprehenderis, ipsum spe præmij obtulisse munus: id quod acceperas (si modò potes) referre & compensare debes: haud secus ac si emisses in foro. Acceperas enim ab eo, qui nec amicus erat, nec amicitiæ causa munus obtulerat.

Acceptum beneficium, quomodo in amicitijs æstimandum est: animóne dantis, an accipientis commodo?

In vtili quidem amicitia (de qua hîc loquor) spectandum est commodum accipientis. Quantum enim quisq; contulit: tantum etiam debet recipere. Videtur autem tantum contulisse amicus, quantum id alteri profuit. Quare quantum profuit, tantùm etiam, aut (quod honestius est) paulò amplius, danti reprehendere debet. Cæterùm, in honesta quamuis, vt dixi, rixa meluenda non sint: referendum tamen est præstitum officium: æstimandum autem, non accipientis commodo: sed animo consilioq; dantis. Ibi enim remuneranda est amici virtus & benignitas: quæ ex animo consiliisq; eius elucet.

CAP. XIIII.

Sûntne etiam querelæ inter amicos impares?

Maxime. In ijs enim, & superior & inferior sibi plus tribuit. Superior enim putat, id virtuti beneficiisq; suis deberi: & iniquum foro, si non referantur gratiæ pro meritis: imo futuram hoc modo famulitio similem

similem amicitiam. Inferior autem putet, amici officium esse, amico indigenti opem ferre: & pauperes superiorum ac ditiorum amicitias frustrà colturos nisi ab illis ipsorum inopia sublevaretur.

Quomodo hæc lis componi poterit?

Si recte perpendas: neuter iniquum postulat. Plus enim meretur uterq; Superior quidem, plus honoris & obsequiorum: inferior autem, plus commodorum & pecuniæ. Priùs enim dictum est in amicitijs impariibus, cuiq; tribuendum, quo dignus est. Si autem superior inferiorem inuenerit: & hic illum vicissim pro beneficiis collatis honorârit: videbitur uterq; quod sibi competit, iam consecutus. Est enim honor beneficentiæ omnis q; virtutis præmium: pecunia vero, opportunissimum egenti amico præsidium. Cumq; eodem modo sit colenda amicitia, quo ius in ciuitate colitur: idem omnino in ciuitatibus mos est. quippe cum in Republica excellentes viri, deq; Republica bene meriti, dignitates accipiant: plebs, vita, subsidia, & commoda sua consequatur.

Num honor ad superiorum beneficia compensanda sufficiat.

Et si propter beneficiorum excellentiam, non semper sufficit: cùm tamen amplius præstari nequeat: amicus illa contentus esse debet. Sunt enim, quibus pro collatis beneficijs nullus honor satis est: vt Deus, & quos nobis dedit, parentes. quos pro dignitate colere nemo potest. Sufficit autem ad pietatem, si illos pro viribus colueritmus.

Num

Num filio patrem aliquando abdicare licet?

Etsi pater filium abdicare certas ob causas potest: filio tamen vicissim abdicare patrem, fas non est. Debitor enim creditorem abdicare non potest, quamdiu illi debet. Filius autem, per omnem vitam est patris debitor: & quicquid modo illi præstiterit, nil tamen unquam conferre poterit, quo illi satisfaciat.

Liber nonus.

CAP. I.

Cùm iam norim, qua ratione amici, tum pares, tum impares, colendi sint: dic mihi nunc quomodo dispares amicos colere debeam?

Dispares amicos, quorum alter voluptatem spectat, alter, virtutem aut utilitatem: eos, inquam, colere oportet, adhibita dicta proportione. Et, quemadmodum in ciuitate textor & sutor contrahunt: vt quò preciosior alterius merx fuerit: eò pluribus vicibus alter suas multiplicet: ita quoq; disparium amicorum officia, proportione æquanda sunt: vt alterius præstantia, alterius multiplicatis officijs compensetur.

Suntne inter illos etiam querelæ & expostulationes?

Certè sunt, & illæ quidem non infrequentes: Sæpe enim queritur alter, se non redamari pari amoris affectu: licèt fortè non sit perinde amabilis. Sæpe etiam alter alterum accusat, de non præstita fide: cùm ab initio

initio, tantum non auri montes sit pollicitus. Tum in-
se quoq; dissident: cum alter quidem remuneratio-
nem consequitur: sed non eius generis, quod expecta-
bat: id enim ipsi perinde est, ac si nil cõsequutus esset.

His querelis quomodo occurrendum est?

Accepto vel munere, vel officio, nil potiùs nobis
esse debet, quàm vt amicum remuneremur: idq; non
solum debita mensura, qua pro collatis, dignè respon-
deamus: verum etiam eo bonorum genere, quod à
nobis expectatur. Quid autem expectet amicus, fa-
cile cognoscemus si animaduertimus, quo tum ille in-
primis indigeat. Quo enim quisq; indiget: eius gra-
tia etiam contrahit cum hominibus, eademq; de cau-
sa, amicis gratificari studet.

Qualis autem huic remunerationi mensura constituenda est?

In amicitia quidem, quam suprà legitimam voca-
uimus, si rei data precium expressum non est: æsti-
matio permissa videtur arbitrio accipientis. Si autem
nominatum est precium: mensura remunerationis,
erit accipientis promissio: vt nimirum tantum red-
dat, quantum se redditurum receperat. Qui enim
promissis non stat: non modo non amicus, sed ne vir
bonus quidem est. Iam verò in amicitia morali, vi-
dendum, quo animo amicus aliquid contulerit: ex be-
neuolentia ne, an spe remunerationis. Si enim id fecit
tantum amico liberaliq; animo: respicienda est eius
erga nos voluntas & studium: & illi vicissim pro eo,
ac possumus, gratificandum. Vbi autem remunerati-
onem sperauit: tanto remunerandus erit, quantum

ambobus

ambobus æquum videbitur.

Si verò inter illos non conveniat.

In tali casu, non modo necessarium, sed etiam æquum videtur: vt, qui dedit, acquiescat iudicio accipientis: vt, quantum hic accepit inde commodi, aut quanti voluptatem emisset: tantum ille recipiat. Videmus enim, idem in foro fieri inter contrahentes: vbi venditor ex emptoris arbitrio contrahit. Et in quibusdam locis leges vetant, de talibus exerceri iudicia: quasi cuius quis fidem secutus sit: ad eius quoq; arbitrium transigere debeat. Tum, accipiens æquior iudex futurus videtur, quàm qui dedit: cum sua quisq; maximi æstimanda putet: sæpeq; plus iusto extollat. In æstimatione autem perpendere debet accipiens: non, quanti iam videatur, dum possidet: sed, quanti videbatur, cum adhuc indigeret. Indigentia enim, certissima talium mensura est: multoq; syncerius res æstimant, qui illis adhuc indigent, quàm qui iam possident.

CAP. II.

Quid ergo parentibus, quid fratribus & sodalibus, quid denique cognatis, cæterisque amicis tribuendum est?

Parentibus quidem, qui nobis & vitam & victũ dedêre, tribuenda sunt alimenta: dandaq; opera, ne egeant. Præterea, honor ipsis deferendus: qualis quidem vtriq; pro sua persona sexuq; competit. Fratribus autem & sodalibus, non solum communio permittenda rerum omnium (vt suprà dictum) verum etiam orationis inter ipsos libertas, liberè nimirum

animi sententiam aperiendi: seq; mutuò amicorum prehendendi & castigandi. Cognatis vero & affinibus, tribuenda ea inprimis officia, quæ ad generis vel honorem, vel propagationem, pertinent: veluti cum ornamus nostra præsentia illorum nuptias, aut parentalibus illorum adesse dignamur. Tum, quo quisq; est vel virtute præstantior, vel nobis coniunctior, vel plus de nobis meritus: eo plus etiam beneuolentiæ, honoris & officiorum illi præstandum est.

Putabam autem, in timis amicis indifferenter cuncta tribuenda esse?

Non ignoro, hic aliquos hallucinatos, & inde quæstiones ortas: an scilicet patri cuncta tribuenda sint, & obediendum in omnibus: viro bonóne, an amico potiùs benefaciendum: amicóne gratificandum, an potiùs benefactori referenda gratia: si vtriq; satisfacere nequeas. Ad quæ tamen, cum Aristotele recte & piè respondemus: quemadmodum olim nec Ioui licet optimus maximus sit habitus, cuncta immolabantur: ita nec amico vni, cuncta præstanda officia: sed aliqua reseruanda viris bonis: imò nec patrem in cunctis respiciendum. In bello enim, vbi de Imperatore præficiendo agitur: honorem istum deferendum disciplinæ militaris perito. In morbo autem, potiùs Medico, salutare danti consilium, morem gerendum.

Id verò inprimis scire cupio: amicóne gratificandum: an potiùs benemerito gratia referenda sit?

Quemadmodum vir bonus mutuum priùs reddere debet, quàm in alium esse liberalis: ita quoque videtur

videtur acceptum beneficium, cum quasi mutuum quoddam sit, potiùs referendum. Sunt tamen casus quidam, in quibus secus agere, non tantum vtilius est, verum & honestius, & magis necessarium. Si enim cum eo, qui te aliquando ab hoste redemit, etiam pater sit captus: patrem liberare, honestius est. Ita si benefactor vir improbus fuerit: pulchrius certè videbitur & honestius, opē ferre amico, viro bono. Tum, si qui dedit mutuum, incerta fidei sit: non inhonestè egeris, si vicissim petenti aliquando negâris. Dabat enim ille, certus, se sua recepturum. Si verò tu illi dares: dubium foret, an ille redditurus esset.

CAP. III.

Licétne aliquando ab amico discedere, ac dissoluere amicitiam.

Vtilem quidem & iucundam dissoluere, duas ob causas licere puto. Alteram quidem, cùm amicus, quem vel ob vtilitatem, vel ob voluptatem, amaueramus, nobis vtilis aut iucundus esse desierit: ac amiserit id, cuius gratia cum illo amicitiam contraxeramus. Alteram verò, cùm deprehenderimus, eum aliam coluisse nobiscum amicitiam, quam ille pra se tulerat: vt, cùm simulârit, se admirari nostras virtutes, aut sapientiam: tacitè verò, aut voluptatem sectatus fuerit, aut opibus nostris inhiârit.

Quas verò ob causas honesta amicitia dissoluitur?

Primum quidem, si alter amicorum, proiecta virtute, improbus euaserit: aut etiam aliquo scelere se obstrinxerit: nec à nobis (quod tamen ante omnia, studiosè tentādum) corrigi & emendari poterit. Deinde, si alter amicorum, in honestis studijs tantum profe-

profecerit: vt euadat eruditione, virtute, prudentia, præstantissimus: alter verò, in primis virtutum elementis substiterit. Tales enim, cùm moribus, voluntate, studijsq; amplius consentire nequeant: fit, vt nec amicitiam, quæ hæc omnino requirit, colere inter se possint.

Num verò amicus, post discessionem hanc planè negligendus est?

Si discessionis istius causa fuerit amici simplicitas: aut, (quod etiam in prædictis vsu venit) aliquod infortunium: non autem improbitas, aut scelus aliquod: veteris certè amicitiæ habenda ratio est: & si quando se nobis obtulerit occasio illi gratificandi: officium illi, vel propter veterem consuetudinem præstandum est, ac præ cæteris illi gratificandum.

CAP. IIII.

Quibus studijs & officijs amicitia colitur?

Iis potissimùm, quæ quisq; sibi ipsi exoptat, ac tribuit: vt sunt, amico bene velle, eidem benefacere, idem, cum ipso sentire, eius saluti studere, delectari eius consuetudine, illiq; compati, hoc est, condolere in aduersis, secundis verò, ex animo cum illo lætari. Certum enim est, quemlibet virum bonũ (eius enim exemplum, ceu verissimam morum mensuram, nobis rectè proponimus) ita erga seipsum affectũ esse: et hæc ipsa sibi exoptare ac tribuere. Itaq; erga amicum, vt qui nihil aliud est, quàm alter idẽ, hoc modo afficitur.

Videtur autem vir bonus, nihil minùs, quàm hoc modo, erga seipsum affectus esse?

Imò nulli alij sunt, qui magis hoc modo erga seipsos

sui affecti sint: aut modò dicta, magis sibi ipsis exoptet. Vir bonus enim, saluti sua studet, vt quisquam alius: cùm maximè saluam cupiat eam sui partem, qua sapit & res gerit, hoc est, ipsam mentem: quæ ipsemet homo est. Deinde sibi ipsi & bene vult, & benefacit: idq́ non more vulgi, externa tantùm bona sectantis. Siquidem, quæ verè bona sunt, ea præcipuè & expetit, & sibi procurat. Præterea, sibi ipsi quoque consentit. Verum enim bonum, non altera tantum sui parte, ac dubitanter, sed toto animo totoq́ pectore, sibi exoptat. Et hinc etiam fit, vt sibi compatiatur: id est, doleat & lætetur vnâ secum maximè. Idem enim illi iucundum est, idemq́ molestum semper, nec aliàs aliud. Deniquè, secum habitare, secumq́ viuere gaudet: non solum, quia tum rerum à se præclarè gestarum recordari potest: ac inde in futurorum quoque bonorum spem erigere: verùm etiam, quia mens eius, pulcherrimarum rerum scientia exculta est. Vnde dum solus est perpetuam & iucundissimam habet contemplandi materiam.

Atqui vulgus multò magis erga seipsum amicè affectum, magisque bona sibi exoptare videtur, quàm viri boni?

E vulgo quidem, qui se bonos esse putant, quodammodo erga seipsos amicè affecti, & modò dicta sibi exoptare videtur. Qui autē manifestè improbi, aut etiā scelerati sunt: sibi nec bene volūt, nec benefaciūt, nec etiam se saluos cupiunt. Bona enim, quæ sibi sectanda vidēt, per ignauiam prosequi negligunt. Mala verò, importunis victi cupiditatibus, sibi arcessunt vltro.

Nec

Nec infrequenter etiam, ex desperatione rerum suarum, sibijpsis violentas manus afferunt. Animi praeterea illorum, perpetuis agitantur dissidijs. Alia enim volunt, & alia cupiunt. Ac inde nec sibijpsis compatiuntur. Animus enim ancipiti cōtentione distractus, propter quod altera parte latatur, altera dolet. Denique, vt cum alijs conuersari gaudent: ita secum habitare molestum est. Tum enim ipsis occurrunt sua scelera: quorum sensum, vt obtundant, subinde quaerunt, cum quibus conuersentur, ac tempus fallant.

CAP. V.

Beneuolentia (quam inter enumerata φιλικὰ primum tenere locum puto) amatione est, an potiùs ipsa amicitia?

Amicitia dici non potest. Suscipitur enim saepenumerò erga ignotos: & ita quidem, vt illos beneuolentia nostra lateat: cum amicitia nec latere possit, nec etiam cum ignotis contrahi. Sed nec amatio aut amor quidam est. Hic enim, vt concipiatur animo, temporis mora opus est, & vitae cōsuetudine: habetq; coniunctum ardens studium adamato benefaciendi: & simul appetitum & cupiditatem, eodem fruendi. Beneuolētia verò, vt ex tempore suscipitur, ita quoque remissus quidam & leuis affectus est: quo nec bene facere cupimus, nec illo frui, erga quem ita affecti sumus.

Num ergo beneuolentia ad amicitiam nil confert?

Imò plurimum. Vim enim & naturam eius rectè consideranti, videtur esse verae & honestae amicitiae principium, & necessaria quidam praeparatio. Etsi enim

[illegible] beneuoli non statim amici sunt: cum nostri causa sæpe nec labores, nec molestias suscipiant: certum tamen est, amicitiam nobiscum contrahere nullum posse, nisi qui prius animo cōceperit aliquam erga nos beneuolentiam. Itaque, si definire velles: videretur nil aliud esse, quàm ociosa quædam amicitia: quæ temporis progressu in veram transire possit.

Num verò honestæ tantum amicitiæ principium est?

Si esset etiam vtilis & iucundæ amicitiæ principium: susciperetur certè ob vtilitatem & voluptatem: vel acceptam iam, vel modò accipiendam. Sed ob accepta alicui bene cupere, non beneuolentia est, sed iustitiæ potius: ob accipienda verò qui alicui bene cupit: is sibi potius, quàm illi bene vult. Itaq; nec vtilis amicitiæ, nec iucundæ est principium: sed honestæ tantum.

CAP. VI.

In quibus rebus consistit concordia?

In rebus quidem contemplandis, hoc est, in disciplinis, propriè non consistit. Siquidem in ijs consentire possunt, cum inimici, tum etiam planè ignoti: cum concordia tantum locum habeat inter notos: & qui inter se amicitiam vel colunt, vel certè colere possunt. Versatur autem in rebus gerendis, & ad vitam tuendam pertinentibus: & ijs quidem, quæ alicuius momenti sunt: & ad omnes pertinent, inter quos concordia esse dicitur.

Quos ergo concordes vocas?

Qui circa res gerendas [illegible] idem sentiunt, [illegible]

verum etiam id ipsum in eodem, hoc est, in eadem vel re, vel persona. Vt cum ciues non tantum in magistratum eligendum consentiunt: verum etiam in personam eius, qui magistratū gerere debeat. Quod enim concordia proprium est: ex hoc cōsensu omnes, quod cupiunt, consequi possunt.

Num inter omnes locum habet concordia?

Inter improbos quidem locum non habet. Sunt enim illi πλεονέκται: quorum quisque de bonis sibi plus vendicat: laboribus vero, ac damnis, alium onerare vult. Vbi necesse est, vt inter se dissideant, & litiget. Hinc enim alter alterum obseruat, ac id prohibere conatur, quod ipsemet lubens faceret. Habet autem maxime locum inter viros bonos. Illi n. nil petūt, nisi quod vtile est, ac honestum: & in suis quoq; consilijs perseuerant: cum qualibus sane, quisq; bonus cōsentire, & concors viuere potest.

CAP. VII.

Circa beneficentiam miror, cur, qui beneficia contulerunt, ardentius ament, quam, qui accepere.

Quanquam id absurdum videtur, ac præter rationem fieri: cur tamen fiat, aliquot causæ reddi possunt. Primum enim, qui beneficium accepit, est eius, qui contulit, quasi opus quoddam: Artifex autem, opus suum ardentius semper amat: quam illum amaret opus, si redamare posset. Deinde, qui accepit, est ei, qui contulit, honestus: hic autem illi vicissim tantum vtilis. Quod autem honestum est, natura amabili-

indubitius est, & iucundius: quàm quod fructuosum est. Præterea, præsentia iucundiora semper sunt, quã quæ præteriêre. Quod autem in benefactore est amabile, commodum nimirum: id breui cessat ac præterit: beneficij interim pulchritudine, quæ in accipiente residet, perpetuò durante. Adde iam, quòd benefacientis magis proprium est, amare. Est enim actio quædam: cum amari, passio quædam sit. Quod autem alicui magis proprium est: meritò maius in illo conspicitur. Denique, ita comparatum videmus in omnibus: vt, quantò maiore vel labore, vel sumptu, res aliqua constat: tantò charior ea sit. Sed benefactori, maiore sumptu constatis, cui bene fit: quàm huic vicissim ipse benefactor. Itaq; vel hoc nomine, hic illum chariorem habet.

CAP. VIII.

Amor sui, quem dictorum officiorum fontem esse prædicas, nunquid vulgo reprehenditur?

Quem quidem vulgus amorem sui nominat, meritò reprehenditur. Illum enim reprehendunt etiam sapientes: & quò quisque est vir melior, eò etiam à φιλαυτίᾳ est alienior: cum è contrario improbissimus quisque, maximè φίλαυτος esse videatur. Qui tamen propriè amor sui dicitur, quemadmodum illum docti definiunt: eum magnopere commendandum puto. Qui enim candidissimus est, ac intimus alicuius amicus: is certè præ cæteris videtur amandus. Quòd autem quisque nostrum, sibijpsi sit amicus intimus, manefestum est. Quibus enim amicitiam definiunt:

ea cuncta insunt homini erga seipsum: & ea quidem sibi ipsi tribuit, nullius alterius causa: idq; faceret, si maximè nemo hominũ cogniturus esset. Cui iam accedunt vsu trita prouerbia, quibus intima amicitia describitur: cum dicimus: Vnus amicorum animus: Amicorum omnia cõmunia: Genu crure propius: & hisce similia, quæ omnia, homini erga seipsum maximè conueniunt.

Quos igitur vulgus sui amantes nominat?

Qui captant honores, pecunias & voluptates corporis: ac in talibus expetendis, modum excedunt: homines certè, qui seipsos reuera non amant: sed eam tantum sui partem, quæ bruta dicitur. Blandiuntur enim suis cupiditatibus, & affectibus improbis. Qui etiam nomine, meritò vituperantur. Dum enim cupiditatibus suis indulgent: nullum scelus est, nullum tam turpe facinus, quo se contaminare non ausint.

Quos autem eruditi, sui amantes vocant?

Qui externis bonis postpositis, studẽt sapiẽtiæ, virtuti, iustitiæ, cæterisque animi bonis. Sunt enim hæc bona pulcherrima, omniumq; præstantissima: & qui illa quærunt, non suis ancillantur cupiditatibus: sed menti suæ seruiunt: eamque solam excolunt. Quam etiam ob causam, seipsos amare verè ac rectè dicuntur. Siquidem sua quisque mens est: eaque sola homini conuenire dicuntur, quæ menti eius competunt.

Seipsum igitur amare, honestum ne, an turpe est?

Viro quidem bono id honestum est. Dum enim seipsum amat: agit, quæ honesta & iusta sunt: quibus & sibi prodest, & alijs. Improbo autem, si id suo more faciat, turpe est & probrosum. Hoc enim ipso, indulget

get suis cupiditatibus : ex quibus improba molitur : vsq; & sibi & alijs incommodat.

Num autem fieri potest : vt vir bonus, tantus sui amator, aliorum gratia quicquam suscipiat?

Imò, quò magis seipsum amat : eò plura facit tum Reipublicæ, tum amicorum gratia : nec solùm pecunias, honores, potentiam, de quibus aliâs contenditur, illis sua sponte permittit : verum, si id postulet necessitas, etiam mori pro ipsis non dubitat. Hoc enim modo, consequitur bonum longè præstantissimum, ipsam nimirum honestatem. Atque id maximè consequitur, cum pro amicis aut patria moritur. Multò enim honestius est, breui temporis spacio præclarè vixisse: quàm ex arbitrio fortunæ, annos complures: multoq; pulchrius, & etiam iucundius, vnum egregium edidisse facinus, quàm multa alia nullum adeò pondus habentia.

CAP. IX.

Num etiam viro beato amicis opus est?

Beatus, nisi amicos haberet, destitueretur eo bono, quod inter externa est præstantissimum : quodq; illi molestius esset, priuaretur exercitio suarum virtutum. Cum nõ essent, erga quos eas exerceret: imò cogeretur vitam viuere planè solitariam. Si enim non vteretur amicis: alienos certè nunquam admitteret.

Qualibus verò amicis illi opus est?

Vtilibus quidem & iucundis, adeò opus non est. Bonis enim ad vitam bene beateq; tuendam, est instructissimus. Vita verò sua, ipsi per se iucunda est,

propter virtutis studium & honestas actiones. Interim tamen amicos honestos, quibus cum familiariter conuersetur, desiderat. Requirit enim aliquos, in quibus possit se suasq; virtutes, contemplari. Optimè autem id potest in honestis amicis: vtpote moribus ac studijs ipsi simillimis. Praterea, opus est illi honestis actionibus & virtutum studio: ad id verò, honestis amicis est opus: non tantùm, vt sint, erga quos virtus exerceatur: verùm etiam, quorum auxilio id fiat. Denique, si subtilius de hoc disputare licet: viro beato amicorum conuictu nil suauius est, nil exoptatius. Quemadmodum enim illi nil est iucundius, quàm sentire, se esse & viuere: ita quoque iucundissimum illi est, amicum suum, qui alter idem est, sentire & videre, quòd viuat & felix sit.

Cur beato est adeò iucundum, sentire se esse & viuere?

Quia id sua natura bonum est: ac inde sua natura iucundum & exoptabile. Quicquid autem sua natura bonum & iucundum est: id etiam viro beato est iucundum & bonum. Dum ergo sentit, se agere & intelligere, adeoq; se esse & viuere: non potest non iucundè affici: præsertim, cùm in hoc ipso se bene viuere, & beatum esse, videat.

Num beatus per conuictum tantùm, sentit, amicum esse & viuere?

Certè, qualis quisque sit, & quomodo valeat, maximè cernimus in communicatione sermonis & cogitationum. In solo autem, & omni quidem conuictu, ista communicamus. Hominum enim conuictus, non

communis

communi loco pastuq́, veluti brutorum animalium: sed cogitationum & sermonis communicatione desinitur.

CAP. X.

Pluriúmne amicitia quærenda est, an pauci sufficiunt?

Quod perpulchrè canit Hesiodus: μήτε πολύξεινον, μήτ' ἄξεινον καλέεσθαι: puto, non de hospitibus tantum verum etiam de quibuslibet amicis, intelligendum: idq́ tam in vtili & iucunda, quàm in honesta amicitia.

Cur in amicitiam vtilem non plures recipiendos putas?

Propterea, quòd pluribus vtens amicis ad sua cõmoda, multis vicissim operam dare cogitur. Mutuis enim officijs constat amicitia. Multis autem inseruire ac operam dare, difficile est: & fortè ad id facultates non sufficiunt. Itaque paucis contentum esse, præstat: ac plures, quàm quot pro sua cuique conditione ad vitam tuendam sufficiunt, recipere non conuenit.

Cur in iucundam, non plures adscribendi sunt?

Quoniam, vt condimenta, quàm minimo pondere cibis adhibita, eos suaues efficiunt: maiore autem copia nauseam vescentibus creant: ita quoque amici, voluptatis causa conciliati, si pauci sint, vitam iucundam faciunt: plures autem & frequentiores, & amico tædium, & sibi contemptum afferunt.

Cur ob virtutem non plures coli possunt?

Quia talibus amicis oportet vti familiariter: illisque consuetudine victus vitaq́ coniungi: ac singulos

gulos illos ſummo amore complecti, iſſq; in omni fortuna, tam aduerſa, quam proſpera ex animo compati: ac demum illos, quorum quis amicitiam colit, inter ſe quoque amicos eſſe. Ad veram enim amicitiam, iſta requiruntur omnia. Sed tam pluribus familiarem eſſe, & conuerſari, immenſi laboris eſſet: maioris etiam, è multis, ſingulos amore ſummo proſequi: & in primis, in tam diſpari illorum fortuna ſingulis condolere, & vnà cum illis lætari eodem tempore: vt nil dicam de ipſis amicis, quorum plures inter ſe nunquam conſentiunt. Itaque videmus, in amicitiam ſodalium paucos tantum recipi: eas verò, quæ etiam veterum celebrantur carminibus, inter duos tantum fuiſſe.

Inueniuntur autem, qui quorumlibet hominum colunt amicitiam: quales ſunt non modò viri boni: verum etiam ij, quos blandos ſuprà vocauimus?

Non ignoro, tales familiariter conuerſari & colloqui cum omnibus: quorum tamen amicitiam (meo iudicio) non, niſi ciuiliter, colunt: ſiquidem veram & honeſtam colimus tantum cum ys, quos amamus propter virtutem. Hi verò non tantum erga viros bonos, verum etiam erga improbos & ignotos, ita ſe gerere ſolent.

CAP. XI.

Secundiſne rebus, an aduerſis, amicis magis opus eſt?

In aduerſis quidem illis opus eſt: vt præbeant nobis manus auxiliares: ſecundis verò, vt conuictores habeamus: & ſint, in quos noſtra beneficia collocemus. Quare in aduerſis amicos habere, magis eſt neceſſarium.

rium. Rebus secundis autem, illis vti, magis bonestum. Vtroque vero tempore eorum frui conspectu, & gratum & iucundum est.

Num ergo in vtraque fortuna amicus iucundus est?

Rebus certè secundis, nobis iucundissimus est: non solum, quod præsentia eius nos per se oblectat: verum etiam, quod videmus illum bonis nostris gaudere. Inde enim cognoscimus, & eum fidum nobis amicum: & nos beatos esse. Et in aduersis quidem, non nego, ipsum afferre nonnihil doloris. Testatur enim se dolere nostram vicem. Amico autem doloris causam præbuisse, molestum est: attamen præsentia & conspectus eius gratus nobis est: cum alàs semper, tum vero maximè in aduersis. Cum enim ingenium nostrum perspectum habeat, & quibus delectemur & offendamur, probè nôrit: certè, si vel paulum commodus & vrbanus fuerit: tum aspectu, tum sermone nos consolari poterit, ac dolorem omnem facilè mitigare.

Quomodo igitur in amicis vtraque fortuna vti decet?

In prospera quidem, & cum aliquid ex voto successerit, amici cupidè & studiosè vocandi sunt: illisque successus nostri benignè communicandi. In aduersis autem, timidè & cunctanter arcessendi: nec illorum implorandum auxilium: nisi casus aliquis fuerit, in quo, paruo suo vel labore, vel sumptu, aut nobis plurimum profuturi sint, aut etiam à certissimo periculo liberaturi.

Quid autem in istis casibus vicissim amico faciendum est?

Si viderit amicum aduersis iactari casibus: nun-

nus eius erit, vt periclitanti, maturè ac prompiè succurrat: & id quidem, antequam ab illo rogetur. Est enim hoc vtrique & iucundius futurum, & honestius. Si verò secundæ fortunæ aspirauerit: & ad eam ille operam suam profuturam senserit: nec tum illum accedere grauabitur; quòminimum successibus eius inseruiat. In beneficijs tamen ab illo accipiendis, & percipiendis commodis, ita se geret, ne vel frequentiùs accedendo, vtilitatis suæ cupidior: vel vltrò oblatum repudiando, rusticus esse videatur.

CAP. XI.

Cur verò ab amicis conuictus adeò requiritur?

Quia, vt amantibus, ita quoq; ipsis amicis, mutuus conspectus iucundissimus est. Mutuum autem conspectum conuictus exhibet. Cúmque omnis amicitia consistat in societate: certum est, sine conuictu societatem propemodum esse non posse. Præterea, in cõuictu sentimus id, quod nobis est exoptatissimum: nimirum amicum nostrũ longè charissimum, viuere & valere. Denique, in amicorum conuictu tractantur, quibus quisque in vita sua maximè delectatur. Tum enim alij compotant, alij colludunt, alij vnâ exercentur, venantur, philosophantur, & id quisque tractat, quod in vita ipsi quàm maximè iucundum est.

Num etiam vtilis est ista conuersatio:

Improborum quidem conuictus, turpis est, & dãnosus. In eò enim à se inuicem non solum afficiuntur iniurijs: verum etiam magis magisque corrumpuntur, ac deteriores fiunt. Bonorum tamen conuictus, & honestus est, & vtilis. Per eum enim ipsorum

sorum amicitia subinde amplificatur mutuis officijs: animique magis magisque coalescunt. Adde, quod ex eò indies meliores & probiores fiunt: dum alter alterum & corrigit, si peccantem viderit: & exemplo suo ad colendam virtutem melius informat.

Liber decimus.

CAP. I.

Quid iam mihi discendum supereſt?

QVm voluptas non solum coniunctissima sit humano generi: verum etiam ad virtutem, de qua hactenus disseruimus, plurimum conferat: restat iam, vt eius explicationem, libro septimo suspensam, persequamur: & breuiter audiamus, tum quid cæteri de ea senserint: tum quid & qualis illa sit, & quas species ac differentias habeat.

Quid de illa senſêre veteres Philoſophi?

Epicurus, Eudoxus, & eorum sectatores, illam vocauêre summum bonum. Alij vero eam, vt malam & fugiendam, vituperauêre. Et horum quidam ita docuêre: quod putauerunt, voluptates omnes, reuera tales esse. Alij vero, licet quasdam bonas esse non ignorarent: putauêre tamen, cum vulgus aliàs nimis sit deditum voluptatibus: ad morum disciplinam conducibilius fore: si persuadeatur, omnes eas malas & fugiendas esse.

CAP. II.

Quibus argumentis Eudoxus in hanc sententiam adductus est?

Primum quidem, quia vidit, voluptatem ab omnibus expeti: tam brutis, quàm ratione præditis. Existimauit autem, quod ab omnibus expetatur, id iure videri optimum. Dixit præterea, voluptatem opponi dolori: esse autem dolorem, rem per se malam & fugiendã. Itaq; voluptatem, per se bonam & expetẽdam. Cumq; summum bonum per se semper expetatur: nec vnquam ob aliud: voluptatem tale bonum esse, communi omnium testimonio. Neminem enim vnquam interrogatum, cur voluptatem expetat. Denique voluptatem, cuicunque bono accesserit, illud optabilius efficere: vt videre liceat in actionibus iustis, temperatis, mansuetis. Hanc autem, certissimam summi boni notam esse.

Has autem Eudoxi rationes nunquid Plato refutauit?

Non ignoro, Platonem eas refutare conatum: verum friuolis admodum argumentis, & quæ facilè refelli possunt. Dixit enim, eorum, quæ vim expetendi habent, maximam partem, esse brutorum, & hominum imprudentium: ac inde quod ab omnibus expetitur, suspectum reddere voluit. Cæterum, quod omnibus videtur, principij vim habet: quod negare nefas est. Nec bruta solum & imprudentes, voluptatem sectantur: verum etiam sapientes, & viri boni. Vt interim taceam, quòd in vitiosis etiam aliquod bonum est, fortè ipsorum captu maius: quod illos ad verum bonum expetendum stimulat. Iam vero,

quod

quòd contra ſecundam Endoxi ſ[illegible]
voluptatem dolori opponi: non, quemadmodum [illegible]
malo: ſed, vt malum malo opponitur, vt audacia ti-
miditas: id falſum eſt. Si enim ambo mala eſſent:
ambo quoq; fugerentur. Videmus autem, dolorem
quidem fugi: voluptatem verò ab omnibus exopta-
ri. Deniq; poſtremum argumentum ineptè retorſit,
dicens: ſummum bonum nullius acceſſione melius
fieri: cùm voluptas iſto modo poſſit euadere exopta-
tior. Hoc enim ſi illi concederetur: nullum omninò
ſummum bonum eſſet. Nullum enim bonum eſt, quod
alterius acceſſione, non melius exoptabiliusq; fiat.

CAP. III.

Quomodo probârunt Platonici, voluptatem bonum dici non poſſe?

Voluptatem negârunt in bonis habendam: quia
non ſit qualitas: cùm tamen omne bonum, qualitas
quædam ſit. Cumq; omne bonum definitum ſit: volu-
ptatem indefinitam eſſe: quia magis & minus recipiat. Voluptatem porrò, rem imperfectam eſſe: cùm
motus ſit, & generatio: ipſum verò bonum, abſolu-
tum quiddam, & omnibus numeris perfectum eſſe.
Tum, voluptates eſſe turpes & probroſas: quæ autem
talia ſint, in bonis haberi non poſſe.

Num verò rationes iſtæ tibi falſæ videntur?

Certè, quàm parum ad improbandam voluptatem
valeant: rem penitiùs inſpicienti, facilè planum fiet.
Non enim omne bonum qualitas eſt: cùm nec virtu-
tum functiones, nec beatitudo, qualitas dici poſſit. Nec
verum eſt, quòd voluptatem indefinitam, imperfe-
ctam,

ctam, turpem & probrosam esse putant. Rationes enim, quibus id probare nituntur, nullo labore refutari possunt.

Num ergo voluptatem falsò indefinitam vocârunt?

Putarunt illi quidem, eam indefinitam esse: quia recipiat magis & minus: quod tamen nec verum est, nec si esset, hoc inde sequeretur. Certum enim est, puras ac syncer as voluptates, nec magis nec minus recipere. Et, si dixerint, quòd ratione eorum, qui ipsas animo concipiunt, intendi remitticq; possint: cogentur nobis concedere, ipsam quoq; virtutem, indefinitam esse: cùm & ipsa hoc modo magis minusq; recipiat: & ex ea alij alijs fortiores, iustiores, benigniores, euadant. Nec verum est, quicquid magis minusq; recipit, indefinitum dicendum. Nam etiam sanitati id accidit: quæ tamen (cùm ea remissio & intentio intra certos fiat terminos) definita dicitur.

Atqui voluptatem imperfectum quiddam esse, probasse videntur?

Imperfectam quidem esse putabant: quod videbatur illis esse motus & generatio. Atqui, si motus esset: competeret illi tarditas & celeritas: quæ duo, motui propria sunt. Voluptatem verò, licèt alius alio citiùs animo concipere possit: concepta tamen frui, nec celeriùs potest, nec tardiùs. In specie verò, generatio esse non potest. Cuiuscunq; enim rei voluptas, esset generatio: eiusdem corruptio, esset ipse dolor. Sed dolor nihil corrumpit: & per consequens, nec voluptas aliquid generat. Nec est, quòd dicunt, voluptatem repletionem & propterea generationem esse.

Si

Si enim repletio esset: delectatio certè esset in corpore, in quo repletio fit. Corpus autem non delectatur, sed animus potiùs: dum sentit, quod corpori decesserat, restitui. Et, si maximè voluptas ex alimentis concepta, repletio esset: non tamen repletiones dici possent, quæ ex auditu, visu, recordatione, percipiuntur: quippe quas nulla penuria præcessisse videatur.

Negare tamen non potes, voluptates turpes & probrosas esse?

Quod turpe ac probrosum est: volupe esse nego. Etsi enim improbis iucundum videatur: non tamen inde sequitur, id verè iucundum esse: quemadmodũ nec verè salubre est, aut dulce, aut amarum, quod tale videtur ægrotantibus. Præterea, vt nec sanitas, opes & potentia, per se turpia sunt: sed talia modò fiunt, cùm petuntur è rebus turpibus: ita nec voluptates per se inhonestæ videntur: sed probrosæ modò ac inhonestæ fiunt, cùm ex turpibus rebus eas petieris. Tũ voluptates inter se discrepant: vt, si maximè quædam turpes sint: aliæ tamen nihilominùs possint honestæ vocari: vt, quas ex honestis licitisq; rebus, animo conceperis.

Num igitur Eudoxi sententiæ per omnia subscribis?

Non. Putabat enim ille, voluptates omnes bonas esse: & quidem summum bonum. In quorum vtroq; ab illo dissentio. Si enim omnes voluptates bonæ & expetendæ essent: adulator certè, qui ad conuictoris voluptatem cuncta loquitur, non minùs laudandus esset: quàm candidus amicus, sua ad honestatem renocans. Præterea, puerorum vita, vt quæ deliciis abundat,

abundat, in primis expetenda videretur: Nec etiam fugiendum vllum turpe aut improbum facinus: cùm etiam inde, qui improbus est, voluptatem percipiat. Porrò autem, si voluptas summum bonum esset: cum certè causa, cuncta expeteremus: nec susciperemus quicquam, nisi ad eam consequendam conduceret. Etsi verò voluptatem (vt suprà dixi) nullius rei causa, sed per se expetimus: multa tamen sunt, quæ expeteremus, etsi nullam essent allatura voluptatem: vt videre, reminisci, sapere, &c.

CAP. IIII.

Quæ iam tua est de voluptate sententia?

Primùm omnium, certum est, voluptatem, nec generationem, nec motum vllum esse. Est enim voluptas quouis tempore perfecta, nec vlla re indiget: quæ, tẽporis successu accedente, species eius amplius perficiatur. Motus autẽ omnis, imperfectum quiddam est: vt qui toto durationis suæ tempore, in finem & perfectionem suam modò contendat. Cumq; voluptas omnis in momento existat: motus certè in momento esse non potest: sed vt fiat, temporis moram postulat. Tum generatio & motus, sunt è numero partibilium, quæ tota non sunt. Voluptas vero, non est quiddam partibile: sed totum, quod partem extra partem habere non potest.

Quomodo voluptas oboritur in animis hominum?

Cum facultas vel sentiens, vel intelligens, munere suo perfectè fungitur. Tum autem fungitur suo munere perfectissimè, cùm circa materiam suam, in suo genere optimam, operatur: ipsa optimè se habens, optimeq; erga eam disposita. Et talibus enim functionibus

tus voluptas resideat: haud secus ac è iuuenili ætate efflorescit ipsa pulchritudo. Vt voluptas nil aliud esse videatur, quam functionum nostrarum subsequens quedam perfectio, ipsam singulari quadam suauitate commendans.

Quî fit, quod adeo nulla voluptas est perpetua?

Quia nostris functionibus tantùm inest, cùm illa perfecta sunt. Perfectas autem functiones, continenter edere non possumus: cum diu operando, tandem defatigemur: ac functionum instrumenta languescant. Itaq; cessante operis nostri perfectione, ipsam quoq; voluptatem euanescere necesse est.

Cur verò res, dum nouæ sunt, tantam voluptatem afferunt?

Quia omnis functio, quo perfectior est, eo etiam est iucundior. Sed circa res nouas, functio est perfectissima: quia tum cogitatio nostra illis summo studio incumbit. Post autem, quasi exatiata, remissius agit, ac negligentius. Quare & imperfectior fit ipsa functio, & inde voluptas quoq; obscurior.

Cur adeo vniuersa animalia voluptatem expetunt?

Causa est, quod adeo vitam suam amant: & propterea in ea elaborare, suoq; fungi munere, maximè gaudent. Voluptas verò, vt pote functionum nostrarum perfectio, hanc ipsam quoq; perficit. Itaq; mirum non est, eam ab omnibus animalibus, vitæ suæ studiosissimis, adeo exoptari.

CAP. V.

Dixeras anteà, voluptates specie differre. Id mihi planum fieri cupio? Quod

Quòd specie differant, vel hinc patet: quòd perficiunt species differentes functiones: vt sunt, intelligere, videre, audire. Nec solùm illas perficiunt: verùm etiam ijsdem coniuncta & cognata sunt. Vnde etiam illas adaugere solent. Faciunt enim eas accuratiores, magisq; assiduas ac meliores. Et sanè, si eiusdem speciei essent: haberent etiam eosdem effectus: videmus autem, illas effectus edere diuersissimos: ita, vt quam functionem alia perficit, eam alia destruat. Suam enim propriam adauget & amplificat: aliam verò impedit, non minus quam ipse dolor. Voluptas enim, quæ actioni alicui inest: si maior est, adeò nos attentos ad eam reddit: vt aliud interim suscipere & agere planè nequeamus.

Quot modis igitur voluptates inter se differunt?

Tribus potissimum. Primum enim, vt actionum nostrarum aliæ honestæ sunt, aliæ turpes, aliæ intermedia: ita quoq; voluptates, quæ illis inhærent. Si enim cupiditates actionum honestarum, honestæ, turpium verò, turpes sunt: multo magis ipsæ voluptates, quæ illis ita coniunctæ sunt, vt quibusdam idem videantur. Deinde, quemadmodum functiones nostræ aliæ aliis puriores sunt, & syncériores: vt, quæ mentis sunt, puritate sensuum functionibus præstant: & horum quoq; alij, alijs puriores functiones edunt: ita quoque se habent ipsæ voluptates, quæ eas perficiunt. Atque hinc mentis voluptates, purissimæ sunt: post, quæ visu percipiuntur: inde, quæ auditu: mox, quæ olfactu: ac demum, quæ gustu & tactu, quæ omnium impurissimæ reperiuntur. Deniq; differunt etiam ratione animalium,

animalium, illic fruentium. Habet enim quodlibet animal functionem propriam: ac inde, operis sui propriam quoq; perfectionem. Vnde efficitur, vt tot sint voluptatum species, quot animalium: vt alia sit equina voluptas, alia canina, lupina, humana, &c.

Quas humanas voluptates nominas?

Earum quidem est magna varietas ac discrepantia. Quæ enim alios oblectant, alijs sæpe molesta sunt: & quæ alios offendunt, alijs voluptatem afferunt. Vbi tamen spectandum est, quibus rebus delectetur vir bonus: atq; illæ solæ humanæ voluptates nominandæ. Cuiuslibet enim rei mensura, virtus, & vir bonus est. Nec offendere nos debet: quod, quæ vulgo iucundæ videntur, illi molesta sunt. Accidit enim id non ipsius, sed vulgi vitio: quod pro suo peruerso iudicio perperam & inepte de talibus iudicare consuenit.

Num vniuersa, quibus vir bonus delectatur, humanis voluptatibus connumeranda sunt?

Hic spectare oportet viri boni functiones. Quasdam enim edit, non vt vir bonus, sed vt animal: vt cum edit, bibit, ambulat: quarum functionum voluptates, improprie humanæ vocantur. Alias autem edit, quatenus vir bonus est, & beatus: vt sunt, quæ ad studia sapientiæ, virtutum exercitia, & honestas actiones, pertinent. Et harum demum voluptates, propriè humanæ dici possunt.

CAP. VI.

Vt tandem ad disputationem libro primo iustitiam,

tam redeamus: dic, in quo rerum genere
fœlicitatem colloces?

Quemadmodum libro primo dixi, videtur ea collocanda non in habitu, sed potius in habitus functione: & ea quidem, quæ non ob aliud, sed per se expetitur: hoc est, ex qua, præter ipsam functionem, nil requiritur. Est enim beatitudo, bonum perfectum, ac seipso contentum: nec vllo alio bono extra se, ad sui commendationem indiget.

Operationes igitur seu functiones, per se exoptabiles, quotuplices sunt?

Duplices. Quædam enim graues sunt, ac seriæ: vt actiones virtuti consentaneæ. Quædam vero, ad iocos pertinent, ac ludos, voluptatis causa instituti. Nam & hos per se exoptari, vel hinc patet: quod non modo nullum ex illis fructum requirimus: verum etiam propter eas rerum nostrarum sæpe iacturam facimus.

Dic ergo, in ludone, an serijs actionibus est posita hominis fœlicitas?

Vulgus quidem, dum videt potentes ac opulentos, ludis salibusq; deditos, fœlicitatem in illis positam esse putat: parum cogitans, tales nec vere beatos esse, nec veras syncerasq; voluptates vnquam degustasse. Quod autem in rebus serijs potius, quam in ludo, sit posita: primum, manifestum euadit testimonio eius, cuius solius iudicio acquiescendum antea dixi, viri boni. Hic enim honestas actiones, ludis & salibus longe præfert. Præterea, fœlicitas est rerum humanarum vltimus finis: cuius gratia, vniuersa gerimus. Totam vero vitam in negocijs conterere, laboresq; subire tantum, vt aliquando ludere ac iocari

possis

CAP. VII.

mus. Præterea in superioribus planum feci, fœlicitati voluptatem perpetuò coniunctam: nulla autem functio est, quæ maiores præstet voluptates: vel puritate, vel stabilitate: quibus etiam omnes virtutum ciuilium voluptates facilè obscurat. Dixi quoq; ab initio, fœlicitatem esse bonum seipso contentum, nihilq; extra se desiderans: contemplatio verò, in hoc cunctis aliis præstat functionibus, vt, ad quam sine vllo adiutore, ac planè sine vllis externis bonis, possimus incumbere. Iam vero, cùm fœlicitas sit bonum per se exoptabile, quemadmodum anteà diximus: hæc sola functio talis est: vtpote per quam nullum aliud bonum quærimus, præter solam & nudam contemplationem. Deniq; ab occupationibus & laboribus, quibus ciuiles functiones subiectæ sunt, planè libera est & immunis: ac omnino in honestissimo pulcherrimoq; ocio posita. Quod & ipsum, supremæ illius ac perfectæ fœlicitatis nota est.

Quam ergo vitam, verè ac perfectè beatam nominas?

Ex hactenus dictis colligo, eam, quæ diuinis contemplationibus transigitur, si perfectam temporis longitudinem nacta fuerit, verè ac perfectè beatam dicendam. Atq; eum, qui hanc vitam viuit, propè diuinam vitam viuere. Siquidem ea sui parte viuit, quæ in ipso diuinissima est: quæ etiam, non nisi diuinis rebus, assidua meditatione incumbit.

Deberemus autem, mortales cùm simus, mortalia sapere: neque minima illa nostri particula excolenda, tantoperè elaborare?

Imo,

Imo, illanda est opera: vt, quantum possumus, nos à mortalitate vindicemus: ac ea nostri parte viuamus, quæ in nobis est optima. Et si enim male sua parua sit: vi tamen & excellentia sua, cunctis alijs facultatibus præstat. Vt interim taceam, quod ista pars ipse homo dicitur. Itaq; functio eius, maxime propria homini, ideoq; optima & iucundissima, omnibusq; modis expetenda videtur.

CAP. VIII.

Num vero in ciuilium virtutum, hactenus explicatarum, studio, fœlicitatem collocandam esse negas?

Est & in hoc fœlicitas quædam posita: eaq; nobis omnino exoptanda: quæ tamen, si cum modo dicta cōparetur, tanto est illa inferior, quanto inferiora sunt humana diuinis. Definitur enim humanis tantùm functionibus: quæ circa hominum commercia, humanasq; necessitates, occupantur: ac proficiscuntur ex humano corpore, & cum affectibus cōiuncta sunt. Cumq; hæc seipsa contenta sit: nec aliud requirat, quàm quod ad frugalem conuictum satis est: illa insuper opibus indiget, ac potentia ciuili, cæterorumq; bonorum affluentia: vt, sine quibus liberalitas, iustitia & fortitudo, exerceri nequeant. Est præterea fœlicitas hæc, Deorum vitæ multo affinior, ac propterea longè beatior. Cùm enim illos, vel agendo vel efficiendo aliquid, vel contemplando, viuere oporteat (nisi velimus illis Endymionis somnum tribuere) manifestum est, eos nec agere, nec per consequens, efficere aliquid: ac propterea contemplando viuere. Tum, videmus,

[illegible] beatitudinem non latiùs patere, quam quousq; [illegible] ipsa contemplatio. Hinc enim Dijs, qui perpetuo contemplantur, omnis vita beatissima est: hominibus vero tantùm, quatenus Dijs contemplando assimilantur. Brutis autem, cùm omni contemplationis munere destituantur, omnis beatitudo deregatur.

Quare putas, Deos nil agere?

Quia, si quid agerent, viderentur certè acturi secundum virtutem aliquam moralem: vt, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Sed hæ multo inferiores sunt, & indignæ, quas Dijs tribuas. Siquidem nec cõtrahunt, nec hoste terrentur, nec deniq; cupiditates habent, moderationem desiderantes: circa quæ tamen, singulæ istæ virtutes exerceri solent.

Num verò contemplator, externis bonis non indiget?

Indiget quidem illis: siquidem non pura mens est, sed in corpore viuit: & propterea illi victu cultuq; vitæ opus est. Attamen ideo nec multa, nec magna desiderat: cùm etiam mediocribus fortunis possit, & vitam suam sustentare, & liberum rectumq; de rebus seruare iudicium: & res honestas præclarasq; agere. Id quod non solùm Anaxagoras, Solon & alij testantur Philosophi: sed ipsa quoq; experientia: cùm videamus, priuatos quosdam, tenuisq; fortunæ homines, non minùs, quàm potentes ac opulentos, virtutem, iustitiam & æquitatem colere.

Num contemplando nullum aliud bonum consequitur?

Imo. Conciliat enim sibi diuini Numinis clementiam:

[illegible]

[illegible] excolit [illegible]

[illegible] sibiq; similimum, summè [illegible]

[illegible] non potest, quin ipsi quoq; [illegible]

[illegible] ac eius, ut sibi amicissimi hominis, curã gerat.

CAPUT [illegible]

Num ergo doctrina hæc ad viros bonos efficiendos sufficit?

Si per se sola id posset: digna profectò esset amplissimis præmijs: vt, quæ nobis id conciliaret, quid in rebus humanis summum est, & optimum. Etsi verò ad virtutis studium, ingenuis iuuenibus multum cõfert: (vitiorum namque turpitudine ostensa, illis pudorem incutit:) improbis tamen & seruilibus ingenijs, vt vitijs, & improbitati suæ renuncient, nulla oratione, ac nullis omnino verbis, persuaderi posse experientia manifestum est.

Quibus ergo rebus videntur viri boni fieri?

Alij quidem arbitrantur, id naturæ tribuendum: alij, doctrinæ & institutioni meliori: alij verò, consuetudini, seu assuefactioni. Quæ enim ratione virtus comparetur, inter Philosophos controuertitur. Et naturam quidem aliquid ad eam conferre, non eo inficias. Ad eam enim accipiendam, hominẽ disponit: & si maximè non habitum, attamẽ habilitatem cõfert: sine qua habitus acquiri nequit. Cæterùm, [illegible] seu naturæ bonitas in nostra potestate non [illegible] sed Dei donum est: de quo disserere ad Theologiam pertinet. Quod autem ad doctrinam attinet, [illegible] quemadmodum terram, antequam semen [illegible]

Educatio hæc, seu disciplina, quomodo instituenda est?